नवराज सुब्बाको काव्यकारिता

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत
नेपाली केन्द्रीय विभागको स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको
दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
मञ्जु शर्मा
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
नेपाली केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर
२०७३

शोधनिर्देशक
डा. लक्ष्मणप्रसाद गौतम
सहप्राध्यापक

नवराज सुब्बाको काव्यकारिता

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत
नेपाली केन्द्रीय विभागको स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको
दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
मञ्जु शर्मा
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
नेपाली केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर
२०७३

सिफारिसपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभाग एम.ए. दोस्रो वर्षकी छात्रा मञ्जु शर्माले **नवराज सुब्बाको काव्यकारिता** शीर्षक शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । यो शोधपत्र सन्तोषजनक भएकाले यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

....

डा. लक्ष्मणप्रसाद गौतम

सहप्राध्यापक

(शोधनिर्देशक)

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रि.वि., कीर्तिपुर

मिति : २०७३/१२/२५

स्वीकृतिपत्र

१.	**प्रा.डा. देवीप्रसाद गौतम** विभागीय प्रमुख	....
२.	**डा. लक्ष्मणप्रसाद गौतम** सहप्राध्यापक शोधनिर्देशक	....
३.	**प्रा.डा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल** बाह्य परीक्षक	....

मिति : २०७३/१२/२९ **शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति**

कृतज्ञताज्ञापन

"नवराज सुब्बाको काव्यकारिता" शीर्षक प्रस्तुत शोधपत्र मैले त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय, नेपाली केन्द्रीय विभागअन्तर्गत नेपाली विषयमा स्नातकोत्तर उपाधिका निम्ति एम.ए. दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको आवश्यकता परिपूर्तिका लागि आदरणीय गुरु सह-प्रा.डा. लक्ष्मणप्रसाद गौतमको कुशल निर्देशनमा तयार पारेकी हुँ । प्राज्ञिक सल्लाह, कुशल निर्देशनका साथै सही पथ प्रदर्शन गराउनु भएकोमा श्रद्धेय गुरूप्रति म हार्दिक आभार, कृतज्ञता तथा श्रद्धाभाव व्यक्त गर्दछु । प्रस्तुत शोध शीर्षकलाई विभागीय स्वीकृति प्रदान गरी मलाई यस शोधकार्य गर्ने अवसर प्रदान गर्नुहुने विभागीय प्रमुख एवम् आदरणीय गुरु प्रा.डा. देवीप्रसाद गौतमप्रति पनि कृतज्ञता प्रकट गर्दछु ।

मेरो अध्ययन कार्यलाई यहाँसम्म ल्याई पुऱ्याउन मलाई उचित वातावरण प्रदान गर्नु हुने आमा राधादेवी देवकोटा र बुबा मुकुन्दकुमार देवकोटाप्रति म ऋणी छु । यसैगरी मेरो अध्ययन कार्यलाई सहयोग पुऱ्याउने सबैलाई आभार प्रकट गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधपत्र लेखनका लागि सम्पूर्ण पुस्तक उपलब्ध गराई दिने शोधनायक नवराज सुब्बा सामग्री सङ्कलन एवम् भाषिक शुद्धतामा सहयोग गरी विशेष सल्लाह दिने श्रद्धेय दाजु महेन्द्र भण्डारी र जगतमणि सोतीप्रति आभार प्रकट गर्दछु । साथै यो शोधपत्रलाई विना झन्झट शुद्ध टङ्कन गरिदिने के.एम. कम्प्युटरलाई धन्यवाद व्यक्त गर्दछु ।

अन्त्यमा यो शोध पत्र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभाग कीर्तिपुर समक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

....

मञ्जु शर्मा

स्नातकोत्तर दोस्रो वर्ष

नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर

विषयसूची

		पृष्ठ
सिफारिसपत्र		**क**
स्वीकृतिपत्र		**ख**
कृतज्ञताज्ञापन		**ग**
विषयसूची		**घ**
परिच्छेद एक : शोधपरिचय		**१-६**
१.१	विषयपरिचय	१
१.२	समस्याकथन	१
१.३	शोधको उद्देश्य	२
१.४	पूर्वकार्यको समीक्षा	२
१.५	शोधको औचित्य	५
१.६	शोधको सीमा	५
१.७	शोधविधि	५
	१.७.१ सामग्री सङ्कलन विधि	५
	१.७.२ सामग्री विश्लेषण विधि	६
१.८	शोधको रूपरेखा	६
परिच्छेद दुई : नवराज सुब्बाको कवितायात्रा र प्रवृत्ति		**७-१६**
२.१	विषयप्रवेश	७
२.२	नवराज सुब्बाको परिचय	७
२.३	कवितायात्रा र प्रवृत्ति	१०
	२.३.१ पूर्वार्ध चरण	११
	२.३.२ उत्तरार्ध चरण	१३
२.४	नवराज सुब्बाको समग्र कविता प्रवृत्ति	१५
२.५	निष्कर्ष	१६

परिच्छेद तीन : विधातत्त्वका आधारमा सुब्बाका कविताकृतिको अध्ययन **१७-३८**

३.१ विषयप्रवेश १७

३.२ **जीवन मेरो शब्दकोशमा** कवितासङ्ग्रहको विश्लेषण १७

३.२.१ परिचय १७

३.२.२ विषयवस्तु १७

३.२.३ पात्र १९

३.२.४ परिवेश २०

३.२.५ उद्देश्य २१

३.२.६ दृष्टिविन्दु २२

३.२.७ भाषाशैली २३

३.३ **बीच बाटोमा ब्यूँझेर** कवितासङ्ग्रहको विश्लेषण २४

३.३.१ परिचय २४

३.३.२ विषयवस्तु २४

३.३.३ पात्र २५

३.३.४ परिवेश २६

३.३.५ उद्देश्य २७

३.३.६ दृष्टिविन्दु २८

३.३.७ भाषाशैली २९

३.४ **यात्रा आधा शताब्दीको** कवितासङ्ग्रहको विश्लेषण ३०

३.४.१ परिचय ३०

३.४.२ विषयवस्तु ३०

३.४.३ पात्र ३१

३.४.४ परिवेश ३२

३.४.५ उद्देश्य ३३

३.४.६ दृष्टिविन्दु ३४

३.४.७ भाषाशैली ३५

३.५ **चीत्कार** मुक्तकसङ्ग्रहको विश्लेषण ३६

३.५.१ परिचय ३६

	३.५.२ विषयवस्तु	३६
	३.५.३ पात्र	३६
	३.५.४ परिवेश	३७
	३.५.५ उद्देश्य	३७
	३.५.६ दृष्टिविन्दु	३७
	३.५.७ भाषाशैली	३८
३.६	निष्कर्ष	३८
परिच्छेद चार : प्रवृत्तिगत आधारमा नवराज सुब्बाका कविताकृतिको अध्ययन		**३९-८६**
४.१	विषयप्रवेश	३९
४.२	प्रवृत्तिका आधारमा सुब्बाका कविताहरूको अध्ययन	३९
	४.२.१ सामाजिक यथार्थको अभिव्यक्ति	३९
	४.२.२ मानवतावादी दृष्टिकोण	४६
	४.२.३ विकृति र विसङ्गति	५७
	४.२.४ प्रकृति चित्रण	७२
	४.२.५ राष्ट्रवादी स्वर	७६
	४.२.६ शान्तिको चाहना	७९
४.३	निष्कर्ष	८६
परिच्छेद पाँच : सारांश तथा निष्कर्ष		**८७-८८**
५.१	सारांश	८७
५.२	निष्कर्ष	८७
सन्दर्भसामग्री सूची		**८९-९०**

परिच्छेद एक

शोधपरिचय

१.१ विषयपरिचय

साहित्यकार नवराज सुब्बाको जन्म वि.सं २०१८ साल आश्विन १५ गते नेपालको पूर्वाञ्चल विकासक्षेत्र अर्न्तगत ताप्लेजुङ जिल्लाको हाङपाङ भन्ने ठाउँमा भएको हो । बाल्यकालदेखि नै साहित्यप्रति विशेष रुचि भएका सुब्बाको औपचारिक साहित्य यात्रा भने वि.सं २०३० सालबाट भएको पाइन्छ । प्रारम्भमा निवन्ध लेखनतर्फ आकर्षित सुब्बा पछिल्लो समयमा आएर काव्यसाधनाको क्षेत्रमा सक्रिय देखिएका छन् । उनको जीवनी संघर्षको मैदानबाट अगाडि बढेर सुखद् अवस्थामा पुगेको पाइन्छ । उनी पेशाको हिसाबले चिकित्सक भएपनि उनको व्यक्तित्व बहुमुखी खालको छ । उनी एउटा सफल साहित्यकार, कुशल पत्रकार, असल राजनीतिज्ञ, निस्वार्थ समाजसेवी, राष्ट्रप्रेमी गीतकार र सुमधुर स्वरका धनी गायक एवं सङ्गीतकारका रूपमा पनि सर्वत्र परिचित छन् । हालसम्म उनका **जीवन मेरो शब्दकोशमा कवितासङ्ग्रह** (२०६३) **मनको मझेरी निबन्धसङ्ग्रह** (२०६४) **बीच बाटोमा ब्युँझेर कवितासङ्ग्रह** (२०६५) **माया देशको** नामक गीति एल्बम (२०६६) **यात्रा आधा शताब्दीको कवितासङ्ग्रह** (२०६८) र **चीत्कार** नामक मुक्तक स्ङग्रह (२०६९) जस्ता कृतिहरू प्रकाशित भएका छन् । साहित्यक दृष्टिले हेर्दा उनी मुलतः निबन्धकार भन्दा बढी काव्यकार हुन् । उनले नेपाली साहित्यको श्रीवृद्धि अर्थात् विकासमा जे जति मात्रामा योगदान पुऱ्याएका छन् त्यसको विषयमा उचित मूल्याङ्कन हुन नसक्नु ज्यादै दुःखको कुरा हो । अतः यस शोधमा कवि नवराज सुब्बाको काव्यकारिताको अध्ययनलाई मुख्य विषय बनाइएको छ ।

१.२ समस्याकथन

काव्यकार नवराज सुब्बाको काव्यकारिता सम्बन्धी गुण पहिचान गर्ने मूल समस्यामा केन्द्रित यस शोधलाई निम्नलिखित शोध प्रश्नहरूबाट थप स्पष्ट पार्न सकिन्छ ।

(क) नवराज सुब्बाको कवितायात्रा र कविताप्रवृत्ति कस्तो छ ?

(ख) कवितातत्त्वका आधारमा नवराज सुब्बाको कविता के कस्ता छन् ?

१.३ शोधको उद्देश्य

काव्यकार नवराज सुब्बाको काव्यकारिता सम्बन्धी गुणको पहिचान गर्ने मूल उद्देश्यमा केन्द्रित यस शोधलाई निम्न लिखित बुँदाहरूबाट थप स्पष्ट पार्न सकिन्छ ।

(क) नवराज सुब्बाको कवितायात्रा र प्रवृत्तिको निरूपण गर्ने,

(ख) कवितातत्त्वका आधारमा नवराज सुब्बाका कविताकृतिहरूको विश्लेषण गर्ने ।

१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा

काव्यकार नवराज सुब्बा र उनको काव्यकारिताको विषयमा जे- जति मात्रामा चर्चा परिचर्चा हुनुपर्दथ्यो त्यो हुन सकेको छैन । अतः नवराज सुब्बाको काव्यकारिता सम्बन्धी गुणको पहिचान गर्ने विषयमा केन्द्रित यस शोधमा कवि नवराज सुब्बा र उनका साहित्यक रचनाका विषयमा यस पूर्व गरिएका शोध, अध्ययन, अनुसन्धान एवं टिप्पणीमूलक लेखहरूलाई यहाँ कालक्रमिक आधारमा संक्षिप्त विवरणात्मक सूचीको रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

बैरागी काइँला (२०६३) ले कवि नवराज सुब्बाद्धारा लिखित **जीवन मेरो शब्दकोशमा** नामक कवितासङ्ग्रहको भूमिकामा सुब्बा जीवन र जगतप्रति सचेत कवि हुन् भन्ने कुरा उल्लेख गरेका छन् । यसबाट कवि नवराज सुब्बाको काव्यकारिता सम्बन्धी गुण अन्तर्गत जीवनप्रतिको दृष्टि पनि एक हो भन्न सकिन्छ । साथै उनले समसामयिक सामाजिक विषय वस्तुको उठान गरी आफ्ना कविता रचनालाई थप समय सान्दर्भिक तुल्याएको कुरा पनि उक्त भूमिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

बालकृष्ण पोखरेल (२०६५) ले कवि नवराज सुब्बाको **बीच बाटोमा ब्यूँझेर** कवितासङ्ग्रहको भूमिकामा कवि सुब्बाका कवितामा अर्थवह, प्रतीकवह तथा अस्तित्वबोधको उमेरगत, इलाकागत, वर्गगत, धर्मगत र स्तरगत एवम् लैङ्गिक चाहनाको प्रतिबिम्ब पाइन्छ भनेका छन् ।

बेञ्जु शर्मा (२०६५) ले **फेवा** साप्ताहिक पत्रिकाको वर्ष ३६ , अङ्क ४ मा प्रकाशित 'बीच बाटोमा ब्युँझेर भित्र' शीर्षकको लेखमा कवि सुब्बाका कवितामा सीमान्तकृतको पीडा, पहाडी जीवनको दुःख अनि भोगाइ तथा लिम्बु संस्कृतिको प्रभाव पाइन्छ भनेका छन् । यसबाट जीवन भोगाइको यथार्थता एवं सांस्कृतिक प्रभाव लिम्बुको काव्यकारिता भित्रको गुण भएको कुरा सहजै अनुमान गर्न सकिन्छ ।

तुलसी भट्टराई (२०६५) ले **फेवा** नामक साप्ताहिक पत्रिकाको वर्ष ३६ अङ्क ५ मा प्रकाशित 'येम्बूखेन नवराजको बीच बाटोमा ब्यूँझेर' शीर्षकको लेखमा सरल सरस र सुबोध ढङ्गले कविता रचेर नेपाली साहित्यको भण्डार भर्न तथा समाजमा नदेखिएका अँध्यारा पाटाहरू उधिनेर फैलाउने कार्यमा कवि नवराज सुब्बाले विशिष्ट योगदान पुरयाएका छन् भनी चर्चा गरेका छन् ।

माया पकुवाल (२०६५) ले **फेवा** साप्ताहिक पत्रिकाको वर्ष ३६, अङ्क १७ मा प्रकाशित 'साहित्यमा कोसेढुङ्गा, बीच बाटोमा ब्यूँझेर' शीर्षकको लेखमा कवि नवराजको विशेषता भन्नु नै राष्ट्रप्रेमको भावना हो भन्ने विचार प्रस्तुत गरेकी छन् । यसबाट राष्ट्रप्रेम उनको काव्यकारिताको अर्को प्रमुख विशेषता हो भन्ने कुरा स्पष्ट हुन्छ ।

शैलेन्द्र साकार (२०६६) ले **अन्नपूर्ण पोष्ट** राष्ट्रिय दैनिकको वर्ष ८ , अंक २६ मा प्रकाशित 'बीच बाटोमा ब्युँझेरमा कवि नवराज सुब्बाको बिम्बचेतना' शीर्षकको लेखमा नवराज सुब्बाका प्रत्येक कवितामा बिम्बको छवि पाइन्छ भन्ने कुरा उल्लेख गरेका छन् ।

ध्रुव मधिकर्मी (२०६६) ले **पुनर्जागरण** साप्ताहिक पत्रिकामा प्रकाशित 'एकलब्यको नियति बाँचेका कवि सुब्बा' शीर्षकको लेखमा कवि सुब्बाको काव्यकारिता सम्बन्धी गुण र विशेषताका विषयमा चर्चा गरेका छन् । त्यस क्रममा उनले सुब्बालाई अथक मिहिनेत, परिश्रम र वस्तु यथार्थका कविका रूपमा चित्रण गरेका छन् । यसबाट कवि सुब्बाको काव्यिक विशेषताका विषयमा थप स्पष्ट हुन्छ ।

लक्ष्मणप्रसाद गौतम (२०६६) ले **समकालीन नेपाली कविताका प्रवृत्ति** शीर्षकको पुस्तकमा कवि नवराज सुब्बाको **बीच बाटोमा ब्युँझेर** भित्रको एउटा कवितांशलाई उधृत गरी सुब्बाका कवितामा सशस्त्रद्वन्द्व र त्यसको प्रभावका विषयमा चर्चा गरिएको छ भनेका छन् । साथै दशवर्षे जनयुद्धले नेपाली जनतामा फैलाएको त्रास र जनताको शान्तिको

चाहनालाई सुब्बाले आफ्ना कवितामार्फत् प्रकट गरेका छन् भनी उल्लेख गरिएको छ । यसबाट सुब्बाको काव्यकारिता सम्बन्धी गुण र विशेषता थप स्पष्ट हुन्छ ।

कृष्णप्रसाद दाहाल (२०६७) ले **अध्ययनको आलोकमा बीच बाटोमा ब्युँझेर** नामक कृतिमा कवि नवराज सुब्बा एउटा कुशल काव्यकार हुन् भनी उनको काव्यकारिताको बहुमुखी प्रतिभाको प्रशंसा गरेका छन् । साथै कवि सुब्बाका कवितामा भाव विविधताको झझल्को पाइने कुरा उल्लेख गरेका छन् । यसबाट कवि सुब्बाको काव्यकारिता सम्बन्धी गुण र विशेषताको विषयमा स्पष्ट हुन्छ ।

चुडामणि बराईली (२०६७) ले **नवराज सुब्बाको जीवनी र व्यक्तित्वको अध्ययन** अन्तर्गत कवि नवराज सुब्बाको जीवनी प्रारम्भमा दुःखी तथा पछि सुखी रहेको र उनको व्यक्तित्वका विविध आयामहरू भएको कुरा उल्लेख गरेका छन् । साथै उनको जीवनी र व्यक्तित्वको प्रभाव उनका कविताकृतिमा प्रकट भएको कुरा प्रस्तुत गरिएको छ । यसबाट उनको काव्यकारिता सम्बन्धी विषयक्षेत्र एवं प्रेरणा र प्रभावका विषयमा स्पष्ट हुन्छ ।

दधिराज सुवेदी (२०६७) ले **कवि नवराज सुब्बा बीच बाटोमा ब्यूँझेपछि** नामक कृतिमा सूर्योदयले सम्पूर्ण चराचरलाई स्पर्श गर्न भ्याएझैँ नवराज सुब्बाका साहित्यिक चिन्तनले सबै मानवमुटुलाई सुमसुम्याउन सकेको र सबैलाई आनन्दित तुल्याएको कुरा उल्लेख गरेका छन् ।

लीला लुइटेल (२०६७) ले **मोनालिसा** पत्रिकाको वर्ष १ अङ्क-२ मा प्रकाशित 'नवराज सुब्बाका कवितामा नारी सम्बन्धी दृष्टिकोण' शीर्षकको लेखमा **बीच बाटोमा ब्युँझेर** कवितासंङ्ग्रहको कृति समीक्षाका क्रममा यथार्थलाई कल्पनामा रङ्ग्याएर विचारप्रधान कविता सिर्जना गर्नु, सृष्टिका सम्पूर्ण नारीहरूलाई जननीका रूपमा प्रस्तुत गर्नु कवि सुब्बाका कवितामा पाइने मूलभूत वैशिष्ट्य हुन् भनेकी छन् ।

इन्द्रावती सुब्बा (२०६८) ले **बीच बाटोमा ब्युँझेर काव्यको अध्ययन** शीर्षकको कृतिमा कवि नवराज सुब्बाका कविता कृतिहरूमा राष्ट्रप्रेम र प्रकृति प्रेमको झझल्को पाइने कुरा उल्लेख गरेकी छन् । साथै सुब्बाका कवितामा शान्तिको चाहना र मानवतावादी स्वर प्रकट भएका छन् भनी चर्चा गरिएको छ । यसबाट सुब्बा एउटा कुशल कवि हुन् भन्ने कुरा स्पष्ट हुन्छ ।

माथि उल्लिखित पूर्वकार्यको विवरणबाट के स्पष्ट हुन्छ भने कवि नवराज सुब्बाले नेपाली साहित्यको विकास र विस्तारमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएका छन् उनी मुलतः राष्ट्रप्रेमी, मानवतावादी, संस्कृतिप्रेमी, नारीवादी एवं यथार्थवादी कवि हुन् । उनका विषयमा जे-जति मात्रामा चर्चा-परिचर्चा भएको छ, त्यो अधुरो र अपुरो रहेकोले यस शोधमा कवि नवराज सुब्बाको काव्यकारिताको विषयमा व्यवस्थित र गहन ढङ्गले सङ्क्षिप्त अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ ।

१.५ शोधको औचित्य

कवि नवराज सुब्बाको काव्यकारिता शीर्षकमा केन्द्रित यस शोधमा खास गरी नवराज सुब्बाको काव्ययात्रा तथा नवराज सुब्बाका कविताहरूको विश्लेषण प्रस्तुत गरिएको हुँदा कवि नवराज सुब्बा एवं उनका काव्यिक रचनाका विषयमा जानकारी राख्न चाहने जिज्ञासु पाठक र शोधखोज कर्ताको लागि यो शोध औचित्यपूर्ण रहेको छ ।

१.६ शोधको सीमा

कवि नवराज सुब्बाको काव्यकारिता शीर्षकमा केन्द्रित यस शोधमा खासगरी नवराज सुब्बाद्वारा प्रकाशित **जीवन मेरो शब्दकोशमा** (२०६३), **बीच बाटोमा ब्युँभ्रेर** (२०६५), **यात्रा आधा शताब्दीको** (२०६८) नामक कवितासङ्ग्रह र **चीत्कार** (२०६९) नामक मुक्तक सङ्ग्रहका विषयमा विधातत्व र प्रवृत्तिगत आधारमा मात्र अध्ययन विश्लेषण गर्ने सीमा निर्धारण गरिएको छ ।

१.७ शोधविधि

शोधविधि अन्तर्गत सामग्री सङ्कलन विधि र विश्लेषण विधि पर्दछन् ।

१.७.१ सामग्री सङ्कलन विधि

प्रस्तुत शोधको लागि आवश्यक प्राथमिक सामग्रीको रूपमा कवि नवराज सुब्बाद्वारा प्रकाशित कृतिहरूलाई लिइएको छ भने द्वितीयक सामग्रीको रूपमा उनको विषयमा गरिएका पूर्व अध्ययनहरूलाई लिइएको छ । त्यसको लागि यस शोधमा पुस्तकालयीय अध्ययन विधिलाई अपनाइएको छ ।

१.७.२ सामग्री विश्लेषण विधि

सामग्री विश्लेषण विधि अन्तर्गत यस शोधमा कवितातत्त्वका आधारमा कवि नवराज सुब्बाका कवितासङ्ग्रहहरूको विश्लेषण गरी उनको काव्यकारिताको निरूपण गरिएको छ ।

१.८ शोधको रूपरेखा

यस शोधलाई व्यवस्थित र वैज्ञानिक ढङ्गले प्रस्तुत गर्नको लागि निम्न बमोजिम अध्यायगत परिच्छेदहरूमा विभाजन गरिएको छ ।

परिच्छेद एक : शोध परिचय

परिच्छेद दुई : नवराज सुब्बाको कवितायात्रा र प्रवृति

परिच्छेद तीन : विधातत्वका आधारमा नवराज सुब्बाका कविताको विश्लेषण

परिच्छेद चार : प्रवृत्तिका आधारमा नवराज सुब्बाका कविताको विश्लेषण

परिच्छेद पाँच : सारांश तथा निष्कर्ष

माथिका प्रस्तुत अध्यायहरूलाई सामग्री विश्लेषणका क्रममा आवश्यकता अनुसार विभिन्न शीर्षक तथा उपशीर्षकहरूमा विभाजन गरिएको छ ।

परिच्छेद दुई

नवराज सुब्बाको कवितायात्रा र प्रवृत्ति

२.१ विषयप्रवेश

नवराज सुब्बाको साहित्य लेखनको औपचारिक यात्रा वि.सं २०३० बाट भएको हो । विद्यार्थी अवस्था देखि नै साहित्य लेखनतर्फ उनको गहिरो अभिरुचि थियो । बाल्यकालमा अनुभव गरेका परिस्थितिहरू, पाएको शिक्षा र वातावरण, आफ्ना गुरुहरू र उनका बुबाआमा नै उनको साहित्य सृजनाका लागि प्रेरणाका स्रोत हुन् । बाल्यकालमा भोगेको गरिबी, कठीन परिश्रम र अनुशासनले नै उनलाई यहाँ सम्म ल्याइपुऱ्याएको कुरामा विश्वास गर्न सकिन्छ । उनका हालसम्म **जीवन मेरो शब्दकोश कवितासङ्ग्रह** (२०६३) **मनको मझेरी निबन्धसङ्ग्रह** (२०६४) **बीच बाटोमा ब्युँझेर कवितासङ्ग्रह** (२०६५) **माया देशको** नामक गीति एल्बम (२०६६) **यात्रा आधा शताब्दीको** (२०६८) र **चीत्कार** नामक मुक्तक सङ्ग्रह (२०६९) जस्ता कृतिहरू प्रकाशित भएका छन् ।

२.२ नवराज सुब्बाको परिचय

नेपालको सुदूरपूर्वी जिल्ला ताप्लेजुङको हाङपाङ गाविस वडा नं. ६ मा माता नरमाया सुब्बा (लिम्बू) को कोखबाट वि.सं. २०१८ साल आश्विन १६ गते सोमबार नवराज सुब्बाको जन्म भएको हो । उनका पिताको नाम ऐजराज फेयङ (सुब्बा) हो । नवराज सन्तानमध्येका जेठा हुन् । जातिमा उनी लिम्बू हुन् भने उनको थर फेयङ हो । सुब्बाको बाल्यकाल हाङपाङमा नै बितेको थियो ।

नवराज सुब्बाको प्रारम्भिक शिक्षादीक्षा स्थानीय सरस्वती माध्यमिक विद्यालयमा भयो । त्यहाँबाट नवराजले शिशु कक्षादेखि पढेर एस.एल.सी.उत्तीर्ण गरे । विद्यालयमा उनको पढाइको स्तर राम्रो थियो । कक्षामा सँधै प्रथम हुने सुब्बाले एस.एल.सी. पनि प्रथम श्रेणीमा उत्तीर्ण गरेका थिए । विद्यालयमा हुने साहित्यिक, साङ्गीतिक र खेलकुदको क्षेत्रमा पनि सुब्बा सहभागी भइरहन्थे । माध्यमिकस्तरको पढाइ सकेर उच्चशिक्षाको लागि उनी काठमाडौं आए । चिकित्साशास्त्र विषयको प्रमाणपत्र तह पूरा भएपछि २०३७ सालमा पुनः

आफ्नै ठाउँ हाङपाङ फर्किएर हेल्थपोष्टमा काम गर्न थाले । उनले आफ्नो कार्यालय समयपछि आफू पढेको सरस्वती माध्यमिक विद्यालयमा केही समय पढाउने काम पनि गरेका थिए ।

नवराजले सेवाकालीन अवस्थामै विभिन्न समयमा गरी नेपाली साहित्यमा र जनस्वास्थ्य विषयमा स्नातकोत्तर (एम.पी.एच.) तहसम्मको अध्ययन पूरा गरेका छन् । उनले जिल्लाको जनस्वास्थ्य लगायतका विभिन्न रोग नियन्त्रणमा सेवाकालीन तालिम पनि लिएका छन् । साहित्यकार नवराज सुब्बाको घरको आर्थिकअवस्था सामान्य थियो । सुब्बाका बुबाआमाले स्थानीय सरस्वती माध्यमिक विद्यालयनजिकै किराना पसल र होटल खोलेर व्यवसाय गरेपछि उनको आर्थिक अवस्थामा केही सुधार भएको थियो । यसैले गर्दा उनको विद्यालयको पढाइ र काठमाडौंमा चिकित्साशास्त्रको प्रमाणपत्र तहसम्मको पढाइ सम्भव भएको थियो ।

उनी हाल नेपाल सरकार, स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय, जिल्ला जनस्वास्थ्य कार्यालय मोरङको प्रमुख पदमा कार्यरत छन् । उनको आजीविकाको प्रमुख माध्यम त्यही जनस्वास्थ्य कार्यालयको सेवा नै हो साहित्यकार नवराज सुब्बा बहुमुखी प्रतिभा भएका व्यक्ति हुन् । उनी साहित्यका प्रेमी र पारखी हुनुका साथै साहित्य सृजना क्षमता पनि भएका व्यक्ति भएकाले नेपाली साहित्यमा उनले आफ्नो बलियो उपस्थिति जनाइसकेका छन् । गीतसङ्गीतमा पनि उनको उत्तिकै रुचि रहेको हुनाले बाल्यावस्थादेखि नै यस क्षेत्रमा सक्रिय हुने गरेका छन् । विद्यालयमा हुने विभिन्न साँस्कृतिक कार्यक्रमहरूमा उनी गीत गाउने, वाद्यवादनमा हारमोनियम, गितार आदि बजाउने, गीतको रचना गर्ने तथा विद्यार्थी भाइबहिनीहरूलाई गीत गाउन सिकाउने पनि गर्दथे ।

२०३५/३६ सालतिर रेडियो नेपालले आयोजना गरेको आधुनिक गीत प्रतियोगितामा सहभागी भएका सुब्बाले त्यसबेला लोकगीत सङ्कलन गरेर रेडियो नेपालमा रेकर्ड गराएका थिए । २०६६ सालमा उनीद्वारा रचित देशभक्ति गीतहरूको गीति एलबम **देशको माया** बजारमा आएको छ । नवराज सुब्बा खेलकुदका क्षेत्रमा पनि सक्रिय छन् । विद्यार्थीकालमा उनी विद्यार्थी राजनीतिमा रुचि राख्दथे । सामाजिक क्षेत्रलाई उनी आफ्नो पहिलो कर्मक्षेत्र मान्दछन् । आफूलाई राष्ट्र र समयले दिएको जिम्मेवारीलाई नै आफ्नो कर्तव्य र धर्म ठान्ने नवराज सुब्बा जनस्वास्थ्य क्षेत्रमा समर्पित राष्ट्रसेवक हुन् । सुब्बाको

जागिरे जीवन २०३७ साल माघ १० गतेदेखि आरम्भ भएको हो । उनले २०३७ सालदेखि स्वास्थ्य मन्त्रालय अन्तर्गतका विभिन्न स्वास्थ्य संस्थाहरूमा इन्चार्जको रूपमा सेवा गरेका थिए । २०५१ सालदेखि हालसम्म भने जनस्वास्थ्य अधिकृत तथा वरिष्ठ जनस्वास्थ्य अधिकृतको रूपमा विभिन्न जिल्लाहरूमा सेवा गर्दै आएका छन् । उनी हाल जनस्वास्थ्य प्रशासक तथा वरिष्ठ जनस्वास्थ्य प्रशासकको रूपमा झापा र मोरङ जिल्लामा कार्यरत छन्

नवराज सुब्बा जनस्वास्थ्य र साहित्यक्षेत्रमा समर्पित व्यक्तित्व हुन् । यी दुवै क्षेत्रमा उनका धेरै रचनाहरू प्रकाशित भइसकेका छन् । सञ्चारमाध्यममा पनि यदाकदा देखापर्ने सुब्बाको पहिलो कार्यक्षेत्र भने जनस्वास्थ्य नै हो । त्यसपछि साहित्य र कलासँग उनी सम्बन्धित छन् । नवराज सुब्बा चिन्तनशील व्यक्ति हुन् । सबैसित उनी व्यावहारिक र विवेकपूर्ण व्यवहार गर्छन् । उनी सार्वजनिक व्यक्तित्वका रूपमा पनि स्थापित भइसकेका छन् । उनको पहिलो कवितासङ्ग्रह **जीवन मेरो शव्दकोशमा** (२०६३) हो । यस सङ्ग्रहमा उनको किशोरावस्थादेखि ४५ वर्ष उमेरबीचका कविता सिर्जनाहरू सङ्ग्रहीत छन् । उनको दोस्रो कविता कृति **बीच बाटोमा ब्युँझेर** (२०६५) हो । तेस्रो कवितासङ्ग्रह **यात्रा आधा शताब्दीको** (२०६८) हो भने **चीत्कार** नामक मुक्तक सङ्ग्रह (२०६९) सालमा प्रकाशित भएको हो । सुब्बाले नेपाली गजल लेखनमा पनि सशक्त पाइला चालेका छन् । **देशको माया** (२०६६) नामक गजलको गीति एल्बमबाट सुब्बाको गजलप्रतिको लगाव र प्रतिभा प्रदर्शित हुन्छ । उनले केही कृतिमा भूमिका पनि लेखेका छन् ।

नवराज सुब्बाले कुनै कृतिमाथि समालोचना गरेका छैनन् तर सर्जक स्वयम्को अनुरोधमा सामान्य प्रकारका विभिन्न समीक्षाहरू भने गरेका छन् । उनले श्यामकृष्ण श्रेष्ठको **मेरो जागिरे जीवन** को समीक्षा गरेका छन् । उनले जनस्वास्थ्य क्षेत्रमा आफ्ना अनुभवमा आधारित पुस्तकहरू **जनस्वास्थ्य पाटा, बाटा र अनुभूति** (२०६३) र **जनस्वास्थ्यका सवालहरू** (२०६४) नामक कृतिहरू समेत लेखेका छन् । निबन्ध लेखन र कथा लेखनमा समेत उनको सक्रियता रहेको पाइन्छ । नवराज सुब्बाको व्यक्तित्वको अर्को पाटो साङ्गीतिक प्रतिभा पनि हो । उनी एक चर्चित गीतकार पनि हुन् । उनका गीत उनको **जीवन मेरो शब्दकोशमा** कवितासङ्ग्रहमा पनि प्रकाशित छन् । उनको बजारमा आएको **देशको माया** नामक देशभक्ति गीतहरूको एल्बमबाट उनी एक देशभक्त सङ्गीत सर्जक भएको पनि पुष्टि हुन्छ ।

आफ्नो जिम्मेवारी तथा कर्तव्यलाई सेवा र धर्म ठान्ने नवराज जनस्वास्थ्य क्षेत्रलाई नै समाजसेवाको उत्कृष्ट क्षेत्र ठान्दछन् । साहित्य, कला एवम् साँस्कृतिक गतिविधिमा उनी निकै सक्रिय छन् । विकास र निर्माणका शुभकार्यमा पनि उनले उत्तिकै समय दिने गरेका छन् । राजनीतिमा पनि उनको रुचि रहेको पाइन्छ । विद्यार्थी जीवनमा नवराज सुब्बा प्रगतिशील विद्यार्थी समूहमा आबद्ध भएका थिए । हाल आएर भने उनी आफूलाई राजनीतिक दृष्टिकोणले तटस्थ नागरिक तथा स्वतन्त्र लेखकका रूपमा मात्र चिनाउन चाहन्छन् ।

नवराज सुब्बाले आफ्नो जागिरको सुरुसुरुमा ताप्लेजुङको हाङपाङ हेल्थपोष्टमा रहँदा आफूले माध्यमिक शिक्षा प्राप्त गरेको सरस्वती माद्यमिक विद्यालयमा केही वर्ष शिक्षण पेशामा स्वयंसेवा गरेर शिक्षणकार्यको प्रारम्भ गरेका थिए । उनी "सरल जीवन र उच्च विचार" लाई आफ्नो जीवनको एउटा आदर्श र जीवनशैली मान्दछन् । समाज र देशको लागि केही गरौं भन्ने भावना उनमा रहेको छ । उनी एक बहुमुखी प्रतिभाशाली व्यक्तित्व हुन् ।

२.३ कवितायात्रा र प्रवृत्ति

नवराज सुब्बाको साहित्य यात्राको आरम्भ वि.सं २०३० सालमा भएको हो । **नयाँ सन्देश र मातृभूमि** नामक साहित्यिक पत्रिकाको माध्यमबाट उनी सार्वजनिक रूपमा देखा परेका हुन् । प्रारम्भमा निबन्ध लेखनमा रुचि देखाएका सुब्बाले पछिल्लो समय कविता लेखनको माध्यमबाट आफूलाई एउटा सफल काव्यकारको रूपमा परिचित गराएका छन् । विभिन्न साहित्यिक प्रतियोगिताहरूमा सहभागी भएर उनले आफ्नो विशिष्ट क्षमताको समेत प्रदर्शन गरेका छन् । फलस्वरूप उनी विभिन्न मान सम्मान तथा पुरस्कारबाट समेत विभूषित भएका छन् ।

वि.सं २०३० सालतिर साहित्यिक यात्राको आरम्भसँगै निकै सक्रिय रहेका सुब्बा बीचको केही समय अर्थात् करिब तीन दशक समय ओझेलमा परेको देखिन्छ । साहित्य यात्राको लामो समयपछि वि.सं २०६३ सालमा त्यस अगाडि लेखिएका फुटकर कविताहरू सङ्कलन गरेर **जीवन मेरो शब्दकोशमा** नामक कवितासङ्ग्रह प्रकाशन गरे पश्चात् उनी काव्य साधनामा निकै सक्रिय रूपमा लागेको पाइन्छ । यस आधारमा उनको काव्यिक

यात्रालाई पूर्वार्ध चरण र उत्तरार्ध चरणमा विभाजन गरी अध्ययन विश्लेषण गर्न सकिन्छ । उनको कवितायात्रालाई लोकतन्त्र प्राप्ति सम्म र लोकतन्त्र प्राप्ति पश्चात लेखिएका कविताको आधारमा वर्गीकरण गरिएको छ ।

(क) पूर्वार्ध चरण (वि.सं २०३० देखि २०६३ सम्म)

(ख) उत्तरार्ध चरण (वि.सं २०६४ देखि हाल सम्म)

२.३.१ पूर्वार्ध चरण

यस चरणलाई कवि नवराज सुब्बाको काव्य लेखनको आभ्यासिक चरण पनि मान्न सकिन्छ । यस अवधिमा उनले वि.सं २०३० पछिको समयमा लेखन अभ्यास गरी सङ्कलन गरेका कविताहरूको सङ्ग्रह **जीवन मेरो शब्दकोशमा** (२०६३) नामक कविताकृति मात्र प्रकाशनमा ल्याएका छन् । कवि सुब्बाको यो चरण प्रकाशनमा भन्दा बढी लेखन अभ्यासमा नै बितेको पाइन्छ । अध्ययन, जागिर र कविता सिर्जना जस्ता अलग अलग पक्षको उचित संयोजनको अभावले गर्दा पनि उनको यस चरणको कवितायात्रा प्रभावित भएको मान्न सकिन्छ ।

यसरी वि.सं २०३० सालतिर निकै सक्रिय रूपमा साहित्य लेखनको माध्यमबाट सञ्चार माध्यममा समेत आफ्नो प्रभाव जमाउन सफल सुब्बा त्यसपछिको निकै लामो समय आफ्नो शैक्षिक, व्यवहारिक र जागिरे जीवनको व्यवस्थापनमा लाग्नु परेको कारण पर्याप्त समय साहित्य सिर्जनामा खर्चन असफल भए । तरपनि उनले आफ्नो आन्तरिक साहित्य अभ्यासलाई निरन्तरता दिइरहेका थिए । फलस्वरूप वि. सं २०६३ मा **जीवन मेरो शब्दकोशमा** नामक कवितासङ्ग्रह प्रकाशन गरेको पाइन्छ ।

जीवन मेरो शब्दकोशमा (२०६३) नामक कविता सङ्ग्रह

कवि नवराज सुब्बाका पूर्वार्ध चरणका कवितामा प्रयुक्त मूलभूत प्रवृतिहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ ।

(१) सामाजिक यथार्थको अभिव्यक्ति

कवि नवराज सुब्बाका पूर्वार्ध चरणमा प्रकाशित कवितामा नेपाली समाजको वास्तविक यथार्थ अर्थात् समसामयिक जीवनशैलीको वस्तुपरक ढङ्गले चित्रण गरिएको

पाइन्छ । यस क्रममा सामाजिक चालचलन, आधुनिक सभ्यता र संस्कृतिले समाजमा पारेको प्रभाव एवं मानवीय प्रवृत्तिका विषयमा चर्चा गरिएको छ । अतः सामाजिक यथार्थको अभिव्यक्ति उनको पूर्वार्ध चरणको प्रमुख विशेषता अन्तर्गत पर्दछ ।

(२) मानवतावादी दृष्टिकोण

कवि नवराज सुब्बाका पूर्वार्ध चरणमा प्रकाशित कवितामा मानवीय चाहना एवं मानवीय संवेदना र सहानुभूतिलाई गम्भीर विषयका रूपमा चित्रण गरिएको छ । साथै उनले मानिसले मानिसलाई मानिसकै रूपमा हेर्नुपर्ने विचार प्रस्तुत गरेका छन् । अतः मानवतावादी दृष्टिकोण उनको काव्यकारिताको पूर्वार्ध चरणको महत्त्वपूर्ण विशेषता अन्तर्गत पर्दछ ।

(३) प्रकृतिको चित्रण

कवि नवराज सुब्बाका पूर्वार्ध चरणमा प्रकाशित कवितामा प्राकृतिक वातावरण र सौन्दर्यको कलात्मक चित्रण गरिएको पाइन्छ । साथै प्रकृतिलाई सम्पूर्ण प्राणी जगत्को जीवनदायिनी शक्तिका रूपमा विभिन्न बिम्ब र प्रतीकयोजनाको माध्यमबाट कवितामा उपस्थित गराइएको छ । अतः उनको पूर्वार्ध चरणको काव्यकारिता सम्बन्धी विशेषता अन्तर्गत प्रकृतिको चित्रण पनि पर्दछ ।

(४) शान्तिको चाहना

कवि नवराज सुब्बाका पूर्वार्ध चरणमा प्रकाशित कवितामा शान्तिको चाहनालाई प्रमुख रूपमा उठाइएको छ । नेपालको सशस्त्र जनयुद्धले जनतामा उब्जिएको त्रास र जनताले चाहेको शान्तिलाई पनि उनका यस चरणका कवितामा सम्बोधन गरेका छन् । अतः शान्तिको चाहना पनि कवि सुब्बाको पूर्वार्ध चरणको काव्यकारिताको विशेषता अन्तर्गत पर्दछ ।

(५) राष्ट्रप्रेमको भावना

कवि नवराज सुब्बाका पूर्वार्ध चरणमा प्रकाशित कवितामा राष्ट्रप्रेमको भावनालाई प्रभावकारी ढङ्गले प्रस्तुत गरिएको छ । उनले राष्ट्रलाई जननी र जन्मभूमिका रूपमा

चित्रण गरी सम्पूर्ण नेपालीलाई नेपालको हकहित र कल्याणको कार्यमा समर्पित हुन आग्रह गरेका छन् । अतः राष्ट्रप्रेमको भावना पनि उनको पूर्वार्ध चरणको प्रमुख विशेषता हो भन्न सकिन्छ ।

२.३.२ उत्तरार्ध चरण

कवि नवराज सुब्बाको काव्य यात्राको यस चरणलाई विकासको चरण अर्थात् साहित्य लेखनको उर्वर काल मान्न सकिन्छ । प्रकाशनका दृष्टिले यस चरणमा उनका **मनको मझेरी** (२०६४) नामक निबन्ध सङ्ग्रह, **बीच बाटोमा ब्युँझेर** (२०६५) नामक कवितासङ्ग्रह, **देशको माया** (२०६५) नामक गीति एल्बम, **यात्रा आधा शताब्दीको** (२०६८) नामक कवितासङ्ग्रह र **चीत्कार** (२०६९) नामक मुक्तक सङ्ग्रह प्रकाशित छन् । यस बाहेक पनि उनका फुटकर लेख रचनाहरू विभिन्न पत्रपत्रिकाहरू मार्फत् निरन्तर रूपमा प्रकाशित हुनुले कवितायात्राको यो चरण पूर्वार्ध चरणको तुलनामा बढी फलदायी र विकसित भएको मान्न सकिन्छ । यस चरणमा प्रकाशित कृतिहरू निम्नानुसार छन् :

बीच बाटोमा ब्युँझेर (२०६५) नामक कवितासङ्ग्रह,
यात्रा आधा शताब्दीको (२०६८) नामक कवितासङ्ग्रह
चीत्कार (२०६९) नामक मुक्तक सङ्ग्रह

कवि नवराज सुब्बाका उत्तरार्ध चरणमा प्रकाशित कवितामा प्रयुक्त मूलभूत प्रवृत्तिहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

(१) सामाजिक यथार्थको अभिव्यक्ति

कवि नवराज सुब्बाका उत्तरार्ध चरणमा प्रकाशित कवितामा नेपाली समाजको वास्तविक यथार्थ अर्थात् समसामयिक जीवनशैलीको वस्तुपरक ढङ्गले चित्रण गरिएको पाइन्छ । यस क्रममा सामाजिक चालचलन, आधुनिक सभ्यता र संस्कृतिले समाजमा पारेको प्रभाव एवं मानवीय प्रवृत्तिका विषयमा चर्चा गरिएको छ । अतः सामाजिक यथार्थको अभिव्यक्ति उनको उत्तरार्ध चरणको प्रमुख विशेषता अन्तर्गत पर्दछ ।

(२) मानवतावादी दृष्टिकोण

कवि नवराज सुब्बाका उत्तरार्ध चरणमा प्रकाशित कवितामा मानवीय चाहना एवं मानवीय संवेदना र सहानुभूतिलाई गम्भीर विषयका रूपमा चित्रण गरिएको छ। साथै उनले मानिसले मानिसलाई मानिसकै रूपमा हेर्नुपर्ने विचार प्रस्तुत गरेका छन् । अतः मानवतावादी दृष्टिकोण उनको काव्यकारिताको उत्तरार्ध चरणको महत्त्वपूर्ण विशेषता अन्तर्गत पर्दछ।

(३) प्रकृतिको चित्रण

कवि नवराज सुब्बाका उत्तरार्ध चरणमा प्रकाशित कवितामा प्राकृतिक वातवारण र सौन्दर्यको कलात्मक चित्रण गरिएको पाइन्छ । साथै प्रकृतिलाई सम्पूर्ण प्राणी जगत्को जीवनदायिनी शक्तिका रूपमा विभिन्न बिम्ब र प्रतीक योजनाको माध्यमबाट कवितामा उपस्थित गराइएको छ । अतः उनको उत्तरार्ध चरणको काव्यकारिता सम्बन्धी विशेषता अन्तर्गत प्रकृतिको चित्रण पनि पर्दछ।

(४) शान्तिको चाहना

कवि नवराज सुब्बाका उत्तरार्ध चरणमा प्रकाशित कवितामा शान्तिको चाहनालाई प्रमुख रूपमा उठाइएको छ । नेपालको सशस्त्र जनयुद्धले जनतामा उब्जिएको त्रास र जनताले चाहेको शान्तिलाई पनि उनका यस चरणका कवितामा सम्बोधन गरेका छन् । अतः शान्तिको चाहना पनि कवि सुब्बाको उत्तरार्ध चरणको काव्यकारिताको विशेषता अन्तर्गत पर्दछ।

(५) राष्ट्रप्रेमको भावना

कवि नवराज सुब्बाका उत्तरार्ध चरणमा प्रकाशित कवितामा राष्ट्रप्रेमको भावनालाई प्रभावकारी ढङ्गले प्रस्तुत गरिएको छ । उनले राष्ट्रलाई जननी र जन्मभूमिका रूपमा चित्रण गरी सम्पूर्ण नेपालीलाई नेपालको हकहित र कल्याणको कार्यमा समर्पित हुन आग्रह गरेका छन्। अतः राष्ट्रप्रेमको भावना पनि उनको उत्तरार्ध चरणको प्रमुख विशेषता हो भन्न सकिन्छ।

(६) सांस्कृतिक चिन्तन

कवि नवराज सुब्बाका उत्तरार्ध चरणमा प्रकाशित कवितामा सांस्कृतिक चिन्तनलाई पनि एउटा प्रमुख विषयका रूपमा प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ । यस चरणका उनका कवितामा खासगरी नेपालको पूर्वी क्षेत्रमा प्रचलित सांस्कृतिक जीवनशैली एवं राई संस्कृति र समग्र राष्ट्रिय संस्कृतिको विषयमा चर्चा गरिएको पाइन्छ । अतः सांस्कृतिक चिन्तन पनि उनको उत्तरार्ध चरणको प्रमुख विशेषता अन्तर्गत पर्दछ ।

(७) विसङ्गतिप्रति व्यङ्ग्य

कवि नवराज सुब्बाका उत्तरार्ध चरणमा प्रकाशित कवितामा सामाजिक विकृति र विसङ्गतिप्रति तीव्र व्यङ्ग्य प्रहार गरिएको पाइन्छ । उनका यस चरणमा प्रकाशित कवितामा सामाजिक, सांस्कृतिक र राजनीतिक क्षेत्रमा देखा परेका विकृतिहरूको व्यङ्ग्यात्मक विरोध गरिएको छ । अतः विसङ्गतिप्रति व्यङ्ग्य पनि उनको उत्तरार्ध चरणको प्रमुख विशेषता अन्तर्गत पर्दछ ।

२.४ नवराज सुब्बाको समग्र कविताप्रवृत्ति

काव्यकार नवराज सुब्बाका कविता कृतिहरूमा खासगरी आफ्नो जन्मस्थान वरिपरिको परिवेश, त्यहाँको सामाजिक जनजीवन, समसामयिक विषयवस्तु, राजनीतिक घटनाक्रम, वस्तु सत्य अर्थात् यथार्थको उद्घाटन, प्राकृतिक सौन्दर्य, प्रेम र प्रणयको भावना, विकृति विसङ्गति माथि व्यङ्ग्य, देशप्रेमको भावना जस्ता विषयवस्तुहरू समेटिएका छन् आशावादी स्वर, सशस्त्र युद्धको पीडा आदि विषयलाई समेत आफ्ना कविताकृतिमा विशेष स्थान दिएका छन् ।

कवि नवराज सुब्बाको कवितायात्राको पूर्वार्ध चरण र उत्तरार्ध चरणमा प्रकाशित कविताहरूको अध्ययनका आधारमा भन्नुपर्दा उनका दुबै चरणका कवितामा उस्तै खाले गुण, विशेषता र प्रवृत्तिहरू रहेको पाइन्छ । अतः उनको काव्यकारिताको साझा विशेषता अन्तर्गत सामाजिक यथार्थको अभिव्यक्ति, राष्ट्रप्रेमको भावना, मानवतावादी दृष्टिकोण, विसङ्गतिप्रति व्यङ्ग्य, शान्तिको चाहना, प्रकृतिको चित्रण र सांस्कृतिक चिन्तन जस्ता कुराहरू पर्दछन् ।

२.५ निष्कर्ष

कवि नवराज सुब्बाको औपचारिक साहित्य लेखनको यात्रा वि.सं २०३० सालमा प्रारम्भ भएको हो । केही समयको सक्रियता पश्चात् उनी लामो समय आफ्नो व्यवहारिक जीवनको व्यवस्थापन तथा साहित्य लेखनको अभ्यासमा लागेको कारण लामो समयसम्म ओझेलमा परेको पाइन्छ । हालसम्म उनका **जीवन मेरो शब्दकोशमा** (२०६३) नामक कवितासङ्ग्रह, **मनको मझेरी** (२०६४) नामक निबन्ध सङ्ग्रह, **बीच बाटोमा ब्युँझेर** (२०६५) नामक कवितासङ्ग्रह, **देशको माया** (२०६५) नामक गीति एल्बम, **यात्रा आधा शताब्दीको** (२०६८) नामक कवितासङ्ग्रह र **चीत्कार** (२०६९) नामक मुक्तक सङ्ग्रह प्रकाशित छन् । उनको कवितायात्रालाई पूर्वार्ध र उत्तरार्ध गरी दुई भागमा विभाजन गरिएको छ । जसमा पूर्वार्ध चरण २०३० देखि २०६३ सम्मको अवधीलाई आभ्यासिक चरण र उत्तरार्ध चरण २०६४ देखि हालसम्मको समयावधीलाई विकसित काल मान्न सकिन्छ । लेखन तथा प्रकाशनका दृष्टिले समेत पूर्वार्ध चरणको तुलनामा उत्तरार्ध चरण बढी विकसित देखिन्छ । समसामयिक विषयवस्तुको प्रयोग, सामाजिक एवं राजनीतिक घटनाक्रम, प्राकृतिक सौन्दर्यको चित्रण, मानवीय प्रेम र प्रणयको भावना, देशभक्ति, विसङ्गति माथि व्यङ्ग्य, जातीय संस्कृति जस्ता विशेषताहरू उनका कवितामा पाइन्छन् ।

परिच्छेद तीन

विधातत्वका आधारमा सुब्बाका कविताकृतिको अध्ययन

३.१ विषयप्रवेश

नवराज सुब्बा आधुनिक नेपाली काव्य साहित्यको क्षेत्रमा परिचित स्रष्टा हुन् । उनको औपचारिक साहित्ययात्रा वि.सं २०३० बाट प्रारम्भ भएको हो । २०६० को दशकमा उनको काव्य साधनाले साहित्यिक उचाई प्राप्त गरेको पाइन्छ । हालसम्म उनका चारवटा कविताकृतिहरू प्रकाशित भएका छन् । जसमा **जीवन मेरो शब्दकोशमा** (२०६३) **बीच बाटोमा ब्युँझेर** (२०६५), **यात्रा आधा शताब्दीको** (२०६८) नामक कवितासङ्ग्रह र **चीत्कार** (२०६९) नामक मुक्तक सङ्ग्रह रहेका छन् । अतः यस अध्यायमा कवि नवराज सुब्बाका कविताकृतिहरूलाई विधातत्त्वको आधारमा विश्लेषण गरिएको छ ।

३.२ 'जीवन मेरो शब्दकोशमा' कवितासङ्ग्रहको विश्लेषण

३.२.१ परिचय

कवि नवराज सुब्बाको **जीवन मेरो शब्दकोशमा** (२०६३) नामक कवितासङ्ग्रह उनको साहित्यिक यात्रामा प्रकाशित पहिलो कृति हो । यस सङ्ग्रहमा उनले आफ्नो औपचारिक साहित्य यात्रा आरम्भ भए पश्चात विभिन्न समयमा लेखेका कविता एवं गीतहरू समावेश गरिएको छ । साना ठूला गरी ४८ वटा फुटकर रचनाहरू आबद्ध गरिएको यस कृतिमा ३२ वटा कविता र १६ वटा गीतहरू रहेका छन् ।

३.२.२ विषयवस्तु

जीवन मेरो शब्दकोशमा नामक कवितासङ्ग्रह विषयवस्तु वा भावका दृष्टिले विविधतायुक्त रहेको पाइन्छ । जस अन्तर्गत सामाजिक यथार्थता, मानवतावादी विचार, प्रकृतिप्रेम, बिम्ब, प्रतीकयोजना, विकृति विसङ्गतिप्रति व्यङ्ग्य, प्रेम र प्रणय भाव, आस्तित्ववादी दृष्टिकोण, राष्ट्रप्रेम एवं शान्तिको चाहना प्रकट गरिएका कविताहरू रहेका छन् :

विकासक्रम सँगसँगै मानिस
बाँदरचरित्र मुक्त हुन सके
हामी जङ्गली मुक्त हुने थियौँ
साच्ची मानव हुने थियौँ ।

(पृ. ३६)

माथिको कवितांश 'हामी कता गइरहेका छौं' शीर्षकको कविताबाट साभार गरिएको हो । यो कविता जीवन मेरो शब्दकोशमा नामक कवितासङ्ग्रहको २८ औं स्थानमा रहेको छ । यहाँ कविले समय र परिस्थिति बदलिदा पनि मानिसको स्वभाव र आचरण परिवर्तन हुन नसकेको यथार्थलाई प्रस्तुत गरेका छन् ।

सिर्जनाको यो नीलो आकाशमा
मान्छे मान्छे नचिनिने
अविश्वासको कुहिरो छिचोलौं
मानवताको उज्यालो प्रकाशमा । (पृ . ३५)

माथिको कवितांश 'जागृतिका परेवाहरू' शीर्षकको कविताबाट साभार गरिएको हो । यो कविता जीवन मेरो शब्दकोशमा नामक कवितासङ्ग्रहको २६ औं स्थानमा रहेको छ । यहाँ कविले मानिस मानिस बीचको अविश्वासको कुहिरोलाई छिचोलेर सिर्जनाको निलो आकाशमा मानवताको उज्यालो प्रकाश छर्न चाहेको कुरा व्यक्त गरेका छन् ।

'यो कस्तो बाध्यता' शीर्षकको कविता मार्फत कवि सुब्बाले सामाजिक विकृति विसङ्गति प्रति यसरी व्यङ्ग्य गरेका छन् :

मौसम न हो
झरी धेरै परे पनि डराउनु पर्छ
बगर न हो
नदीले आफै लगाएको साँध पनि
कुल्ची बग्ने गर्छ,
तर किन दुई मन मिलेर बाँधेको बाँध
जस्तोसुकै आँसुको भेलमा पनि

एक्लै सम्हाल्नु पर्छ

(पृ. २३)

यसरी कवि सुब्बाले यस कवितासङ्ग्रहमा विविध विषयवस्तु र भावका कविताहरू समेटेका छन् भन्ने कुरा स्पष्ट हुन्छ । किनकी यस कवितासङ्ग्रह भित्रका प्रत्येक कविताहरूले कुनै न कुनै रूपमा नवीन विषयवस्तुको उद्घोष गरेका छन् ।

३.२.३ पात्र

कवि नवराज सुब्बाद्धारा **लिखित जीवन मेरो शब्दकोशमा** नामक कवितासङ्ग्रहभित्रका कविताहरूमा विभिन्न प्रकारका पात्रहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । अधिकांश कवितामा कवि स्वयं म पात्रको रूपमा उपस्थित भएर आफ्नो मनका अनुभूतिहरूलाई प्रकट गरेका छन्न भने कतै प्रेयसी, कतै आमा, कतै भीर र गोरेटाहरू, हुरीबतास, तारा, पुतली, चङ्गा, गमला, फूल आदि विविध वस्तुहरूलाई सम्बोधन गरिएको छ । जस्तै :

'सोध्न मन लाग्छ' शीर्षकको गीतमा कविले आफ्नी प्रियसीलाई प्रमुख पात्र बनाएर आफ्नो मनको चाहना पनि प्रकट गरेका छन् ।

सोध्न मन लाग्छ प्रितम, भेट्न मन लाग्छ,
नमिलेको प्रश्न एउटा, सोध्न मन लाग्छ । (पृ. ५९)

'आऊ उडाउँ चङ्गा' शीर्षकको बालगीतमा कविले बालबालिकाको मीठो बोलीलाई सम्झना गरि आफ्नो मनको भावलाई यसरी प्रकट गरेका छन् ।

तोते बोली कति मीठो बोल अझै बोल ।
तिमी हाँसे आशा फूल्छ, खोल ओठ खोल ।

(पृ. ४७)

आत्महत्या गर्न अघि शीर्षकको कवितामा कविले आमालाई यसरी सम्बोधन गरेका छन् । आफू आमाको मातृवात्सल्यबाट बञ्चित भएपनि बारम्बार आमाको सम्झना आइरहने भाव यस कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

आमा !

वेदना र प्रसवकी प्रतिमूर्ति

म सन्तान तिम्रो

निरन्तर मृत्युन्मुख र

आज आत्महत्या निकट छु

उसबेला 'सीता' लाई मुक्ति दिने

धरती आज मेरो साम‍ु फाट्छ

आफ्नै माया नलागे पनि आमा

मलाई तिम्रो माया लाग्छ । (पृ. १७)

यसरी कविले यस कवितासङ्ग्रहका अधिकांश कविताहरूमा म पात्रको रूपमा उपस्थित भएर विभिन्न प्रकारका सम्बोधनात्मक अभिव्यक्तिहरू प्रकट गरेका छन् ।

३.२.४ परिवेश

जीवन मेरो शब्दकोशमा नामक कवितासङ्ग्रहमा वर्तमान समयमा मानिसले भोग्नु परेका विविधखाले समस्या र परिस्थितिहरूको वर्णनका क्रममा नेपाली समाज, संस्कृति र परिवेशको चयन गरिएको छ । जस्तैः-

'मेरो हाङपाङ' शीर्षकको कवितामा कविले कञ्चनजंघा र कुम्भकर्ण हिमालको हिमाली परिवेश एवं राईहरूको धान नाच सम्बन्धी सांस्कृतिक परिवेशलाई यसरी समेटेका छन् :

कसैले नदेखुन् भनेर सायद

व्यक्ति माथि हिउँमा जाडो नमानी

कञ्चनजंघा र कुम्भकर्ण हात समाई

धान नाचेको देखेर । (पृ. ३८)

'बाआमाको सपना' शीर्षकको कवितामा कविले वर्तमान समयमा युवाहरू गाउँ छाडेर सहर पलायन भएको तर्फ सङ्केत गर्दै आधुनिक ग्रामीण एवं सहरी परिवेशको चित्रण यसरी गरेका छन् :

धेरै भयो
गाउँघरका सपना
बन्धकी राखी
उत्साही युवाहरू
सिर्जनाका कलम तिखार्न
सहर पसेका
खुशी र सुखका दिन लिएर
चाँडै फर्कने भन्दै
बाचा गरी
बाआमासित विदा भएका । (पृ. ४१)

यसरी कवि सुब्बाले यस कवितासङ्ग्रहमा स्वदेशी परिवेश अर्थात् वर्तमान समयको नेपाली समाज र यहाँको जीवनशैलीलाई समेटेर वृहत परिवेशको निर्माण गरेका छन् ।

३.२.५ उद्देश्य

जीवन मेरो शब्दकोशमा नामक कवितासङ्ग्रहको मुख्य उद्देश्य हाम्रा सामाजिक एवं सांस्कृतिक समस्याहरूको समाधान गरी मानवीय मूल्य र मान्यताको स्थापना गर्नु तथा विकृति र विसङ्गतिको अन्त्य गरी समुन्नत राष्ट्रको निर्माण गर्नु रहेको छ । जस्तै :-

'आत्महत्या गर्नु अघि' शीर्षकको कविता मार्फत कवि सुब्बाले सम्पूर्ण मानवलाई आफ्नो कर्तव्यबोध गर्न सचेत गराउने उद्देश्यलाई यसरी प्रस्तुत गरेका छन् :

दुनियाँ !
पराजित नठान मलाई
पोष्टमार्टम गर र हेर
आफू जीवनबोध गर
नठान साथ दिने हात घटे
आफू गन्तव्य बोध गर
आखिर जिउने सवालमा मान्छे
अभिनय सिवाय बाँचेको को छ र ! (पृ.४१)

‘बाआमाको सपना’ शीर्षकको कविता मार्फत कवि सुब्बाले आफ्नो गाउँ छाडेर सहर पलायन भएका युवाहरूलाई गाउँ फर्काउने उद्देश्य यसरी प्रकट गरेका छन् :

कसैले भनिदिए हुन्थ्यो
कसैले फर्काइदिए हुन्थ्यो
ती छोराहरूलाई
तिम्रा बाचा पर्खने बा आमा
साहुका ऋणमा डुबे भनेर
लिलाम हुन लाग्यो भनेर । (पृ. ४१)

यसरी कवि सुब्बाले यस कवितासङ्ग्रह मार्फत नेपाली समाज र राष्ट्रको उन्नति गर्ने कार्यमा सबैलाई जुट्न प्रेरित गर्ने उद्देश्य राखेका छन् ।

३.२.६ दृष्टिविन्दु

कवि नवराज सुब्बाको **जीवन मेरो शब्दकोशमा** नामक कविता सङ्ग्रमा रहेका अधिकांश कविताहरूमा प्रथम पुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग गरिएको छ । जस्तै : -

‘खोजिरहेछु जिन्दगी’ शीर्षको कवितामा कवि सुब्बाले प्रथम पुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग यसरी गरेका छन् :

आज
दुनियालाई साक्षी राख्दै
खोजीरहेछ जिन्दगीलाई
सपनीलाई साक्षी राख्दै
खोजीरहेछु विपतीलाई । (पृ. ३६)

‘त्यो बिर्खे’ शीर्षकको कवितामा कवि सुब्बाले तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग यसरी गरेका छन् :

आफ्नै दाजुभाइ बाट
सुकुम्बासिएपछि
त्यो बिर्खे

जसलाई जहाँ भेट्छ
आफ्नो कथा सुनाउने गर्छ । (पृ. ३६)

यसरी कवि सुब्बाले **जीवन मेरो शब्दकोश** नामक कवितासङ्ग्रहका अधिकोश कवितामा प्रथम पुरुष दृष्टिविन्दु र केही कवितामा तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग गरेका छन् ।

३.२.७ भाषाशैली

कवि नवराज सुब्बाको **जीवन मेरो शब्दकोशमा** नामक कवितासङ्ग्रहमा रहेका अधिकांश कविताहरूमा सरल, सहज र संवेद्य भाषाशैलीको प्रयोग गरेका छन् भने केही कविताहरूमा आलङ्कारिक एवं प्रतीकात्मक भाषशैलीको प्रयोग गरेका छन् । जस्तै :-

'जीवनबोध' शीर्षकको कवितामा सरल भाषाशैलीको प्रयोग यसरी गरिएको छ :

सुखदुखका कुरा छोडौ यार
दुर्घटना, भिडन्त
अपहरणबाट
जतन गर्दागर्दै
यो जीवन
जीवन नभएर के भो र ! (पृ. २१)

'दियो र पुतली' शीर्षकको कवितामा कवि सुब्बाले यसरी सरल र सहज रूपमा काव्यात्मक भाषाशैलीको प्रयोग गरेका छन् :

यो दियोमा
खोजेको उज्यालो
रोजेको आस्था
यही हो भनेर
झुम्मिएर डढेका
हजारौ पुतलीहरूको लास
दियोको वरिपरि देख्छु । (पृ. २०)

'जागृतिका परेवाहरू' शीर्षकको कवितामा कवि सुब्बाले आलङ्कारिक भाषाशैलीको प्रयोग यसरी गरेका छन् :

> आजकाल जागृतिहरू रोगाएर
> दरिद्रता, अज्ञानता र असन्तोषको अँध्यारोमा
> समस्यै समस्याको गन्धमा सास फेर्दै
> मनभित्र सुटुक्क लुकिरहेछन् । (पृ. ३९)

यसरी कवि सुब्बाले जीवन मेरो शब्दकोशमा नामक कवितासङ्ग्रहका अधिकांश कवितामा सहज काव्यात्मक भाषाशैलीको प्रयोग गरेका छन् भने केही कवितामा जटिल र आलङ्कारिक भाषाशैलीको प्रयोग गरेका छन् भन्ने कुरा स्पष्ट हुन्छ ।

३.३ 'बीच बाटोमा ब्युँझेर' कवितासङ्ग्रहको विश्लेषण

३.३.१ परिचय

कवि नवराज सुब्बाको **बीच बाटोमा ब्युँझेर** (२०६५) नामक कवितासङ्ग्रह उनको साहित्यिक यात्रामा प्रकाशित दोस्रो कविताकृति हो । यस सङ्ग्रहमा उनले वि. स २०६२ पश्चात रचना गरेका कविताहरू समावेश गरेका छन् यस कृतिमा साना -ठूला गरी ७६ वटा फुटकर कविताहरू आबद्ध गरिएको छ ।

३.३.२ विषयवस्तु

बीच बाटोमा ब्युँझेर नामक कवितासङ्ग्रह विषयवस्तु वा भावका दृष्टिले विविधतायुक्त देखिन्छ । यसमा सामाजिक यथार्थता, प्रकृति प्रेम, मानवतावादी विचार, प्रेमप्रणयको भावना, राष्ट्र प्रेम, विकृति-विसङ्गतिप्रति व्यङ्ग्य, अस्तित्ववादी चिन्तन, बिम्ब र प्रतीकको प्रयोग एवं शान्तिको चाहना जस्ता भावनाहरू समेटिएका कविताहरू रहेका छन् । जस्तैः-

'अर्थहीन पीडा र खुसी' शीर्षकको कवितामा कविले सामाजिक यथार्थताको भाव यसरी प्रकट गरेका छन् :

बाटाभरि म
खेर गएका ती रुवाइ र मुस्कान सम्भदै छु ।
हिडिरहे परसम्म र आइपुगेछु यति वरसम्म
बिर्सदै ⁄ सम्भँदै
सडकभरि पोखिएका
अर्थहीन पीडा खुसीहरू (पृ. ५२)

'कठघरामा उभिएर' शीर्षकको कवितामा कवि सुब्बाले यसरी मानवतावादी विचार प्रकट गरेका छन् :

तिमी जहाँ छ्यौ म त्यहीँ छु
आखिर म नै तिमी तिमी नै म हुँ
तिमी मेरो मुखमा भुन्डिएकी छ्यौ आमा
तिमी मेरो आत्मा भौं अमर छ्यौ । (पृ. २७)

'मेरो राजनीति' शीर्षकको कवितामा कवि सुब्बाले यसरी वर्तमान राजनीतिक विकृतिप्रति व्यङ्ग्य प्रहार गरेका छन् :

उखेल्दैछ छु बारीका भार
केलाउँदैछु मछुवा र खडेरीको षड्यन्त्र
गोड्दैछु भोक रोगको जरा
तोड्दै छु एड्स र क्षयरोगको गठबन्धन । (पृ. ५७)

यसरी **बीच बाटोमा ब्युँभेर** नामक कवितासङ्ग्रहमा कवि नवराज सुब्बाले विभिन्न विषयवस्तु र भावका कविता समेटेका छन् भन्ने कुरा स्पष्ट हुन्छ ।

३.३.३ पात्र

कवि नवराज सुब्बाद्धारा लिखित **बीच बाटोमा ब्युँभेर** नामक कवितासङ्ग्रहमा विभिन्न प्रकारका पात्रहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । यस सङ्ग्रहका अधिकांश कविताहरूमा कवि स्वयं म पात्रको भूमिकामा प्रस्तुत भएका छन् भने केही कवितामा

गुरु,आमा, प्रकृति, नदी, जन्मभूमि जस्ता बिम्बात्मक पात्रहरूलाई उपस्थित गराइएको छ । जस्तैः-

'कठघरामा उभिएर' शीर्षकको कवितामा म पात्र यसरी प्रयुक्त भएको छ :

हो ! हो ! हो !
म सत्य बोल्दैछु
आमाको परिभाषा म केवल आमा बुझ्दछु । (पृ. २२)

'मन्दिरमा' शीर्षकको कवितामा म पात्र यसरी प्रयुक्त भएको छ :

म साँच्चै अल्मलिएको छु यस बेला
खै कता चढाऊँ भेटी
कतातिर फर्केर ढोगौं
कति फर्काऊँ पिठ्यूँ
कतातिर फर्केर गरौ पूजा !
मन्दिरमा । (पृ. ८१)

यसरी कवि सुब्बाले यस कवितासङ्ग्रहका प्रत्येक कवितामा स्वयं म पात्रको रूपमा उपस्थित भएर अन्य विषयवस्तु र पात्रलाई सम्बोधन गरेका छन् ।

३.३.४ परिवेश

बीच बाटोमा ब्युँझेर कवितासङ्ग्रहले हाम्रै नेपाली राष्ट्रिय र सामाजिक परिवेशलाई समेटेको छ । खासगरी २०६२/६३ को लोकतान्त्रिक आन्दोलन लगायत अन्य विविध खाले आन्दोलन, बन्द, हड्ताल, कविको जन्मस्थल वरपरको प्राकृतिक एवं सांस्कृतिक परिवेश र नेपालको ऐतिहासिक परिवेशलाई समेत समेटेको पाइन्छ । जस्तै :-

म अरुण !
बगेर यहाँ आइपुग्दा
सती जानेको होड देखेर
आफै अल्मलिएँ ! (पृ. ११६)

'रेखाहरू' शीर्षकको कवितामा कवि सुब्बाले गाउँ सहरको मिश्रित परिवेशलाई यसरी चित्रण गरेका छन् :

हल्लाले पनि यही बेला
खप्लकै निलेको छ
सहर गाउँ र वस्तीलाई
अँठ्याएको छ, अशान्ति अन्योलले
भित्र भित्रै मान्छेलाई ! (पृ. ९७)

यसरी कवि सुब्बाले **बीच बाटोमा ब्युँझेर** नामक कवितासङ्ग्रहमा व्यापक परिवेशको प्रयोग गरेका छन् ।

३.३.५ उद्देश्य

कवि नवराज सुब्बाद्वारा लिखित **बीच बाटोमा ब्युँझेर** शीर्षकको कवितासङ्ग्रहमा रहेका कविताहरूलाई शान्तिको चाहना, विकासको कामना, देशको उन्नति, जनताको अपसी मेलमिलाप जस्ता उद्देश्यलाई प्रथमिकतामा राखेको पाइन्छ । जस्तैः-

'नयाँ नेपाल' शीर्षकको कवितामा कवि सुब्बाले नयाँ नेपालमा कसैलाई दु :ख कष्ट भोग्न नपरोस र हरेकका हक अधिकार सुनिश्चित होऊन् भन्ने उद्देश्यलाई यसरी प्रस्तुत गरेका छन् :

नयाँ नेपालमा
लाटो बोल्छ, बहिराले सुन्छ
झारपात बोल्छ, ढुङ्गामाटो बोल्छ
नयाँ नेपालले सबैको आवाज सुन्छ । (पृ .५५)

'आमाको तिर्सना' शीर्षकको कवितामा कवि सुब्बाले अब प्रत्येक नेपालीको मनमा रहेको युद्धको सन्त्रास हटेर शान्तिको उज्यालो दीप बल्नुपर्छ भन्ने चाहनालाई नेपाल आमाप्रति गरिएको सम्बोधन मार्फत् यसरी प्रकट गरेका छन् :

आमा !
आऊ फेरी एक पटक यी मेरा हातमा

आज दिउँसै हराएको सातो डाकिदेऊ

छोइदेऊ मेरो शिर

र फेरि एकपटक उन्यू सिउरी देऊ । (पृ. ३६)

यसरी कवि सुब्बाले यस कवितासङ्ग्रहका कविता मार्फत शान्ति, विकास र समृद्धिको चाहना जस्ता उद्देश्य राखेको कुरा स्पष्ट हुन्छ ।

३.३.६ दृष्टिविन्दु

बीच बाटोमा ब्युँभ्रेर नामक कवितासङ्ग्रहका कवितामा कवि सुब्बाले आफूलाई म पात्रका रूपमा उपस्थित गराएर विषयवस्तुको वर्णन गरेका हुनाले यस सङ्ग्रहका कवितामा प्रथम पुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग गरिएको कुरा स्पष्ट हुन्छ । जस्तै : -

'उज्यालो लजाउँदा' शीर्षकको कवितामा कवि सुब्बाले प्रथम पुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग यसरी गरेका छन् :

म यता मेरा कोठा चोटामा खोज्छु उज्यालो

अनि छाम्छु मेरो मन र ओठमा

हेर्छु भान्साकोठामा पूजाकोठामा

खै यहाँसम्म त आइपुगेको छैन उज्यालो

अभ्कै कतिन्जेल टुकिमै बस्नु म । (पृ. ११५)

'भ्रान्ति' शीर्षकको कवितामा कवि सुब्बाले प्रथम पुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग यसरी गरेका छन् :

मलाई आजकाल यस्तो लाग्छ

म भन्दा जान्ने अरु कोही छैन

आफैले लेखेको मात्र मनपर्छ मलाई

आफैले देखेको मात्र ठीक लाग्छ

किन होला । (पृ . १०७)

यसरी कवि सुब्बाले यस कवितासङ्ग्रह भित्रका प्रत्येक कवितामा कुनै न कुनै रूपमा आफू स्वयं अर्थात म पात्रलाई समाहित गरेर प्रथम पुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग गरेका छन् ।

३.३.७ भाषाशैली

कवि नवराज सुब्बाद्धारा लिखित **बीच बाटोमा ब्युँझेर** नामक कवितासङ्ग्रहमा रहेका कविताको भाषा सरल, सहज र संवेद्य खालको छ । साथै आलङ्कारिक एवं बिम्ब प्रतिकात्मक शैलीको प्रयोग गरेर कवितालाई थप काव्यात्मक गुण प्रदान गरिएको छ । जस्तै :

'मुकुन्डो आतङ्क' शीर्षकको कवितामा कवि सुब्बाले काव्यात्मक भाषाशैलीको प्रयोग यसरी गरेका छन् :

अचम्म !
मुकुन्डाका ती साना खालबाट
मान्छे चिथोर्न गजब हुँदोरहेछ
मुकुन्डाको आडमा लुकेर
भुक्न अझ मजा आउँदोरहेछ
यसरी आफूखुसी डस्न मात्र हैन
मुकुन्डो लगाएपछि त
नाङ्गिएर मच्ची नाच्न पनि मिल्दोरहेछ । (पृ.८३)

'इतिहास हराएको सूचना' शीर्षकको कवितामा कवि सुब्बाले आलङ्कारिक भाषशैलीको प्रयोग यसरी गरेका छन् :

तिमीलाई मैले
पहेलो बिहान दिएथे
भुइँमा खसेको
घामको पहिलो किरण दिएथे
मध्यान्ह हराएको मेरो छाया पनि
तिमीलाई नै सुटुक्क दिएथे ! (पृ. ७७)

यसरी कविले यस सङग्रहभित्रका प्रत्येक कवितामा काव्यात्मक भाषाशैलीको प्रयोग गरेका छन् ।

३.४ यात्रा आधा शताब्दीको कवितासङ्ग्रहको विश्लेषण

३.४.१ परिचय

कवि नवराज सुब्बाको **यात्रा आधा शताब्दीको** नामक कवितासङ्ग्रह उनको कवितायात्रामा प्रकाशित तेस्रो कृति हो । यस सङ्ग्रहमा कवि सुब्बाले **बीच बाटोमा ब्युँझेर** कवितासङ्ग्रह प्रकाशन पश्चात विभिन्न समयमा लेखेका ५० वटा कविताहरू समावेश गरिएको छ ।

३.४.२ विषयवस्तु

यात्रा आधा शताब्दीको नामक कवितासङ्ग्रह विषय वा भावका दृष्टिले विविधातायुक्त रहेको पाइन्छ । जस अन्तर्गत सामाजिक यथार्थता, मानवतावादी विचार, प्रकृतिप्रेम, बिम्ब, प्रतीकयोजना, विकृति विसङ्गति प्रति व्यङ्ग्य, प्रेम र प्रणय भाव, राष्ट्रप्रेम र शान्तिको चाहना प्रकट गरिएका कविताहरू रहेका छन् । जस्तै :-

'बरको रुख' शीर्षकको कवितामा कवि सुब्बाले प्रकृति प्रेमको भाव यसरी प्रकट गरेका छन् :

म जन्मदा पनि
तिमी थियौ
म कहाँ कहाँ
डुलेर घुमेर आएँ
तिमी जहाँको त्यही छौं ।

यसमा कविले मानिसलाई गतिशील र प्रकृतिलाई स्थीर वस्तुका रूपमा चित्रण गरेका छन् ।

'चिरशान्तिको कामना' शीर्षकको कवितामा कविले शान्तिको चाहनालाई यसरी व्यक्त गरेका छन् :

मृतात्मा

चिरशान्तिको कामना

देऊ हामीलाई आशीर्वाद

मुस्कुराइरहेकाछौ तिमी सम्झनामा ।

यहाँ हाम्रा सच्चा सपूतहरूप्रति हार्दिक श्रद्धाको भाव समर्पण गरिएको छ ।

'स्वप्नदोष' शीर्षकको कवितामा कविले यसरी प्रेम र प्रणयको भाव व्यक्त गरेका छन् :

मैले बाँकी खै के नै राखेँ होला र !

सबै टिपेँ, झारेँ कुल्चे माडें

मायालु फूलहरूसमेत टिपेर विजयमाला लगाएँ

नाँचे उफ्रिएँ

वसन्त आएको ठाने ।

यसरी कवि सुब्बाले **यात्रा आधा शताब्दीको** नामक कवितासङ्ग्रह मार्फत विविध भाव र विषयवस्तु समेटेको कुरा स्पष्ट हुन्छ ।

३.४.३ पात्र

कवि नवराज सुब्बाको **यात्रा आधा शताब्दीको** नामक कवितासङ्ग्रहभित्र रहेको अधिकोश कविताहरूमा कवि स्वयंम म पात्रको रूपमा उपस्थित भएका छन् भने केही कवितामा अप्रत्यक्ष रूपमा प्राकृतिक एवं सामाजिक र सस्कृतिक बिम्बलाई नै पात्रका रूपमा म पात्र सँगसँगै उपस्थित गराइएको छ । जस्तैः

फूलबारीमा शीर्षकको कवितामा कविले फूलको सौन्दर्यमा आफू हराएको कुरा यसरी व्यक्त गरेका छन्:

जहाँ

फूलिरहेका

फूलहरू छन्

सपनाका सुमधुर रङ्गहरू
छरिएका छन् यत्रतत्र
चाहनाका अतृप्त गन्ध
फैलिएका छन् वरिपरि
जहाँ डुलिरहेछु म ।

यहाँ म पात्रको उपस्थिति स्पष्ट रूपमा देखा परेको छ ।

'उज्यालोको खेती' शीर्षकको कवितामा कवि सुब्बाले बहुवचन सूचक हामी मार्फत सम्पूर्ण नेपाली जनताहरूको उपस्थितिलाई यसरी सङ्केत गरेका छन् :

आजकाल गाइँगुइँ सुनिन्छ
धकेल्न खोजिदै छ फेरि अन्धकारमा
खबरदार !
बत्तीमुनिको उज्यालो मन्जुर छैन हामीलाई
नगर बन्द नदीको सङ्गीत
काकाकुल तिर्खा बोक्न
अब मञ्जुर छैन कसैलाई ।

यहाँ जनता स्वतन्त्र भएर प्राकृतिक वातावरणमा रमाउन चाहेको भाव व्यक्त गरिएको छ । यसरी सुब्बाले आफ्ना कवितामा पात्र प्रयोगको शैली अपनाएका छन् ।

३.४.४ परिवेश

कवि नवराज सुब्बाद्वारा लिखित **यात्रा आधा शताब्दीको** नामक कवितासङ्ग्रहमा हाम्रै नेपाली समाज, संस्कृति र प्रकृतिको वर्णन गरिएको छ । जस्तै :

'एउटा महान् रुख' शीर्षकको कवितामा कवि सुब्बाले प्राकृतिक परिवेशको प्रयोग यसरी गरेका छन् :

कथा सुनिदिन
कोही तयार भएनन्

केवल एउटा रुख बाँकी छ
जो मेरा व्यथा सुनिदिन्छ
मेरा गुनासामा गम्भीर बनिदिन्छ
सुनेर सहमतिमा मात्र पात हल्लाउँछ ।

यहाँ कविले रुखलाई नै एउटा मानवीय बिम्बको रूपमा उपस्थित गराएर रुखको प्राकृतिक गुणको वर्णन गरेका छन् ।

'सूर्योदय' शीर्षकको कवितामा कवि सुब्बाले सूर्योदयको प्राकृतिक गुणलाई कसैले चिन्न नसकेको प्रति सङ्केत गर्दै आफ्नो भाव यसरी प्रस्तुत गरेका छन् :

एक तमासको रात पछार्दै
स्वच्छ हावामा सरर्र बहँदै
मानौँ कुनै नवयुवतीको लजालु चालमा मस्किएर
सुन्दर बिहानी उघार्दै
मुस्कुराउँने सूर्योदयले
चरीका चिरबिर मिसाएर
शान्ति, सिर्जनाका
लय र तालमा
जब गीत सुनाउँछ
के तिमी सूर्योदय सुन्छौ ?

यहाँ कविले सूर्योदयलाई मानवीय बिम्बको रूपमा चित्रण गरी प्राकृतिक सौन्दर्य र नवयुवतीको लजालु स्वभावका बीचमा समेत तुलना गरेका छन् ।

३.४.५ उद्देश्य

कवि नवराज सुब्बाद्वारा लिखित **यात्रा आधा शताब्दीको** नामक कवितासङ्ग्रहमा रहेका कविताहरूको समग्र सन्देश शान्ति र विकासको चाहना एवं प्राकृतिक सौन्दर्य र मानवीय भावको रक्षा गर्ने रहेको छ । जस्तै :

‘बादल र किसान’ शीर्षकको कविता मार्फत कवि सुब्बाले किसानको कष्टकर जीवन शैलीको चित्रण गर्ने उद्देश्यलाई यसरी प्रकट गरेका छन् :

शिरमाथि
मडारिरहन्छ
कालो बादल
धम्क्याउँछ बिजुली
छाती मुटु र कलेजोमा
निर्दयी चट्याङ लागेर किसान कायल कायल छन् ।

‘उद्घाटन भाषण’ शीर्षकको कविता मार्फत कवि सुब्बाले राजनीतिक पार्टीका नेताको चरित्र र स्वभावप्रति व्यङ्ग्य गर्ने उद्देश्यलाई यसरी प्रस्तुत गरेका छन् :

आदरणीय जन - समुदाय !
मलाई भोट दिनोस्
बा मेरो पछि लाग्नोस्
अनि हिड्नुस् जुलुसमा
आउनोस् कार्यकर्ता बन्नुस्
हेर्नोस् हाम्रो पार्टीमा आउनु भो भने
काम छाडेर मृग लखेट्न पाइन्छ
कान नछामी काग धपाउन मिल्छ
यसभित्र पसेपछि ।

३.४.६ दृष्टिविन्दु

यस कवितासङ्ग्रह भित्रका अधिकांश कविताहरूमा प्रथम दृष्टिविन्दुको प्रयोग भएको पाइन्छ भने यदाकदा मिश्रित प्रयोग भएको पाइन्छ । जस्तैः-

‘घोषण’ शीर्षकको कवितामा कवि सुब्बाले प्रथम पुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग यसरी गरेका छन् :

लौ घोषण गदैछु
आजदेखि म अन्धो भएँ है !

'उठौँ, जुटौँ र लडौँ' शीर्षकको कवितामा मिश्रित अर्थात् प्रथम र तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग यसरी गरिएको छ :

हाम्रो घरमा
बास बसेका परेवा लखेट्दै
नाचिरहेछन् एक हुल बाँदरहरू
अचम्म !
नाँच्दा नाँच्दै गीत गाइरहेछन् ।

यहाँ कवि सुब्बाले हाम्रो शब्द मार्फत् प्रथम पुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग गरेका छन् ।

३.४.७ भाषाशैली

यस कवितासङ्ग्रहका कवितामा सरल, सहज र बोधमय एवं काव्यात्मक र आलङ्कारिक भाषाशैलीको प्रयोग यसरी गरिएको छ :

कविता सुन्न पर्ला
समय बेकार जाला भनेर
अभागी भागी हिड्ने मान्छे म होइन ।

'यो सडक कसको हो ?' शीर्षकको कवितामा काव्यात्मक भाषशैलीको प्रयोग यसरी गरिएको छ :

अपहरित यो सडक
पहिलो कुरो त
गुड्नलाई पेट्रोल छैन
छैन इन्धन गाडीमा, छैन कहिले पेटमा
कहिले सडक- जाम छ कहिले चक्काजाम
यस्तै खाल्डा खुल्टी छन् सडक र छातीमा ।

यसरी कवि सुब्बाले यस कवितासङ्ग्रहमा सरल, सहज र आङ्कारिक अर्थात् काव्यात्मक भाषाशैली प्रयोग गरेका छन् ।

३.५ 'चीत्कार' मुक्तक सङ्ग्रहको विश्लेषण

३.५.१ परिचय

चीत्कार शीर्षकको मुक्तकसङ्ग्रह कवि नवराज सुब्बाद्वारा लिखित एवं प्रकाशित चौथो कृति हो । यसको प्रकाशन वि.सं २०६९ मा भएको हो । यस मुक्तकसङ्ग्रहमा चार हरफीय अनुप्रास युक्त १०१ मुक्तकहरू समावेश गरिएको छ ।

३.५.२ विषयवस्तु

मुक्तकको विषय प्रेम र प्रणय, शान्ति र विकास, देशभक्ति, सामाजिक यथार्थ जस्ता विविध पक्षहरू रहेका छन् । कवि सुब्बाले तलको मुक्तक मार्फत् सामाजिक यर्थाथको चित्रण यसरी गरेका छन् । जस्तै :

गफ गर्या होइन हजुर गरिखान सारो भो
आफ्नो खुट्टामा उभिनलाई झन गारो भो
हजुरहरू कोही वकिल पो हुनुहुन्छ कि !
यो गरिवले निसाफ पाउन अप्ठ्यारो भो ।

यहाँ गरिबहरूले काम गरेर खान र आफ्नो खुट्टामा आफै उभिन नसकेको एवं न्याय प्राप्त गर्न नसकेको वास्तविक यथार्थलाई प्रस्तुत गरिएको छ ।

३.५.३ पात्र

यस मुक्तक सङ्ग्रहमा खासगरी प्रेमी प्रेमीका, राष्ट्रसेवक, कर्मचारी, किसान, बुद्धिजीवी राजनीतिकर्मी जस्ता पात्रहरू समावेश गरिएको छ । जस्तै :

अब बुद्धिको हैन बलकै गुणगान गाइन्छ
कलमले नसक्ने काम तरबारले गराइन्छ
पाठशालामा पाइने ज्ञानको के काम ?
दलिन्छ मोसो गुरुलाई कक्षामा ठटाइन्छ ।

यहाँ गुरु. शब्दलाई पात्रको रूपमा उपस्थित गराइएको छ ।

३.५.४ परिवेश

यस मुक्तकसङ्ग्रहमा नेपाली ग्रमीण एवं समसामायिक परिवेश भित्रका घटनाहरूको वर्णन गरिएको पाइन्छ । जस्तै :-

घरमा पाहुना आएको फर्काइयो
न्याउरी मारी मर्नुको पछुताइयो
चोक्टा खोज्दा डुवियो झोलमा
भुईको टिप्दा पोल्टाको खसाइयो ।

यहाँ घरमा आएको पाहुनालाई फर्काएर न्याउरी मारी पछुतो भएको तथा चोक्टा खोज्दा झोलमा डुबिएको एवं भुईको टिप्दा पोल्टाको खसाइएको कुरालाई कविले समसामयिक सामाजिक परिवेशको रूपमा चित्रण गरेका छन् ।

३.५.५ उद्देश्य

यस मुक्तकसङ्ग्रहमा रहेका मुक्तक हरूले प्रेम र प्रणय, शान्ति र विकास तथा मानवीय इच्छा र चाहनाको उद्देश्य राखेको पाइन्छ । जस्तै :

म तिमीलाई सधै नौली देख्छु
बैंसले पनि होला रापौली देख्छु ।
मिस वर्ल्डमा पो जाँदै छौ कि !
आजकाल अलि उत्ताउली देख्छु ।

यहाँ मायालुलाई सधै नयाँ-नयाँ रूपमा देख्ने गरेको र त्यसले आफ्नो मनमा हलचल उत्पन्न गरेको हुनाले त्यसको अन्त्य गर्ने उद्देश्य प्रकट गरिएको स्पष्ट हुन्छ ।

३.५.६ दृष्टिविन्दु

यस मुक्तकसङ्ग्रहका मुक्तकहरूमा कवि स्वयं उपस्थित भएर म पात्रको भूमिका निर्वाह गरेको हुनाले प्रथम पुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग भएको छ । जस्तैः-

म यताउति हिड्डुल गर्न नसक्ने भएको छु
काम गरेर खानलाई पनि नसक्ने भएको छु
एकदिन आउँछ भन्थे काल पो पल्क्यो कि !
खै म त केही बोल्न पनि नसक्ने भएको छु ।

यहाँ कविले आफुलाई कतैपनि हिडडुल गर्न नसक्ने, काम गरेर खान नसक्ने र केही बोल्न नसक्ने तथा कालले लैजान लागेको पात्रका रूपमा चित्रण गरेका छन् ।

३.५.७ भाषाशैली

यस मुक्तक सङ्ग्रहमा काव्यात्मक, आलङ्कारिक र अनुप्रासयुक्त भाषाशैली रहेको छ । जसलाई तलको मुक्तकबाट थप स्पष्ट पार्न सकिन्छ । जस्तै :

भगवानको सेवा गर सजिलो छ
बरु पशुको सेवा गर सजिलो छ
खोला बाह्र वर्षमा फर्कन सजिलो छ ।
तर मान्छेका मन फर्कन गारो छ ।

यहाँ कवि सुब्बाले भगवानको सेवा गर्न सजिलो भएको, पशुको सेवा गर्न सजिलो भएको, बाह्र वर्षमा खोला फर्कन सजिलो भएको तर मान्छे रिसाएपछि उसको मन फर्कन गाह्रो पर्ने कुरा व्यक्त गरेका छन्

३.६ निष्कर्ष

कवि नवराज सुब्बाका हालसम्म **जीवन मेरो शब्दकोशमा** (२०६३) **बीच बाटोमा ब्युँझेर** (२०६५) **यात्रा आधा शताब्दीको** (२०६८) नामक कवितासङ्ग्रह र **चीत्कार** (२०६९) शीर्षकको मुक्तक सङ्ग्रह गरी जम्मा चारवटा काव्य कृतिहरू प्रकाशित छन् । विषयवस्तुका आधारमा सामाजिक, सांस्कृतिक, राजनीतिक जस्ता विविध पक्षलाई समेटेको पाइन्छ । अधिकांश रूपमा म पात्रको प्रयोग भएको छ । सुब्बाका कृतिमा नेपाली समाजकै सामाजिक परिवेशलाई चित्रण गरिएको छ । उनका कविताले देशको उन्नति र विकासको उद्देश्य राखेका छन् । दृष्टिविन्दुका हिसाबले प्रथम पुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग गरिएको छ भने भाषाशैलीका दृष्टिले आलङ्कारिक र काव्यात्मक भाषाको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

परिच्छेद चार

प्रवृत्तिगत आधारमा नवराज सुब्बाका कविताकृतिको अध्ययन

४.१ विषयप्रवेश

साहित्यकार नवराज सुब्बा नेपाली साहित्यको फाँटमा २०६० को दशकमा सशक्त रूपमा देखापरेका कवि हुन् । ३० कै दशकबाट साहित्ययात्रा आरम्भ गरेका भएपनि उनका त्यस बखत उनका कुनै प्रकाशित कृतिहरू देखिएका छैनन् । पछि आएर २०६३ मा उनका **जीवन मेरो शब्दकोशमा** कवितासङ्ग्रह, २०६५ मा **बीच बाटोमा ब्युँझेर**, २०६८ मा **यात्रा आधा शताब्दीको** कवितासङ्ग्रह २०६९ मा **चीत्कार** शीर्षकको मुक्तकसङ्ग्रह गरी जम्मा चारवटा कविताकृतिहरू प्रकाशित छन् । नवराज सुब्बाका प्रकाशित कवितासङ्ग्रहमध्ये पहिलो कृति **जीवन मेरो शब्दकोशमा** हो । यस पुस्तकभित्र लघुतम र लघु आकारका गरी ३२ वटा कविता र १६ वटा गीत सङ्कलित छन् ।

दोस्रो कृति **बीच बाटोमा ब्युँझेर** कवितासङ्ग्रह २०६५ सालमा मोडर्न बुक्स काठमाडौंबाट प्रकाशन भएको हो । ७६ वटा कविता यस सङ्ग्रहमा सङ्कलित रहेका छन् । तेस्रो कृति **यात्रा आधा शताब्दीको** नामक कवितासङ्ग्रहमा ५० वटा कविताहरू रहेका छन् । चौथो अर्थात् अन्तिम कृति **चीत्कार** नामक मुक्तकसङ्ग्रहमा चार हरफका अनुप्रासयुक्त १०१ मुक्तकहरू रहेका छन् । अतः यहाँ नवराज सुब्बाका माथि उल्लिखित कवितासङ्ग्रहको प्रवृत्तिगत आधारमा विश्लेषण गरिएको छ ।

४.२. प्रवृत्तिका आधारमा सुब्बाका कविताहरूको अध्ययन

४.२.१ सामाजिक यथार्थको अभिव्यक्ति

कवि नवराज सुब्बा उत्तरआधुनिक युगका समसामयिक धाराका एक प्रतिभा हुन् । यसै धाराभित्र सामाजिक यथार्थवादी प्रवृत्तिलाई आत्मसात् गरेर लेखिएका उनका कविताहरू समेटिएका छन् । सामाजिक यथार्थ भन्नाले समाजमा विद्यमान सामाजिक परिस्थिति र जीवन भोगाइका विविध अनुभव भन्ने बुझिन्छ । समाज र समाजभित्रको व्यक्तिले त्यस समयमा भोगेका टड्कारा अनुभवलाई सामाजिक यथार्थले बुझाउँछ । कवि नवराज सुब्बाका

कृतिभित्र यस्ता सामाजिक सत्यतथ्य घटनाका विषयवस्तु धेरै समेटिएका छन् । जसलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

(क) बेनीको बजार जता हेऱ्यो उतै नजर

यो कविता कवि नवराज सुब्बाको **जीवन मेरो शब्दकोशमा** कवितासङ्ग्रहभित्रको तेस्रो क्रममा रहेको छ । यस कवितामा माया गुरुङको गीत र आजको यो दुनियाँ उस्तै रहेको स्मरण गरिएको छ । कवितामा एकातिर आजको मुलुकको सङ्कटग्रस्त अवस्था र अर्कातिर मोजमस्ती गर्ने मानिसहरूको अवस्थालाई तुलनात्मक रूपले हेरिएको छ । वर्तमान समयको कहालीलाग्दो पीडा र नेपाली जनजीवनको सजीव र यथार्थ चित्रण कवितामा पाइन्छ । जस्तैः

माया गुरुङको गीत बज्छ
तर आज यो गीतमा मोहनी छैन
मायाप्रीतिका बाबरी वासना छैनन्
रेडियो घरीघरी समाचार दिन्छ
पाँचसय जना मरे मारिए
आज गीतको लय नै बेग्लै लाग्छ
मायैमाया फुल्ने बेनी बजारमा
आज हिंसैहिंसा फक्रिएछ ।

(**जीवन मेरो शब्दकोशमा,** पृ. ७)

(ख) आत्महत्या गर्नुअघि

यो कविता कवि नवराज सुब्बाको **जीवन मेरो शब्दकोशमा** कवितासङ्ग्रहभित्र सङ्कलित छ । कवि सुब्बाले यस कवितामार्फत आत्महत्या गर्ने नारीलाई लक्षित गर्दै समाजको यथार्थमाथि प्रकाश पारेका छन् ।

आत्महत्या गर्नु एउटा व्यक्तिको जीवन समाप्त गर्नु मात्र होइन त्यसले परिवार र सिङ्गो समाजलाई नै प्रभाव पार्न सक्छ भन्ने कविताको आशय छ । कवि त्यस्ता व्यक्तिलाई

आत्महत्या गर्नुअघि कारण खोज्न र सामाजिक रूपबाट समस्याको समाधान गर्न आग्रह गर्दछन् ।

(ग) हामी कता गइरहेछौं

यो कविता गद्यलयमा रचित मझौला आकारको कविता हो । यस कवितामा कवि सुब्बाले आजको युगमा आएर पनि कतिपय मानिसको सभ्यता पुरानै ढाँचामा छ । त्यस्तो हुनु दुःखको कुरा हो भनेका छन् । सभ्यता नै आजको समयको माग हो । पुराना सोच र चिन्तनले मानिसलाई पुनः जङ्गली युगतिर फर्काउने कुराको सङ्केत गर्दै वैज्ञानिक युगसँगै अघि बढ्न कविले आग्रह गरेका छन् ।

आत्मपरक शैलीमा रचित यस कविताको भाषाशैली अत्यन्त सरल र बोधगम्य छ । यस कवितामा कविले समय मानिसलाई अघि बढाउने बाटो हो । त्यस बाटोमा हिंड्न जान्नु आजको आवश्यकता पनि हो भन्नेभाव प्रस्तुत गरेका छन् :

विकासक्रम सँगँसँगै मानिस
बाँदर चरित्र मुक्त हुन सके
हामी जङ्गली मुक्त हुने थियौं
साँच्ची मानव हुने थियौं ।
(**जीवन मेरो शब्दकोशमा,** पृ ३६)

(घ) बाआमाका सपना

यो कविता **जीवन मेरो शब्दकोशमा** कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित छ । यस कवितामा कविले बाआमा छोराछोरीको लागि सधैं चिन्तनशील रहन्छन् भन्ने जीवन सत्यलाई प्रस्तुत गरेका छन् । बाआमाका आशाका केन्द्र छोराछोरी नै हुन् र उनीहरूले भविष्यमा केही गर्नुपर्छ भन्ने सोच अघि सारेका छन् । संक्षेपमा कविले वर्तमान समाजका युवाशक्ति प्रगतिपथलाई बिर्सेर ऐस-आराम, मोजमस्तीमा जान खोजेका हुन् कि भन्ने आशंका व्यक्त गर्दै त्यस्तो कुलतमा फस्नु जीवनलाई बरबाद गर्नु मात्रै हो भन्ने मान्यता यस कविताको माध्यमबाट व्यक्त गरिएको छ ।

(ङ) **सालिकविनाको सडक**

यो कविता कवि नवराज सुब्बाको **बीच बाटोमा ब्युँझेर** कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित छ । यस कविताका माध्यमबाट कवि सुब्बाले अहिलेको सामाजिक यथार्थलाई विषयवस्तु बनाई समयलाई व्यङ्ग्य गरेका छन् । कवितामा जतातत्तै सालिक बनाएर बाटो ओगट्ने ठालू भनाउँदाहरूलाई ठेगान लगाउनुपर्छ भन्ने आशय व्यङ्ग्यात्मक पाराले व्यक्त गरिएको छ । वास्तवमै सालिकले बाटो छेकेको छ र मान्छे हिंड्ने, गाडी गुड्ने बाटोमा सालिकको कुनै औचित्य छैन भन्ने धारणा कवितामा प्रस्तुत छ ।

(च) **अर्थहीन पीडा र खुसी :**

प्रस्तुत कविता कवि सुब्बाको **बीच बाटोमा ब्युँझेर** कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित छ । यस कविताको विषयवस्तु सामाजिक यथार्थमा आधारित छ । कविले फुटपाथमा जीवन बिताउनेहरूप्रति लक्षित गर्दै उनीहरूको कारुणिक जीवनको चित्रण गरेका छन् । तिनै फुटपाथमा हिंड्ने कोही जिउभन्दा ठूलो भारी बोकेर हिडिरहेका र कोही अर्थहीन हाँसो हाँसिरहेका देखिन्छन् । उनीहरूको गन्तव्य कहाँ होला ? लक्ष्य कहाँ पुगेर टुङ्गिने हो ? हेर्न बाँकी नै छ, भन्ने कविको दुखेसो छ । जस्तैः

बाटाभरि म
खेर गएका ती रुवाइ र मुस्कान सम्झँदै छु ।
हिँडिरहेँ परसम्म र आइपुगेछु यति वरसम्म
बिर्सदै/सम्झँदै
सडकभरि पोखिएका
अर्थहीन पीडा खुसीहरू ।

(**बीच बाटोमेमा ब्यूँझेर**, पृ ५२)

(छ) **राजमार्गको यात्रा**

प्रस्तुत कविता कवि नवराज सुब्बाको **बीच बाटोमा ब्युँझेर** कवितासङ्ग्रहभित्र सङ्कलित छ । यसमा अहिलेको सडकमा दिन प्रतिदिन बढ्दै गइरहेको सवारी दुर्घटनाको विषयलाई समेटिएको छ । समसामयिक परिवेशमा जनसंख्याको उच्च चापसँगै सवारी

साधनको वृद्धिले राजमार्गमा दुर्घटना बढिरहेको यथार्थलाई कवितामा अघि सारिएको छ । कवि पनि यात्राकै क्रममा त्रिशूलीमा गाडी खसेको र आफूले गाडीबाट देखेको स्मरण गर्दै यस्ता अन्य दुर्घटनामा पर्न सकिने खतरातर्फ कविले यस कवितामा सङ्केत गरेका छन् । संक्षेपमा कविले आत्मपरक शैलीमा आफूले देखेको घटनाको विवरण देखाउँदै उक्त खतराबाट बच्न र यात्रालाई भयरहित बनाइनुपर्ने आग्रहसमेत गरेका छन् ।

(ज) नयाँ नेपाल

प्रस्तुत कविता कवि सुब्बाको **बीच बाटोमा ब्युँझेर** कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित छ । यस कवितामा कविले वर्तमान समयमा राजनीतिक नेता कार्यकर्ताहरूले जताततै बाँड्दै हिंडिरहेको खोक्रो नारालाई विषयवस्तु बनाएका छन् ।

यस कविताले वर्तमान समयमा नयाँ नेपालको चाहना सडकदेखि सहर र गाउँदेखि सिङ्गो राष्ट्रसम्मले खोजिरहेको यथार्थता व्यक्त गरेको छ । यस्तो नयाँ नेपालमा अन्धा, अपाङ्ग, निमुखाले न्याय पाउँछन्, बेरोजगारी रहनु पर्दैन, छुवाछुतको पर्खाल भत्किने छ, कसैले कसैको मुख ताक्नु पर्दैन, सबै आत्मनिर्भर हुनेछन् भन्ने आशा व्यक्त गरिएको छ ।

(झ) २०६३ सालको आयतन

प्रस्तुत कविता कवि नवराज सुब्बाको **बीच बाटोमा ब्युँझेर** कवितासङ्ग्रहभित्र सङ्कलित छ । प्रस्तुत रचना छ अनुच्छेद र ४५ पंक्तिमा रचित छ । कविले २०६३ सालको तत्कालीन परिवेशलाई विषयवस्तु बनाई यो कविता रचेका छन् । जनआन्दोलन २०६२-६३ ले नयाँ लहर ल्याउनेछ र 'नयाँ नेपाल' बन्नेछ भन्ने कुरामा सबै मख्ख थिए तर त्यस्तो हुन सकेन भन्ने दुखेसो कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ । कवि सुब्बाले यस कवितामा २०६३ को तत्कालीन अवस्थाको राम्ररी चित्रण गरेका छन् । त्यस बेला दुनियाँ शहीद भए, जङ्गलमा गैंडा मरे, नारीको अस्तित्व लुटिएको, जताततै कर्फ्यु लागेको, चक्काजाम भएको, बीच बाटोमा गाडी अलपत्र परेको, बेरोजगार युवा सबै बाहिरिएर एड्स ल्याएको जस्ता भयावह अवस्थाले मुलुक आक्रान्त बन्न पुगेकोमा कविले दुःख व्यक्त गरेका छन् । समग्रमा कवि सुब्बा अत्यन्त चिन्तनशील र भावुक व्यक्तित्त्व भएकाले यस कवितामा मुलुकको यस्तो अवस्था लामो समय रहनु हुँदैन भन्ने उनको अवधारणा प्रस्तुत भएको छ ।

(ञ)   **मन्दिरमा**

प्रस्तुत कविता **बीच बाटोमा ब्युँभ्केर** कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित छ । दुई अनुच्छेद र चौबीस पंक्तिमा रचित मझौला आकारको यो कविता पनि कविको सामाजिक यथार्थवादी चेतनामा आधारित छ । यस कविताको माध्यमबाट कविले मन्दिरमा पूजा गर्ने भक्तहरूको घुइँचोलाई आधार बनाएर त्यहाँको भीडभाड अनि त्यही मन्दिरमा ईश्वरभक्तिको भावनामा जुटेका मानिसहरूको खुसी एकातिर देखिन्छ भने अर्कातिर ईश्वर खुसीले मुस्कुराएको अनि एउटी दीनहीन नारीले हात थाप्दै बच्चालाई स्तनपान गराएको कुरालाई यथार्थ ढङ्गले चित्रण गरेका छन् । वास्तवमा मन्दिरमा गएर अटल रहेको मूर्तिको पूजा गरी भेटी चढाउनुभन्दा दीनहीन नारीलाई भेटी दिए ती महिलाको आत्मा खुसी हुने थियो र ईश्वर पनि खुसी रहन्थे भन्ने कविको धारणा रहेको छ । समग्रमा कविले यस कवितामा आत्मपरक शैलीमा आफूसमेत मन्दिरमा गएर दोधारमा परेको विचार प्रस्तुत गरेका छन् ।

(ट)   **आफ्नै घरभित्र**

प्रस्तुत कविता **बीच बाटोमा ब्युँभ्केर** कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित छ । सामाजिक विषयवस्तुमा आधारित यस कवितामा मूलतः घरको मूली घरबाट लामो समयसम्म टाढा जानु हुँदैन भन्ने सन्देश प्रस्तुत गरिएको छ । कवि नवराज सुब्बा यस कवितामा दशवर्षे द्वन्द्वकालमा घर छोडी अन्यत्र गएका मानिसहरूको अवस्थाको चित्रण गर्दै लामो समयपछि घर फर्किंदा घरमा देखिएको रित्तोपना, ढल्किएको जवानी र सुधार्न नसकिने गरी बिग्रेको बालबच्चाको अवस्थाको दयनीयतालाई विश्लेषण गर्न पुगेका छन् :

ए नानी हो ! उठ, खोज त
तिम्रा सहिद बाको तस्वीर
छ कि कतै कुनामा
भ्कुन्ड्याऔं
मूल ढोकामा !

(**बीच बाटोमा ब्यूँभ्केर**, पृ. १०५)

(ठ) पर्यटकसित

यो कविता कवि नवराज सुब्बाको **बीच बाटोमा ब्युँझेर** कवितासङ्ग्रहमा प्रकाशित छ । कवितामा तत्कालीन अवस्थामा जल्दोबल्दो समयले समाज र मुलुकलाई उँधोतिर खसाउँदै लगेको कुरा प्रस्तुत गरिएको छ । अतिथिदेवो भव भन्ने नेपाली उखानको प्रतिवाद यस कवितामा भएको छ । विदेशबाट महान् उद्देश्य बोकेर भित्रिएका विदेशीहरू यहाँ आएर कुनै कामगर्न नपाई फर्किनु परेको यथार्थलाई कवितामार्फत व्यक्त गरिएको छ । कवितामा उल्टै पाहुनाहरूसित चन्दा माग्ने, मार्ने धम्की दिने, चक्काजाम गर्ने नेपाली दाजुभाइप्रति खेद व्यक्त गरिएको छ । यसो गर्नु हामी नेपालीकै दुर्गति हो भन्ने कविको धारणा कवितामा व्यक्त भएको छ :

पर्यटक महोदय
यसपटक स्वागत गर्न सकिएन
माफ गर
हामी नेपाली अहिले
वीरतापूर्वक देश बनाउँदै छौं

(**बीच बाटोमा ब्यूँझेर**, पृ..१२७)

(ड) क्रान्तिको मूल्य

कवि सुब्बाको दोस्रो कवितासङ्ग्रह **बीच बाटोमा ब्युँझेर** मा सङ्कलित छ । मझौला आकारको यस कवितामा जनताको जनक्रान्तिले सिङ्गो मुलुकलाई पारेको प्रभावलाई विषयवस्तु बनाइएको छ । कवि सुब्बा क्रान्ति गर्नु भनेको चानचुने कुरो होइन । क्रान्तिले देशको विकास त पछि पर्छ नै सारा जनताले ठूलो दुःख झेल्नुपर्छ । यो दुःख र पीडापछि जनताले के पाउने त्यो भने भेट्न गाह्रो हुन्छ भन्ने विचार यस कविता मार्फत अघि सार्दछन् :

अझै कति अञ्जुली सिन्दूर
समय र हृदय लिलाम भएपछि मात्र
चुकाउला मान्छेले क्रान्तिको मूल्य

(**बीच बाटोमा ब्यूँझेर**, पृ. १३६)

(ढ) अखवार

'अखवार' शीर्षकको कविता कवि सुब्बाको कवितासङ्ग्रह **बीच बाटोमा ब्युँभ्रेर** कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित छ । यस कवितालाई पनि कविले अहिलेको वस्तुयथार्थसँग आधारित बनाएका छन् । प्रस्तुत कवितामा कविले अखवारप्रति व्यङ्ग्य गर्दै मानिसहरूको पत्रपत्रिका हेर्ने जुन उत्साह छ त्यस अनुरूपको सामग्री अखवारले प्रस्तुत नगरी अरू नै कुरालाई महत्व दिने गरेकाले अखवारप्रति मानिसको विश्वास कम हुन थालेको अवस्थालाई व्यङ्ग्यात्मक पाराले प्रस्तुत गरेका छन् । आजको वैज्ञानिक युगमा नयाँ नयाँ कुराको खोज अनुसन्धान भएका नवीन जानकारी हुनुको साटो अखवारमा विभिन्न सामाजिक विकृति, विसङ्गति, हत्या, हिंसा, बन्द, चक्काजामसिवाय अरू केही आउन छाडेको यथार्थलाई प्रकट गर्दै यस्तै कुराले अखवार भरिएपछि जनसाधारणको रुचि अखवारमा घट्दै जानु स्वाभाविक भएको कुरालाई कवितामा उल्लेख गरिएको छ ।

४.२.२ मानवतावादी दृष्टिकोण

कवि नवराज सुब्बाका कविता लेखनमा मानवतावादी भावना पनि जताततै भेट्न सकिन्छ । सुब्बा मानवतावादी कवि हुन् भनेर उनलाई उनका कृतिको भूमिकामा पनि भूमिकाकार वैरागी काइँलाले उल्लेख गरेको सन्दर्भले उक्त कुराको पुष्टि मिल्छ । कवि नवराज सुब्बाले आफ्ना रचनामा समाजका तल्लोवर्गका, विपत्तिमा परेका मानिसहरूप्रति सहानुभूति प्रकट गरेका छन् । मानव भएर मानवका सुख-दुःखमा साथ दिनु, मानव कल्याणका लागि सोच्नु र मानवले मानवमाथि गर्नुपर्ने जस्तो व्यवहार गर्नु नै मानवतावाद हो । सुब्बा आफ्ना रचनामा मानवतावादलाई प्राथमिकता दिन्छन् । यहाँ उनका कवितासङ्ग्रहभित्रको मावनतावादी पक्षसँग सम्बद्ध कवितामा मानवतावादको खोजी गर्ने प्रयास गरिन्छ । यस प्रवृत्तिका कविताहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

(क) छाती दुई अभिव्यक्ति

प्रस्तुत कविता कवि नवराज सुब्बाको पहिलो कवितासङ्ग्रह **जीवन मेरो शब्दकोशमा** सङ्ग्रहभित्र सङ्कलित छ । प्रस्तुत कवितामा कविले मानिसको आत्मा सारै कोमल हुन्छ र यही आत्मा कहिले कठोर पनि हुन्छ । यस्तो पीर व्यथा बोकी हिड्ने मानिसलाई मानवीय उद्धार गर्नु मानवतावाद हो भन्ने कविको भनाइ यस कवितामा व्यक्त भएको छ । मानवले

मानवको पीर, व्यथा, दुःखमा साथ दिन सके मात्र सच्चा मानव हुन सकिन्छ भन्ने कविको भनाइ यस कवितामा प्रस्तुत छ ।

(ख) आकार जीवनको

'आकार जीवनको' कविता कवि सुब्बाको **जीवन मेरो शब्दकोशमा** सङ्ग्रहभित्र सङ्कलित छ । यस कवितामा मानवीय विषयले स्थान पाएको छ । कवि सुब्बाले यो मानव जीवन अत्यन्त महत्वपूर्ण कुरा हो । यसलाई जस्तो आकार दिन खोजे पनि सकिन्छ । मानिसले यसलाई बुझेर सुरक्षित गर्न खोज्नु, बिग्रन नदिनु महानता हो भन्दै यस्तो संवेदनशील जीवनलाई नठोक्काई, नकुच्याई जोगाएर लक्ष्यमा पुग्न दिनु परम् कर्तव्य हो भन्ने भावलाई कवितामा व्यक्त गरिएको छ । जीवन छोटो छ र लक्ष्य धेरै छन् भन्ने भनाइसित सहमति देखाउँदै कवि सुब्बाले मानवले मानवताको पहिचान गर्न सक्नुपर्छ र तदनुरूप व्यवहार गर्न जान्नुपर्छ भन्ने सन्देश कवितामा दिएका छन् ।

(ग) परदेशेशीको सपना

कवि नवराज सुब्बाको कवितासङ्ग्रह **जीवन मेरो शब्दकोशमा** मा सङ्कलित अर्को कविता हो 'परदेशीको सपना' । कवि सुब्बाले यस कवितामा मानव मानव एक अर्कामा परस्पर सहयोगी हुनुपर्छ भन्ने विषयलाई मूलभावका रूपमा लिएका छन् । अत्यन्त कोमल हृदय भएका कवि सुब्बाले यस कवितामा आफू घरबाट बाहिर रहेर परदेशी जीवन बिताएको समयको संस्मरणलाई यस कवितामा प्रस्तुत गरेका छन् । त्यस बेला आफ्नो परिवार, बाआमाले कस्तो जीवन बिताइरहेका होलान्, नौ डाँडापारिबाट जति सम्झना गरे पनि त्यो सबै सपना र कल्पनामा मात्र रहन्छ भन्ने कविको धारणा कवितामा प्रकट भएको छ ।

(घ) जागृतिका परेवाहरू

यो कविता **जीवन मेरो शब्दकोशमा** कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित छ । यस कवितामा कविले कुष्ठरोगग्रस्त मानिसको घाउमा मलम लगाउनु मानवीयता हो भन्ने विषय अघि सारेका छन् । कवि सुब्बाले आज कैयन् व्यक्तिहरू दरिद्रता, अज्ञानता, अशिक्षाको अँध्यारोमा समस्यै समस्याको गन्धभित्र निसास्सिइरहेका छन् । यस्तै अवस्थामा मानिसहरू रोग लागेर

कुहिन लागेका छन्, कुरूप हुन लागेका छन् तर मानवमा मानवता हराएको छ । उतातिर कसैको नजर छैन, ध्यान छैन । यस्तो विषम परिस्थितिमा हामी आफैंले चेतनाको लहर फैलाउनुपर्छ भन्ने कविको आग्रह कवितामा रहेको छ । भोकालाई भोजन दिएर अज्ञानीलाई ज्ञान दिएर, अशिक्षितलाई शिक्षा लिने अवसर दिएर पनि मानवीय सेवा गर्न सक्नुपर्छ र सिक्नुपर्छ भन्ने कविको आह्वान कवितामा व्यक्त छ :

सिर्जनाको यो नीलो आकाशमा
मान्छे मान्छे नचिनिने
अविश्वासको कुहिरो छिचोलौं
मानवताको उज्यालो प्रकाशमा
(**जीवन मेरो शब्दकोशमा**, पृ..३५)

(ङ) कठघरामा उभिएर

'कठघरामा उभिएर' कविता कवि नवराज सुब्बाको **बीच बाटोमा ब्युँझेर** कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित छ । उच्च मानवीयतालाई यस कविताले आफ्नो विषयवस्तु बनाएको छ । कवि नवराज सुब्बाले छोराछोरीको आमासित हुने अटुट नाता अमर प्रेमलाई विषयवस्तुका रूपमा प्रस्तुत गर्दै तिनको महानतामाथि प्रकाश पारेका छन् । कवि सम्झिन्छन् जहिले पनि जति टाढा पुगे पनि जतिसुकै कष्टमा पनि जुनसुकै ढुङ्गामा ठेस लाग्दा पनि आमाको नाम नै सम्झनामा आउँछ । यो नै आमाले दिएको अमूल्य योगदानको परिचय हो । अत्यन्त सरल र सोझो भाषामा लेखेको उक्त कविताका माध्यमबाट कविले आमाप्रति देखाइने सद्भाव र मानवतालाई प्रस्तुत गरेका छन् :

तिमी जहाँ छ्यौ म त्यहीं छु
आखिर म नै तिमी तिमी नै म हुँ
तिमी मेरो मुखमा झुन्डिएकी छ्यौ
हृदयमा मुस्कुराइरहेकी छ्यौ आमा
तिमी मेरो आत्माझैं अमर छ्यौ ।
(**बीच बाटोमा ब्युँझेर**, पृ.२७)

(च) **आमाको तिर्सना**

यो कविता कवि नवराज सुब्बाको दोस्रो कवितासङ्ग्रह **बीच बाटोमा ब्युँझेर** भित्र समेटिएको छ । यस कवितामा संस्मरणात्मक शैलीमा कविले आफ्नो बालककालमा आमाले दिएको माया ममताको स्मृतिलाई विषयवस्तु बनाएका छन् । प्रस्तुत कविता कविले आफ्नो बाल्यकालको सम्झना गर्दै संस्मरणात्मक शैलीमा लेखेका छन् । आफू बालक हुँदाको आफ्नो अवस्थाबारे बताउँदै कवितामा आमाले आफूलाई दिएको माया कहिल्यै बिर्सन नसकिने कवितामा कविले बताएका छन् :

> खोइ कस्तो भोकतिर्खा माया हो वा के लाग्छ
> हरेक साँझ तिम्रो सारै पीर लाग्छ
> आमा मलाई तिम्रो तिर्सना लाग्छ । (**बीच बाटोमा ब्यूँझेर**, पृ. ४३)

(छ) **जालहारी र माछा**

यो कविता कवि नवराज सुब्बाको **बीच बाटोमा ब्युँझेर** कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित छ । कवितामा मानवीय दुःख चिन्ता र पीरहरू समेटिएका छन् । कवि सुब्बाले माछालाई निर्धाको संज्ञा दिंदै सानालाई माया र ठूलालाई सम्मान गर्नुपर्छ भन्ने एकथरी सामाजिक मान्यता देखिन्छ भने अर्कातिर माछालाई मानवेतर प्राणीको रूपमा राखी पशुप्राणीको हत्याले मानवीय भोक तिर्सना मेट्ने प्रवृत्तिलाई पनि छेड हानेको छ । यस्ता मानवेतर पशुप्राणीप्रति दयाको भाव मानवमा हुनुपर्छ । यस्तो कसैको हत्या गरेर जीविका गर्ने मान्छे कहिल्यै महान बन्न सक्दैन भन्ने कविको धारणा कवितामा व्यक्त भएको छ ।

(ज) **द्विविधा**

प्रस्तुत 'द्विविधा' कविता कवि सुब्बाको **बीच बाटोमा ब्युँझेर** कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित छ । यस कवितामा मानवीय अशान्ति, अन्याय र अत्याचारको विरुद्ध आपत्ति जनाइएको छ । यस कवितामा कवि वर्तमान समय शान्ति र अशान्तिको द्विविधामा उभिएको छ । एकातिर शान्तिको चाहना गर्ने छन् भने अर्कातिर अशान्ति मच्चाउने पनि उत्तिकै छन् । यस्तो दोधारमा परेका बेला कसले स्थायी शान्ति दिन सक्लान् भनी कविले बुद्धलाई सम्झेका छन् :

थकित मनले सोच्दैछु
पीर नभएको घर
खोज्न छोडौं कि ?
न्याय खोज्न नै त्यागौं ?

(**बीच बाटोमा ब्यूँझेर**, पृ.६७)

(झ) धुवाँसँगै

'धुवाँसँगै' कविता कवि सुब्बाको **बीच बाटोमा ब्युँझेर**मा सङ्ग्रहित लघु आयामको कविता हो । यस कवितामा धुँवाले मानव जीवनलाई धुँवाजस्तै गरी उडाउँछ भन्ने भाव प्रस्तुत गरिएको छ । कवितामा धुम्रपानका कारण कैयन् मानिसहरूले अकालमा जीवन फाल्नुपरेको यथार्थलाई प्रस्तुत गर्दै विशेषतः बूढापाकाहरू धुवाँले रोगी बन्ने र मानवता नै बिर्सने परिपाटीलाई व्यक्त गरिएको छ । धुवाँ प्रदूषित हुन्छ यसले एक जना व्यक्तिबाट त्यो पुग्न सक्ने सबै वातावरण दूषित बनाउँछ भन्दै कविले यसबाट सदैव टाढा रहन सबैलाई आग्रह गरेको छ । कवि सुब्बाले धुवाँको विषयमा अत्यन्त सूक्ष्म रूपले वस्तुपरक ढङ्गमा आफ्ना भावना प्रस्तुत गर्दै सरल भाषाका माध्यमबाट धुम्रपानलाई मानव जीवनबाट परै राख्नुपर्ने सन्देश प्रस्तुत गरेका छन् ।

(ञ) मुकुन्डो आतङ्क

प्रस्तुत कविता **बीच बाटोमा ब्युँझेर** कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित छ । कविताले वर्तमान परिवेशमा मानवता हराउँदै छ । मुकुन्डो भिरेर हिंड्नेहरूले दानवताको व्यवहार गर्दै छन् भन्ने यथार्थतालाई कथ्य बनाएको छ । कवि सुब्बा लामो दश वर्षे जनयुद्धबाट त्रसित रहेको समयमा यस्ता मानवताको तस्वीरमा दानवको खोल ओडेर हिंडेका व्यक्तिहरूप्रति असन्तुष्टि व्यक्त गर्दछन् । त्यसले मानिस सधैं आतङ्कित हुने, अन्योलमा रहिरहनु पर्ने अवस्थाको सङ्केत गर्दै जसले मुकुन्डो भिर्छ उसैको जीत हुने डरलाग्दो अवस्थादेखि कवि त्रसित देखिन्छन् । यस्तो परिपाटीले एकातिर मानवीयताको अस्तित्व गुम्दै छ भने अर्कातिर समाजमा विकृति र विसङ्गतिले जरा गाड्ने कुरामा शङ्का गर्नु नपर्ने धारणा कवितामा व्यक्त भएको छ :

म अघोषित युद्धमा धकेलिएको छु
बच्नलाई अर्थात् बाँच्नलाई नै
मुकुन्डाबाट लेखेटिएको छु ।
('बीच बाटोमा ब्यूँझेर' पृ.९५)

(ट) जीवन मेरो शब्दकोशमा

प्रस्तुत कविता **जीवन मेरो शब्दकोशमा** कवितासङ्ग्रहभित्र सङ्कलित मझौला आकारको कविता हो । यस कवितामा जीवन भोगाइका क्रममा प्राप्त जीवनका अनुभूतिलाई कविताको मूल भावको रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् । यस कविताका माध्यमबाट कवि सुब्बाले जीवन आशावादी छ । जीवनलाई पहिचान दिने हजारौं शब्दहरू आतुर छन् । शब्दकोशकै माध्यमबाट कवि सुब्बा गीत र मानव हृदयका अनुभूति देखाउन सकिने विश्वास लिन्छन् । यस कविताको मूल भाव जीवनको अर्थको खोजी गर्नु रहेकाले जीवन भनेको शब्द, भाव, स्वाद, सुवास, धड्कन आदि र सबै आकांक्षा अट्ने शब्दावली हुनुपर्छ भन्ने मान्यता कवि सुब्बाको रहेको छ :

जीवन जिउने नाममा
कतै जुध्नु, जित्नु हार्नु जीवन
रुनु-हाँस्नु हाँस्नु-रुनु जीवन
हार्नुको दोष अरू नै कोही जुम्राहरू
आफ्नै भैंसीले आफू सिद्धिएको नदेख्नु
आफैं सधैं दिग्भ्रमित, दोधार, दोमन,
न यता न उता पनि त जीवन
यसैले आज म
आफ्नै शब्दकोशमा जीवनको अर्थ
थपिरहेछु मेटिरहेछु, भेटिरहेछु र लेखिरहेछु ।
(**जीवन मेरो शब्दकोशमा**, पृ..२)

(ठ) शब्दहरू

'शब्दहरू' शीर्षकको कविता साहित्यकार नवराज सुब्बाको **जीवन मेरो शब्दकोशमा** कवितासङ्ग्रहको दोस्रो क्रममा रहेको छ । यो कवितामा कवि सुब्बाले जीवनको मूल्यको खोजी गरेका छन् । कवि प्रस्तुत कविताको माध्यमबाट समान रूपमा बोल्ने र बुझ्ने शब्दहरूलाई चेप्ट्याउने बङ्ग्याउने काम उच्च वर्गले गरिरहेको र निर्धालाई न्यायको कठघरामा उभ्याएर बेसरी चुट्ने काम भएको छ, त्यस्तो निर्धाले न्याय नपाउने कानुनको अर्थ छैन भन्ने धारणा व्यक्त गर्दछन् । त्यसैले जीवन निस्सार छ, शून्य छ । जीवनले आफ्नो अर्थ खोजिरहेछ, शब्दहरू पौडी खेलिरहेका छन् भन्ने कविको धारणा यस कवितामा पाइन्छ ।

(ड) जीवनको मूल्य

प्रस्तुत कविता **जीवन मेरो शब्दकोशमा** कवितासङ्ग्रहको तेस्रो क्रममा रहेको छ । यस कवितामा जीवन दुई मुठी सास छउन्जेल आशमै हुन्छ भन्ने विचार व्यक्त गरिएको छ । मानिस जन्मन्छ । बालककाल रमाएर बिताउँछ । ठूलो हुन्छ र संघर्षशील जीवन जिउन बाध्य हुन्छ । यिनै जीवनका आरोह-अवरोह पार गर्दै आएको जीवनमा आशा भने मर्दैन । डाक्टरले मृत घोषित नगरेसम्म जीवन रहिरहन्छ भन्ने भाव यस कवितामा व्यक्त भएको छ :

> धत् किन रुन्छौ सम्झेर सबै ?
> हाँस सबै थोक बिर्सेर हाँस
> छैन काम यी आँखाको ।
>
> (**जीवन मेरो शब्दकोशमा**, पृ..६)

(ढ) प्रतिबद्धता

प्रस्तुत कविता **जीवन मेरो शब्दकोशमा** कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित कविता हो । यस कवितामा कविले गहन विचार प्रस्तुत गरेका छन् । मानिस अज्ञानले गर्दा अन्धो हुन्छ । ज्ञान लिए जहाँ पुग्न र जे गर्न पनि सक्छ भन्ने मूलभाव कवितामा व्यक्त छ । जीवन लामो छ, यात्रा अनन्त छ, आत्तिएर होइन मात्तिएर होइन बिस्तारै अघि बढ्नपर्छ, एकदिन अवश्य गन्तव्यमा पुगिन्छ भन्ने कविको विचार यस कवितामा आएको छ :

कुहिरोमा काग अल्मलिए पनि
अन्तमा गन्तव्य भेटाइछाड्छ
अँध्यारा सबै रात होइनन् नसुत्नु
मनको कम्पास छामेर
सधैं पूर्वाभिमुख भई विश्वास गर्नु
बिहान सूर्य झुल्किछाड्छ ।

(**जीवन मेरो शब्दकोशमा**, पृ. २१)

(ण) दियो र पुतली

प्रस्तुत कविता **जीवन मेरो शब्दकोशमा** कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित मझौला आकारको कविता हो । यसमा दियो र पुतलीलाई आशा र निराशाको प्रतीकका रूपमा प्रस्तुत गरिएको यो कविताले जीवनवादी चिन्तनलाई आत्मसात् गरेको छ । कवितामा दियो आशाको प्रतीक र पुतली निराशाको प्रतीकका रूपमा आएका छन् । जसरी पुतली उज्यालो प्रकाशतिर आशान्वित भएर जान्छ तर परिणाममा जल्नु सिवाय केही पाउँदैन । त्यसै गरी मानिस पनि ठूलो आशा लिएर हिड्दा हिड्दै अप्ठ्यारोमा पर्न जाने हो कि भन्ने निराशा कवितामा व्यक्त भएको छ । समग्रमा कविले यस कवितामा मानिसले एकैचोटि ठूलो लक्ष्य लिनुभन्दा बिस्तारै अघि बढ्ने सल्लाह दिएका छन् ।

(त) ओखती

प्रस्तुत कविता **जीवन मेरो शब्दकोशमा** कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित सोह्र पंक्तिको मझौला आयामको कविता हो । दुई अनुच्छेदको यो कवितामा कवि सुब्बाले ओखतीलाई विषयवस्तु बनाएका छन् । उनका विचारमा ओखतीले मानव जीवन मात्र होइन सारा प्राणीको रोग हरण गरी मृत्युलाई पछि धकेल्छ । यसै कुरामा आशावादी हुँदै कविले आफ्नो जीवनलाई पनि केही समय पछिसम्म तन्काउने कुरामा विश्वस्त हुँदै गोली खाने गरेको धारणा कवितामा व्यक्त गरेका छन् । गोली त खाइन्छ तर त्यही गोलीले आफूलाई खान्छ भन्दै कवि चिनेर मात्र गोली खानुपर्छ भन्ने सन्देश कवितामार्फत व्यक्त गर्दछन् । लाक्षणिक अर्थ दिने यस कवितामा सरल र प्रवाहमय भाषाशैलीको प्रयोग गरिएको छ । समग्रमा भन्नुपर्दा अर्ती र ओखती मीठो हुँदैन भन्ने कुरा गर्दै कविले हामीले बाँचुन्जेल यी दुवै कुरा

सेवन गरे दीर्घ र उत्तम जीवन पाउन सक्छौं भन्ने विश्वास यस कविता मार्फत व्यक्त गरेका छन् ।

(थ) **यात्रा**

प्रस्तुत कविता **जीवन मेरो शब्दकोशमा** कवितासङ्ग्रहमा संकलित छ । जीवन एउटा यात्रा हो निरन्तर हिंड्न जान्नुपर्छ भन्ने भाव यस कवितामा व्यक्त भएको छ । कवि सुब्बाले समय परिवर्तनशील छ । समयको प्रवाहसँगै गति लिनसके मात्र लक्ष्यमा पुग्न सकिन्छ, नत्र पछि परिन्छ भन्ने भाव यस कवितामा प्रस्तुत गरेका छन् । जीवन हार हो, जीत हो । दिन र रात झैं हराउन सकिन्छ, लुटिन सक्छ त्यसैले समयको ख्याल गर्दै मौकामा अघि बढ्न सिक्नुपर्छ भन्ने सन्देश कवितामा दिएका छन् ।

(द) **म नहराएको सूचना**

प्रस्तुत कविता **जीवन मेरो शब्दकोशमा** सङ्कलित छ । कवितामा जीवन जहिले पनि आशामा छ, केहीछिन् ढिलाइ र दुःखलाई नैराश्यको भुमरीमा नलैजाऊ भन्ने आग्रह गरिएको छ । कवि सुब्बाले यस कवितामा उज्यालो भविष्यको यात्रा निरन्तर छ, कहिलेकाँही केहीँ छिन रोकियो भने पनि कवि नआत्तिने कुरा कवितामा गरेका छन् र दुःखमा आत्तिनु र सुखमा मात्तिनु राम्रो कुरा होइन । विवशता र बाध्यता भनेका नियतिका कुरा हुन् नथाकी, नआत्तिई यात्रामा लागिरहनु पर्छ भन्ने सन्देश कवितामा कविले दिएका छन् । मूलतः छोरा मानिस घर छोडी बाध्यतावश जागिरको क्रममा या पढाइको क्रममा कतै जानुपर्ने अवस्था स्वाभाविक छ, यति बेला परिवारका अन्य सदस्यले चिन्ता लिनु राम्रो होइन भन्ने मूल आशय कवितामा व्यक्त गरिएको छ ।

(ध) **बीच बाटोमा ब्यूँझेर**

प्रस्तुत कविता **बीच बाटोमा ब्युँझेर** कवितासङ्ग्रहको पहिलो कविता हो । यस कवितामा कवि सुब्बाले आफ्नो जीवनको यात्रालाई बीच बाटोमा अल्झिएको हो कि भन्ने आशङ्का व्यक्त गर्दै यो कहिले काहीं रोकिन सक्छ, कहिले लड्न पनि सकिन्छ, कतै दुस्मनको फेला पनि पर्न सकिन्छ भन्ने आशय व्यक्त गरेका छन् । कवितामा मानिस कतिपय अवस्थामा चाहेर वा नचाहेर पनि अघि बढ्न सक्दैन भन्ने भाव व्यक्त गरेका छन् । यहाँ

सर्पलाई दुस्मनको संज्ञा दिँदै मानिसको लक्ष्यमा धोकाको ढोका पनि आउन सक्छ तैपनि त्यसलाई परास्त गरेर अघि बढ्न सक्नुपर्छ भन्ने कविको आशय रहेको छ ।

(न) माझी

प्रस्तुत कविता **बीच बाटोमा ब्युँझेर** कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित आयामको कविता हो । यस कवितामा माझीलाई विषयवस्तु बनाई मानिसले उदार सोच राख्नुपर्ने धारणा अघि सारिएको छ । यस कवितामा कविले माझीलाई महान् पेशेवर व्यक्तिको संज्ञा दिंदै उसको पेशा सानो छ तर कति महान् छ, तौलिन सकिदैन भन्दै उसलाई नदी तर्दा दिएको भाडाले ऊ त सन्तुष्ट भयो र यात्री पनि खुसी हुनुपर्छ भन्ने धारणा अघि सारेका छन् :

> यात्री ! जीवनको गीत गाउँदा
> म खुसी भएको छु ।
> सबभन्दा दु:खी पनि
> सायद मै भएको छु
> (**बीच बाटोमा ब्युँझेर**, पृ..)

(प) कविता उम्रेका बेला

प्रस्तुत कविता **बीच बाटोमा ब्युँझेर** कवितासङ्ग्रहमा संकलित लघु आयामको रचना हो । सुब्बा आफैं कवि भएको र आफ्नो जीवन पनि कविता गीतसँगै अघि बढिरहेको हुनाले कविता उम्रेका बेला भन्दै जीवनवादी भाव कवितामा व्यक्त गर्दछन् । कवि यस कविताका माध्यमबाट गाउँमा, सहरमा, वनमा, मनमा कविता उम्रेको भन्दै सबै चेतनशील, शिक्षित भए साहित्य सिर्जना जताततै हुने र समाजले नयाँ सन्देश पाउने आशा व्यक्त गर्दछन् । अहिले यस्तै साहित्य सिर्जनामा लागिरहनु समाजलाई आफ्नो पहिचान दिनु हो भन्ने भाव कविले यस कवितामा व्यक्त गरेका छन् :

> अहिले
> म एकान्तमा
> आशा र आँसुसितै
> उग्राउँदै छु कविता । (**बीच बाटोमा ब्यूँझेर**, पृ. ७०)

(फ) **रेखाहरू**

'रेखाहरू' शीर्षकको कविता कवि सुब्बाको **बीच बाटोमा ब्युँझेर** कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित मझौला आकारको कविता हो । यस कवितामा कवि सुब्बाले आजभोलि जतातत्तै सडकमा आफूलाई भविष्यका प्रखर ज्ञाता ठान्ने ज्योतिषीहरूलाई लक्षित गर्दै त्यस्ता अन्धविश्वासतिर नलाग्न आग्रह गरेका छन् । कवि आस्तिकतालाई पूरै नकार्न सक्दैनन् तापनि त्यसमा पूरै विश्वस्त भएर त्वं शरणम् हुनेहरूप्रति भने उनी असन्तुष्ट छन् । यसरी यस कवितामा हाम्रो जीवनको एउटा पक्ष अन्धविश्वासप्रति व्यङ्ग्य गर्दै कवि सुब्बाले त्यस्तो अन्धविश्वासी हुनु हुँदैन भन्ने भाव यस कवितामा व्यक्त गरेका छन् :

उफ् ! मलाई बाहिर निस्कन देऊ
देखाउदिन कसैलाई हस्तरेखा
ज्योतिषमय या परिवेशबाट फुत्केर
म चिर्छु हत्केला
आफैं कोर्छु हातका रेखाहरू
(**बीच बाटोमा ब्युँझेर**, पृ. ११०)

(ब) **बालपुकार**

प्रस्तुत कविता **बीच बाटोमा ब्युँझेर** कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित लघु आकारको कविता हो । यस कवितामा आजका बालबालिका भोलिका राष्ट्रका कर्णधार हुन् । हामीले उनीहरूको बालमनोविज्ञान बुझेर महान् बन्न उनीहरूलाई बाटो खोलिदिनु पर्छ भन्ने आग्रह कविले यस कवितामा राखेका छन् :

हे मेरा आदरणीय गुरु !
म चाहन्न सधैं सानो मान्छे बनिरहन
म ठूलो मान्छे हुन चाहन्छु सानैदेखि । (**बीच बाटोमा ब्युँझेर**, पृ..५५)

(भ) **कुष्ठरोगी बस मेरो कवितामा**

प्रस्तुत कविता **बीच बाटोमा ब्युँझेर** कवितासङ्ग्रहमा प्रकाशित एक जीवनवादी कविता हो । यस कवितामा कवि सुब्बाले रोग पालेर घृणित जीवन बिताइरहेकी

रेवतीदेवीलाई साहित्यिक सम्मान दिँदै यस्ता कैयन् रोगीहरूले हेला, हिंसा र घृणा पाएर अनायास जीवन फालेको उदाहरण प्रस्तुत गर्दै सबैले उचित दया र सेवाको भावना राखौं भन्ने आग्रह गरेका छन् । मानिसमा दिनप्रतिदिन मानवता हराउँदै छ, दानवताले बास पाउँदै छ । त्यस्तो प्रवृत्ति त्यागौं । नियतिवश त्यस्तो रोग लाग्न सक्छ तर मानवीय व्यवहार गर्न सिकौं भन्ने धारणा कवितामा कविले व्यक्त गरेका छन् ।

४.२.३ विकृति र विसङ्गति

कवि नवराज सुब्बाका कविताहरूमा समाजमा देखिएका विविध विकृति विसङ्गतिलाई प्रस्तुत गर्दै तिनले समाजमा पारेका नकारात्मक प्रभाव, जीवनमा ल्याइदिएका विभिन्नखाले जटिलताहरूलाई देखाएर तिनको विरोध गरिएको पनि पाइन्छ । यस्ता विकृति विसङ्गतिलाई प्रस्तुत गर्ने कविताहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

(क) नजाऊ भमरा भई

प्रस्तुत कविता कवि नवराज सुब्बाको **जीवन मेरो शब्दकोशमा** कवितासङ्ग्रहभित्र रहेको कविता हो । यो कविता दुई अनुच्छेद र सत्र पंक्तिमा रचित छ । सानो आकारको यस कविताले सामाजिक विकृति-विसङ्गतिलाई विषयवस्तु बनाएको छ । यस कवितामा दिनप्रतिदिन मानिसहरू गाउँघर छोडेर सहर पस्दैछन् र त्यसमा पनि विशेषतः युवायुवतीहरू । उनीहरू भमराजस्तो उडेर गुडेर त्यहाँ पुग्छन् अनि अनेकन कुलतमा फसेर उनीहरूको जीवन बर्बाद हुन्छ । यसबाट उनीहरूको जीवन मात्र होइन सहरको अवस्था नै विकृत गराउँछन् भन्ने यथार्थ कविले यस कवितामा प्रस्तुत गरेका छन् । कविले यहाँ भमरालाई एउटा स्वार्थी जीवनको संज्ञा दिँदै प्रतीकात्मक रूपमा आजको सिङ्गो मानवसमाज नै स्वार्थी बनिसकेको छ । क्षणिक स्वार्थलाई महत्व दिने महत्वकांक्षीकै संख्या बढी मात्रामा समाजमा रहेको कुरा कवितामा प्रस्तुत गरेका छन् :

भमरा भई नजाऊ
यो माटोमा अझै
कमलको पात झैं सफा
अनि फूल झैं स्वच्छ
जीवनको सुवास आउँछ । (**जीवन मेरो शब्दकोशमा**, पृ.१३)

(ख) **यो कस्तो बाध्यता**

प्रस्तुत कविता **जीवन मेरो शब्दकोशमा** कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित कविता हो । यस कवितामा कवि नवराज सुब्बाले प्रकृतिलाई मानवीकृत गर्दै विवशता नै विवशतामा यो जिन्दगी बाँधिएको कुरा व्यक्त गरेका छन् । प्रस्तुत कवितामा जीवन एक्लो हुनुपर्ने, नदी भई बग्नुपर्ने, झरी भई रुनुपर्ने यी कुराहरू आजको जीवनको प्राकृतिक यथार्थ र मानवीय यथार्थ हुन् । यस्तै यथार्थता जीवनमा भोग्नु परिपक्वताको सूचक पनि हो भन्ने भाव कवितामा व्यक्त भएको छ ।

(ग) **आश्वासन**

प्रस्तुत कविता कवि सुब्बाको **जीवन मेरो शब्दकोशमा** कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित छ । यस कवितामा ठूलाले सानालाई फकाउन देखाएको क्षणिक प्रलोभनको विषयलाई मूल भावको रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । कवि सुब्बाले यस कवितामार्फत नेताहरूले जनतालाई दिने गरेको खोक्रो नारा र आश्वासन एउटा सामाजिक विसङ्गतिको उदाहरण हो भन्दै सोझा सिधा जनता त्यही आश्वासनको आशामा कहिलेसम्म बाँच्ने भन्ने कुरा कवितामा उठाएका छन् । नेताको यस्तो खोक्रो आश्वासनले मात्र जनताको हित हुन सक्दैन भन्ने आशय कविताले व्यक्त गरेको छ ।

(घ) **खोजिरहेछु जिन्दगी**

प्रस्तुत कविता कवि नवराज सुब्बाको **जीवन मेरो शब्दकोशमा** कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित छ । यस कवितामा कविले कविताको विषयवस्तु आफैलाई बनाएका छन् । कवि सुब्बाले जिन्दगीको मूल्य अझै भेट्न नसकेको भन्दै कवितामा यो जिन्दगी निस्सार छ, शून्य छ, कहिले सन्तुलित छैन, न खस्न सक्छ न बस्न सक्छ यस्तो असन्तुलित मानव जिन्दगीले कहिले सन्तोषको सास फेर्न पाउला ?, मरेको दिन मात्रै सबै कुरामा ढुक्क होला कि भन्ने चिन्तालाई मूलभाव बनाएका छन् ।

(ङ) **आजकल सडकमा**

प्रस्तुत कविता कवि नवराज सुब्बाको **बीच बाटोमा ब्युँझेर** कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित छ । यस कवितामा कवि सुब्बाले जति जति मानिसको संख्यात्मक वृद्धि हुँदैछ, त्यति

त्यति मानिसका इच्छा, आकांक्षा र आवश्यकता थपिंदै गएको यथार्थलाई मूलभाव बनाएका छन् । एकातिर सडकको रोडम्याप थपिंदै छ भने अर्कोतिर त्यसको गुणात्मकता त्यति नै खस्केको छ । यसले मानव जीवनमा थपिंदै गएको विकृतिलाई संकेत गरेको छ । रोड थपिंदै जाँदा एकातिर खेतीयोग्य जमिन घट्ने र अर्कोतिर मानिसहरू जहाँसम्म पनि पुग्न सक्ने र जे पनि गर्न सक्ने भए राम्रा कामभन्दा नराम्रा कुरीति र कुसंस्कार भित्रिने कुरामा कविता सशङ्कित देखिन्छ ।

(च) सतारको सम्बोधन

प्रस्तुत कविता **बीच बाटोमा ब्युँझेर** कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित छ । यो कविता कवि सुब्बाको यस संग्रहभित्रको निकै उत्कृष्ट रचना हो । सामाजिक विकृतिप्रति तिखो व्यङ्ग्य प्रहार गरिएको यस कवितामा पूर्वी नेपालका सतार जातिमाथि त्यहाँका जमिन्दारहरूको अतिक्रमणको विषयलाई मूलभाव बनाइएको छ । सतारहरूलाई त्यहाँका जमिन्दारहरूले जालझेल गरी सुकुम्बासी बनाएको र उनीहरूले अशिक्षा, अन्धकार, भूमिहीन जीवन बिताउन बाध्य भएको सतारहरूको गुनासो छ । यस्तो अवस्थामा पनि कुनै सामाजिक बन्धनले रोक्न सकेन, राजनीतिक अवस्थाले छेक्न सकेन भन्ने कविको गुनासो कवितामा व्यक्त भएको छ । यस कवितामार्फत कविले धनीले गरीबलाई, बलियाले निर्धालाई दबाउने प्रवृत्ति अझै पनि छँदैछ, निर्धा र निमुखा पनि उत्तिकै मानव हुन् भनी उनीहरूको बचाउ गर्न खोजेका छन् ।

(छ) सुकुम्बासी

प्रस्तुत कविता कवि सुब्बाको **बीच बाटोमा ब्युँझेर** कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित छ । यस कवितामा भूमिहीन किसानको विसङ्गतिपूर्ण जीवनलाई कविताको मूलभाव बनाइएको छ । कवि सुब्बाले 'सुकुम्बासी' कविताका माध्यमबाट एउटा भूमिहीन मानव, जो निर्धो छ, गरीब छ उसमा कसैको बोलीको आशा छैन, कसैबाट मानवीय व्यवहार पाइँदैन, विसङ्गत जीवन जिउन बाध्य रहेको छ भन्ने धारणा कवितामा प्रस्तुत गरेका छन् । यस्ता मानिसहरू डढेको पात, लडेको ढुङ्गाझैं भएर बस्न बाध्य पारिएको कारुणिक जीवनको व्याख्या गरेको पाइन्छ । उनीहरूमा सधैं अभाव देखिने, चुलो निदाएको अवस्थालाई चित्रण गर्न पुगेका छन् ।

बुझिनसक्नु रहेछ तिम्रो नियति
कति आकर्षक तिम्रो सौन्दर्य
सायद कुनै कलाकारले अन्जानमै बनाएको
अमूर्त कला तिमी सुकुम्बासी
(**बीच बाटोमा ब्यूँझेर**, पृ. ११८)

(ज) मेरो राजनीति

'मेरो राजनीति' कविता कवि सुब्बाको **बीच बाटोमा ब्युँझेर** कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित छ । यस कवितामा कवि सुब्बाले आफू राजनीतिज्ञ नभएको कुराको सङ्केत गर्दै थोरै अभिव्यक्तिमा सिङ्गो जीवनजगतको विसङ्गत पक्षलाई उजागर गरेका छन् :

उखेल्दै छु बारीका झार
केलाउँदैछु मछुवा र खडेरीको षडयन्त्र
गोड्छु भोक रोगका जरा
तोड्दैछु एडस् र क्षयरोगको गठबन्धन
(**बीच बाटोमा ब्यूँझेर**, पृ.५७)

(झ) कम्लहरी

प्रस्तुत कविता कवि सुब्बाको **बीच बाटोमा ब्युँझेर** कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित छ । कवितामा तल्लो वर्गको मानवीय दुरावस्थालाई यस कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ । यस कवितामा पश्चिम नेपालका थारु जातिले ७-८ वर्ष उमेर नपुग्दै साहू महाजनको घरमा दास भई बस्नुपर्ने बाध्यता अझै पनि रहेको कुराको चर्चा गर्दै त्यस्तो सानै उमेरमा बाबुआमाको न्यानो काखबाट छुट्नुपर्ने विसङ्गत पक्षलाई यहाँ अत्यन्त मार्मिक ढङ्गले प्रस्तुत गरिएको छ । सरल शब्द चयन गरेर पनि प्रतीकात्मक अर्थ कविताले बहन गरेको छ ।

(ञ) विभाजित समय

प्रस्तुत कविता **बीच बाटोमा ब्युँझेर** कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित छ । यस कवितामा मानिसले भोग्नुपरेको जीवनको विसङ्गत पक्षलाई विषयवस्तु बनाएको छ । हुरी बतास, प्राकृतिक प्रकोप डरलाग्दा कुरा हुन् तैपनि मानिसले त्यससँग जुध्नुपर्ने बाध्यता छ । सपना

विपना पनि विपरीत कुरा हुन् यी दुइटैलाई मानिसले पचाएको हुन्छ भन्दै कविले यस्तो विषम अवस्था पनि पार गर्दै लैजानु चाँहि महानता हो भन्ने भाव यस कवितामा व्यक्त भएको छ :

हिड्दा हिड्दै
अन्ततः हामी छुट्टियौं
नदीका दुई किनार झैं
हिजो र आज भएर

(**बीच बाटोमा ब्यूँझेर**, पृ..८४)

(ट) उज्यालो लजाउँदा

'उज्यालो लजाउँदा' कविता कवि सुब्बाको **बीच बाटोमा ब्युँझेर** कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित कविता हो । यस कवितामा कविले सबैभित्र उज्यालो पुगेको तर त्यही उज्यालो बीच बीचमा लोडसेडिङ हुँदा लजाएको हो कि भन्दै यसले सारा मानिसका इच्छा, रहर र लक्ष्यमा नै बाधा पुऱ्याएको कुरालाई मूलभावको रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् । त्यसैले उज्यालोलाई आउनबाट नरोकौं, नफर्काऔं, लुछाचुँडी नगरौं, शक्ति थपौं, लोडसेडिङ घटाऔं भन्ने आग्रह यस कवितामार्फत कविले गरेका छन् ।

(ठ) बूढीकन्याको गन्थन

प्रस्तुत कविता **बीच बाटोमा ब्युँझेर** कविता संग्रहमा सङ्कलित छ । यस कविताले आत्मालापका माध्यमबाट अविवाहित महिलाको मर्मलाई प्रस्तुत गरेको छ । यस कवितामा एउटी अधबैंसे अविवाहित महिलाको दिनचर्यालाई चित्रण गरिएको छ । ती नारी जसको सिउँदोमा सिन्दूर छैन, निधारमा रातो टीका छैन, हातमा चुरा छैन त्यस्ती नारीलाई प्रकृतिले पनि गिज्याइरहेछ, बाटो हिंड्नेले पनि जिस्क्याउँछ तैपनि उनी मौन छिन् । उनी मनमनै भन्छिन् कसले चिन्न सक्छ मेरो जीवनको मूल्य ? सुन्दर छ जीवन तर सबै थोक बाङ्गोटिङ्गो मात्र देख्छु भन्ने ती अविवाहित नारीको गुनासो कवितामा व्यक्त भएको छ । कति गाह्रो रहेछ दुई ध्रुव मिलाउन, कति दुःख छ जीवन फुलाउन तैपनि बाँच्न विवश छ भन्दै आफ्नो जीवनको अस्तित्वको खोजी गर्दै रहेकी ती महिलाको कठिन जीवनको चित्रण कवितामा गरिएको छ :

ओठमा मुस्कान फक्रेको छैन
कोखबाट केही जन्मेको छैन
(**बीच बाटोमा ब्यूँझेर**, पृ..४६)

(ङ) **अस्तित्वबोध**

प्रस्तुत कविता **बीच बाटोमा ब्युँझेर** कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित मझौला आकारको रचना हो । मानव अस्तित्वलाई यस कविताले मूल विषय बनाएको छ । मानव जगतमा दुई ध्रुव छन्, पुरुष र महिला । यी दुईबीचको नाता कति गहिरो छ ? यसको लमाइ, चौडाइ, गहिराइ कसले नाप्न सक्छ र ? यी आँखाले हेर्दा कहिल्यै अनन्तपुरी नभेट्ने, खुट्टाले निश्चित दूरी पनि कहिल्यै नपाउने यस्तो अनौठो मानव जीवन जन्मदेखि मृत्युसम्मको मानव नाता विडम्बनापूर्ण नै देखिन्छ । आकाशका तारा झैं टाढा, आशाका त्यान्द्रा झैं असम्भव, समुद्रका टापुझैं तैरनुपर्ने न छुट्टिन सकिने न एक हुन सकिने यो नै मानव अस्तित्वको पहिचान हो भन्ने भाव कवितामा व्यक्त भएको छ । कविले यस कवितामा त्यहाँदेखि यहाँसम्म र यहाँदेखि त्यहाँसम्मको लमाइले हामीलाई जन्माएको भनेर पुरुष र नारीको अस्तित्वको दूरी नाप्न खोजेका छन् :

हामी भयौं
अनेक भएर नै हामी
आजसम्म हामी रह्यौं
र सायद रहनेछौं पनि
(**बीच बाटोमा ब्यूँझेर**, पृ..७३)

(ढ) **पराजित प्रेम**

'पराजित प्रेम' शीर्षकको प्रस्तुत कविता **बीच बाटोमा ब्युँझेर** कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित लघु आयामको रचना हो । यस कवितामा सामाजिक विसङ्गतिलाई विषय बनाइएको छ । यस कवितामा कवि सुब्बाले नक्कली प्रेम गर्ने युवा युवतीलाई लक्षित गर्दै अन्जानमा बस्न गएको माया प्रेमले भविष्यमा कलङ्कको रूप लिन सक्छ, त्यसको निर्णय समाजले नै गर्नुपर्ने हुन्छ । यस्ता नक्कली प्रेम त्यागेर सक्कली प्रेम गर, समाजलाई दुःख नदेऊ र

समाजको कलङ्क नबन भन्ने आग्रह समेत गरेका छन् । सरल, सुबोध्य भाषाशैली भएको यो कविता जीवनको एउटा सत्यलाई उद्घाटन गर्न सक्षम र सफल रहेको छ :

गुहार !
ए समाज खोजिदेऊ
चाहियो अब मलाई
यो गर्भको शिशुको बाबु
निःसङ्कोच म कुमारी
पर्खिरहेछु प्रेमीलाई
पतिलाई, पितालाई
न्वारान गर्नु छ,
यो शिशुको

(**बीच बाटोमा ब्यूँभ्फेर**, पृ..७५)

यसप्रकार यस कवितामा नक्कली प्रेमको फन्दामा परेर कुमारी आमा बन्न बाध्य भएका चेलीको विवशतालाई मूलभावका रूपमा लिएर त्यस्तो नक्कली प्रेमको फन्दामा नपर्न युवतीहरूलाई कविले सचेत गराएका छन् ।

(ण) गाली सराप बगाऔं

प्रस्तुत कविता कवि सुब्बाको **बीच बाटोमा ब्युँभ्फेर** कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित कविता हो । यस कवितामा कविले मानिसमा कहिले अन्जानमा त कहिले जानीजानी पनि गल्ती हुन सक्छ । त्यस्ता गल्तीले ठूलै सामाजिक विकृति पनि निम्त्याउन सक्छ, ठूलै गाली सराप पनि दिलाउँछ । अन्जानमा भएको गल्तीलाई क्षमा दिनुपर्छ र जानी जानी गरेको गल्तीलाई न्यायको कठघरामा लैजानुपर्छ तर श्राप दिनुहुँदैन भन्ने भाव कवितामा छ । सरल भाषाशैली भएको यस कविताको अभिव्यक्ति ढाँचा भने लाक्षणिक छ ।

(त) नदी निदाएको बेला

प्रस्तुत कविता **बीच बाटोमा ब्युँभ्फेर** कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित कविता हो । यस कवितामा सामाजिक विकृति विसङ्गतिको विषय उठाई नारी अस्तित्वको बचाउ गरिएको छ ।

कविले यस कवितामार्फत महिलाको अस्तित्व कमजोर हुँदै गएको, द्रौपदीको चीरहरण भएझैं नारीको दिउँसै जीवनहरण भइरहेको, त्यही नारीलाई बोक्सीको आरोप लगाइएको, गला निमोठिएको, घाँटी थिचेर चित्कार दबाइएको जस्ता घटना हाम्रा सामू थुप्रै छन् । अझै निर्धा, गरीब नारीलाई अछूतको संज्ञा दिएर मृत्युदण्डको सजाय सुनाएको यस्ता जघन्य आपराधिक क्रिया भइरहँदा पनि अत्याचारको विरुद्धमा खोइ कलम उठाइयो ? भनी साहित्यकारहरूसँग प्रश्न उठाएका छन् । यस्तो कहालीलाग्दो अवस्थाको विरुद्धमा सबैतिरबाट आवाज आउनुपर्छ, नारी अस्तित्वको रक्षा गरिनुपर्छ भन्ने कविको मान्यता रहेको छ ।

(थ) बिदाइका हातसँगै

प्रस्तुत कविता कवि सुब्बाको **जीवन मेरो शब्दकोशमा** भित्र सङ्कलित एक अनुच्छेदमा रचित लघु आकारको कविता हो । एघार पंक्तिमा रचित यस कवितामा पहाड, पैतालामा डाम, भीड जस्ता बिम्ब प्रतीकको माध्यमबाट यात्राको क्रममा बिदाइ हुँदाको नरमाइलोपनलाई प्रस्तुत गरेका छन् । यात्राको क्रममा अनेक पहाड, पर्वत, डाँडाकाँडा देखिन्छन् । तिनीहरूको सम्झना सधैं आइरहन्छ भने अर्कातिर पैदल हिंड्दा शारीरिक पीडा पनि पाइन्छ तर त्यो सबै कुराभन्दा अझ बढी कुरा चाहिं घर छोडी कतै जाँदा बिदाइका हात हल्लिरहेको अवस्था ज्यादै नरमाइलो हुने र त्यस्तो दुःखको सम्झना भइरहने कुरा कवितामा व्यक्त भएको छ ।

(द) मायालुलाई काउकुती

यो कविता कवि सुब्बाको **जीवन मेरो शब्दकोशमा** कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित लघुआयामको कविता हो । दुई अनुच्छेद भएको यस कवितामा दश पंक्ति छन् । फूल, भमरा, कोइली चरी जस्ता बिम्ब प्रतीकका माध्यमबाट कविताको कथ्यलाई प्रस्तुत गरिएको यस कवितामा मायालुको मायाप्रेम साँच्चै अनौठो हुन्छ । भमरा र फूलको जस्तो प्रत्येक पलपलमा आइरहने चरीको चिरबिर आवाज जस्तो अनि कोइलीको मीठो स्वर झैं यसले मानिसको मनभित्रको भावनालाई बाहिर ल्याउन सक्छ भन्ने प्रतीकात्मक अभिव्यक्ति छ ।

(ध) झुसिल्कीरा

प्रस्तुत कविता कवि सुब्बाको **बीच बाटोमा ब्युँझेर** कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित छ । यस कवितामा झुसिल्कीरालाई प्रकृतिबाट बिम्बको रूपमा टिपेर त्यसका माध्यमबाट आफ्ना भावलाई प्रकट गर्ने प्रयास कविले गरेका छन् । आकारमा सानो भए पनि सघन भाव बोक्न सफल यस कवितामा झुसिल्किरा छिट्टै पुतली हुने पुतलीको बच्चा हो । यसलाई मार्नु ठूलो पाप हो । यसले वसन्त डाक्दछ भन्दै डार्विनको विकासवादी सिद्धान्तलाई यहाँ सम्झाउन खोजिएको छ । प्रकृतिले मानिसलाई जित्न सक्छ भन्ने भनाइसँग सहमति देखाउँदै कविले प्रकृतिलाई जोगाएर राख्न कवितामा अनुरोध गरेका छन् :

> झुसिल्किरा छिट्टै पुतली हुनेछ
> यसलाई नकुल्च, नमार !
> वसन्त डाक्न जाँदैछ ऊ
> सहिद हिंड्ने बाटो भएर
> (**बीच बाटोमा ब्यूँझेर**, पृ. ६५)

(न) कम्प्युटरमा

प्रस्तुत कविता **बीच बाटोमा ब्युँझेर** कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित कविता हो । यस कवितामा कम्प्युटरलाई आधुनिक परिवेशको विकासको बिम्बको रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् । कवि आफू पनि दैनिक कम्प्युटरमा व्यस्त रहने कुरा व्यक्त गर्दै कवितामा बिजुलीमा लोडसेडिङले गर्दा फायल सेभ गर्न र महत्वपूर्ण कथा कहानीहरू अधुरो रहन पुगेको समस्या देखाउँदै यहाँ एकातिर विकास तीब्र रूपमा भइरहेको तर त्यसको उपयोगमा भने चुहावट भइरहेको परिस्थितिप्रति प्रतीकात्मक ढङ्गबाट व्यङ्ग्य गरेका छन् :

> सम्झेर
> लेख्दैछु कम्प्युटरमा
> फायल 'सेभ' गर्न नभ्याई
> लोडसेडिङले चपाएका
> अधुरा प्रेमका कथाहरू । (**बीच बाटोमा ब्यूँझेर**, पृ. ६९)

(प) **ढुङ्गा हुनाको पीर**

प्रस्तुत कविता **बीच बाटोमा ब्युँभ्रेर** कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित कविता हो । ढुङ्गालाई कविताको विषय र प्रतीक बनाएर लेखिएको यो कवितामा समाजमा रहेका निर्दयी मानिसलाई व्यङ्ग्य गरिएको छ । ढुङ्गा निर्जीव वस्तु हो जो पानीको गहिराइमा पनि तल छ तर छाम्दा कडा हुन्छ । त्यही ढुङ्गाले ठूल्ठूला घरहरू बन्न सक्छन् तर त्यही ढुङ्गा कहिलेकाहीं मानिसको टाउकामा बज्रिदा त्यसको असर ठूलो पर्न जान्छ भन्दै कविले के ढुङ्गा आफैं उठेर टाउकोमा बज्रिएको हो त ? भन्ने प्रश्न गरेका छन् । साथै मानिसलाई ढुङ्गाजस्तो कठोर र निर्दयी नहुन आग्रह पनि गरेका छन् । ढुङ्गाकै छहारीमा मानिस ओत लाग्छ, ढुङ्गकै चौतारीमा बसेर थकाइ पनि मार्छ तर त्यही ढुङ्गालाई गाली गर्नु मूर्खता हो भन्ने भाव कवितामा छ :

खै म कसलाई सुनाऊँ
ढङ्गाको पीर
ढुङ्गो हुनुको पीर

(**बीच बाटोमा ब्यूँभ्रेर**, पृ.. ७९)

(फ) **तस्वीरको उचाइ नाप्दा**

प्रस्तुत कविता **बीच बाटोमा ब्युँभ्रेर** कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित तीन अनुच्छेदमा रचित मझौला आकारको कविता हो । यस कवितामा कविले तस्वीरलाई विषय बनाई त्यसलाई प्रतीकको रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् । अनेकौं बिम्ब र प्रतीकको प्रयोग गरी कवितालाई कसिलो, खँदिलो र सारगर्भित बनाउने सीपमा कवि सुब्बा निकै सक्षम छन् । प्रस्तुत कवितामा कविले मानिसको तस्वीर जसरी हाँसिरहेको, केही बोलेजस्तो, अनि हेरिरहेजस्तो लाग्छ त्यसरी नै हामीले पनि जीवनमा केही गरिरहनु पर्छ र समाजमा चिरपरिचित हुन सक्नुपर्छ भन्ने मान्यता अघि सारेका छन् । तस्वीरले मानिसको बाह्यरूपको परिचय गराएझैं मानिसको वास्तविक आन्तरिक रूप पहिचान चाहिँ साहित्य सिर्जना र सेवा नै हो भन्ने भाव यस कवितामा व्यक्त गरिएको छ ।

(ब) **पाइला**

प्रस्तुत तीन अनुच्छेदको आकारमा रचित मझौला आकारको कविता **बीच बाटोमा ब्युँझेर** कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित छ । यो कवितामा 'पाइला' लाई प्रतीकात्मक अर्थ दिएर जीवनको गतिशीलतालाई प्रकृति पनि अघि बढिरहेको कुरालाई प्रस्तुत गरिएको छ । यस कविताको माध्यमबाट कविले गोठमा धरखर गर्दै रहेको बूढी गाई स्याहारविना लड्दै छ, रित्तो दुँधेरो झुन्डिएको छ । गोठ सुनसान, जति गला सुम्सुम्याए पनि गाईले दूध दिन सकेन भन्दै आशाको किरण दिनदिनै क्षीण बन्दै गएको कुरा व्यक्त गरेका छन् । मानिसहरू हरपल, हरक्षण आशाआशामा बाँचिरहेको जीवन निराश भई पाइला रोकिने हो कि ? भन्ने आशंका कवितामा गरिएको छ ।

(भ) **वचन**

यो **जीवन मेरो शब्दकोशमा** कवितासङ्ग्रहभित्र सङ्कलित कविता हो । कवि सुब्बाले वचनले गर्दा जे पनि हुनसक्छ भन्ने व्यङ्ग्य यस कवितामा प्रस्तुत गरेका छन् । कोही बोलीमा रस कोही बोलीमा रिस हुन्छ भन्दै बोली र गोली हानेपछि फर्कदैन भन्ने भाव यसमा व्यक्त गरेका छन् । रस भए फूलसरी, नीरस भए ढुङ्गा अनि तीर पनि हुनसक्छ भन्ने आशय व्यक्त गर्दै बोलीको भङ्गिमा नभएकाहरूलाई व्यङ्ग्य गरेर बोल्दा विवेक पुऱ्याएर बोल्नू भन्ने सन्देश कवितामा व्यक्त गरेका छन् ।

(म) **दोधार रात**

यो कविता **जीवन मेरो शब्दकोशमा** कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित छोटो आकारको कविता हो । व्यङ्ग्यात्मक पाराले यस कवितामा सुनसान रातमा रातको पीडा अनौठो हुन्छ भन्ने कुरा प्रस्तुत गरिएको छ । मानिसले दिनमा अनेकौं कष्ट, दुःख आदिसित सङ्घर्ष गर्नुपर्ने हुन्छ । तिनै कुरामा चिन्तनशील भइरह्यो भने सपना पनि टुक्रिन सक्छ । त्यस बेला न निन्द्रा आउँछ न त अरू केही गर्न सकिन्छ । त्यसै छटपटी र दोधारमा रात बिताउनुपर्ने हुन्छ भन्दै कविले यस्तो परिस्थितिलाई अत्यन्त कष्टकर समयको संज्ञा दिएका छन् ।

(य) **जीवनबोध**

प्रस्तुत कविता **जीवन मेरो शब्दकोशमा** कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित छ । तीन अनुच्छेदको मझौला आकारको यस कवितामा जीवन बुझ्न धेरै गाह्रो छ भन्ने भाव व्यक्त भएको छ । समय अत्यन्त सङ्क्रमणकालीन अवस्थामा गुज्रिरहेको बेला जिउनु र मर्नुको कुनै निश्चितता हुँदैन तैपनि दुःख सुख बाँचेकै छौं । यसैमा गर्व गरौं खुसी मनाऔं भन्दै कविले आफ्नो मनको भावनालाई यसरी प्रस्तुत गरेका छन :

दुखसुखका कुरा छोडौं यार
दुर्घटना, भीडन्त, अपहरणबाट
जतन गर्दा गर्दै
यो जीवन
जीवन नभएर के भो र ?
जीव भएर नि बाँच्न त पाइयो
आऊ यसैमा खुसी मनाऔं
अहो हामी धन्य रहेछौं
कमसे कम आजसम्म रहेछौं ।
(**जीवन मेरो शब्दकोशमा**, पृ..१७)

(र) **असन्तोष**

यो कविता कवि सुब्बाको **बीच बाटोमा ब्युँझेर** कवितासङ्ग्रहभित्र सङ्कलित व्यङ्ग्यात्मक प्रस्तुति भएको कविता हो । मझौला आयामको यस कवितामा मानिसलाई कहिल्यै सन्तोष नभएको कुरामाथि चोटिलो व्यङ्ग्य गरिएको छ । कवितामा कविले गाडी मानिसको दैनिक जसो चाहिने यातायातको साधन हो तर मानिसलाई ती साधन पर्याप्त नभएको र तिनीहरूले मानिसको इच्छा भर्न नसकेको कुरा व्यक्त गरेका छन् । सडकमा अनगिन्ती गाडीहरू कुदिरहेका छन्, एउटा मानिसले हात उठाउनेबित्तिकै ड्राइभरले ब्रेक लगाउँछ, गाडी रोक्छ, तैपनि मानिसमा असन्तोष रहिरहेको छ भन्ने भाव व्यक्त गर्दै कवितामा मानवीय असङ्गतिप्रति व्यङ्ग्य गरिएको छ ।

(ल) **चस्मायुद्ध**

यो कविता **बीच बाटोमा ब्युँझेर** भित्र सङ्कलित छोटो आकारको कविता हो । यसमा चस्माले सबै राम्रो देखिन्छ भन्नु भ्रम हो भन्दै चश्मा लगाउनेलाई व्यङ्ग्य गरिएको छ । अहिले सर्वत्र मानिसहरू चस्मा लगाएर हिंड्ने गरेको र यथार्थमा यसले विकृति पनि जन्माएको कुरालाई कवितामा व्यक्त गरिएको छ । जताततै चस्मा लगाउनेहरूमा आफू मात्र ठीक र अरुलाई बेठीक देख्ने परिपाटी रहेको छ । चस्माले देख्ने कुरा पनि देख्छ, नदेख्ने कुरा पनि देख्छ । त्यसैले आवश्यक भए आँखाको ज्योति नै गुम्न पुगे चस्मा लगाउने तर अनावश्यक विकृतिको रूपमा चस्माको उपयोग गर्नु राम्रो होइन भन्ने सन्देश कविताले प्रस्तुत गरेको छ ।

(व) **बोटको अधुरो छाया**

प्रस्तुत कविता **बीच बाटोमा ब्युँझेर** कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित लघु आयामको कविता हो । दुई अनुच्छेद भएको यो कविता घरको कोठेबारीमा लटरम्म फलेका अम्बक कसैलाई नबाँडी एक्ले खाने बरु कुहिएर जाओस् भन्ने एकलकाँटे विचार भएको व्यक्तिमाथि गरिएको व्यङग्यको रूपमा आएको छ । घरको छेउमा खाइनसकिने गरी फलेको अम्बक के गरौं भनी दोधार भएको मनप्रति व्यङ्ग्य गर्दै आज सिङ्गो मुलुकमै अम्बकझैं सबैलाई पुग्नेगरी फलफूल वा अन्य वस्तु उत्पादन हुन्छन् तर यी विचारहरू भने झन् झन् साँघुरिंदै गएको कुरा उठाउँदै त्यसप्रति व्यङ्ग्य गरिएको छ । अम्बाको बोटले नखा वा नदे त भन्दैन तर मानव विचार भने भोकको छायामाथि अल्झेको छ । कविले यस्ता सङ्कुचित विचार लिएर मै खाऊँ मै लाऊँ भन्ने सोचमाथि यहाँ व्यङ्ग्य गरेका छन् :

लटरम्म बोटै रोएको छ
नहान जोरेर लात्ती छातीमा
आज देश
जहाँ छामे पनि साह्रै दुखेको छ ।
(**बीच बाटोमा ब्युँझेर**, पृ.५९)

(श) **हाकिम**

यो कविता **बीच बाटोमा ब्युँझेर** सङ्ग्रहभित्र सङ्कलित छ । लघु आकारको यस कवितामा कर्मचारीहरू माथि व्यङ्ग्य गरिएको छ । तास नखेल्ने, जथाभावी नखाने, गफ पनि नगर्ने, कम्प्युटरमा सधैं अल्झिरहने, राजनीतिमा पनि चासो नलिने हाकिमप्रति असन्तोष जनाए झैं गरी त्यस्ता बेइमान कर्मचारीमाथि यस कवितामा कटाक्ष गरिएको छ । त्यस्ता खराब चरित्र भएका हाकिम भए भने देश उँभो लाग्दैन भन्ने कविको आशय कवितामा प्रस्तुत छ । हाकिम राष्ट्रको जुनै पनि विभागको जिम्मेवार व्यक्ति हो उसमा सबै गुण हुन आवश्यक छ भन्ने मूलभाव प्रकट गर्दै त्यस्ता गुण नभएका भ्रष्ट कर्मचारीमाथि यस कवितामा व्यङ्ग्य गरिएको छ ।

(ष) **गधा मन्जुर**

यो कविता **बीच बाटोमा ब्युँझेर** कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित छ । यसमा मानवेतर प्राणी गधालाई विषय बनाई त्यसका माध्यमबाट मानवीय कमजोरीमाथि व्यङ्ग्य गरिएको छ । गधा सोझो प्राणी हो । ऊ जहिले पनि भारी बोक्छ । बाँचुन्जेल उसलाई भारी नै बोकाइन्छ । भारी नपुगे ऊ रुन्छ भनिन्छ । त्यही सोझो प्राणी गधालाई अघि सारेर सोझा सिधालाई मानिसले दलेको कुरामाथि कटाक्ष गर्दै कविले यस कवितामा मानिसले हेप्न वा लाद्न पाएँ भन्दैमा सोझा सिधालाई थिच्नु मिच्नु हुँदैन, उसमाथि दयामाया राख्नुपर्छ । त्यस्ता सोझामाथि अन्याय गर्नु मानवीयता होइन । त्यस्ता सोझा जनावर वा मान्छेमाथि अमानवीय रूपले व्यवहार गर्नेमाथि कवितामा व्यङ्ग्य गरिएको छ ।

(स) **नालीको चिट्ठी**

बीच बाटोमा ब्युँझेर कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित कविता हो । नालीको चिट्ठीलाई नै विषय बनाएर रचिएको यस कवितामा सहरका वरिष्ठ भनिने व्यक्तिहरूका कुप्रवृत्तिहरूमाथि व्यङ्ग्य गरिएको छ । सहरिया जीवन जतातत‌ै फोहोरमैला भएको कारणले हजारौं मानिस बिरामी हुन्छन्, कति मर्छन् भन्दै नगरवासी, बुद्धिजीवी, नेता जस्ता प्रबुद्धवर्ग बरु नाक थुनेर हिंड्छन् त्यसको व्यवस्थापनमा ध्यान दिंदैनन् । यस्ता खालका समाजका प्रबुद्धवर्गमाथि यस कविताले व्यङ्ग्य गरेको छ । सहरको अवस्थाको चित्रण गर्दै जतातत‌ै घर र सडकले छेकेको,

फोहोरको डङ्गुरले नाली भरिएको, अब फोहोर कता बग्ने हो पत्तो नभएको यस्तो विषम प्रकारको प्रदूषित वातावरणमा पनि त्यहाँका ठूलाबडा गनिने भनिनेहरू मौन बसेको देख्दा कविलाई दिक्क लागेको छ र उनी यसरी हात बाँधेर नबसौं भन्ने आग्रह गर्दै नालीको चिट्ठीमार्फत सबैलाई सुधारतर्फ सक्रिय भएर लाग्ने सन्देश दिन्छन् ।

(ह) मोरङको दिनचर्या

बीच बाटोमा ब्युँझेर कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित यस कवितामा मोरङको दिनचर्यालाई विषयवस्तु बनाएर समय गतिशील भएको र समयको गतिमा को चलेको छ र ? भन्ने व्यङ्ग्यात्मक भाव प्रस्तुत गरिएको छ । सामाजिक व्यङ्ग्य प्रस्तुत गरिएको यस कवितामा कवि सुब्बाले आफैंमाथि पनि व्यङ्ग्य गरेका छन् । कविले यहाँ मोरङको दिनचर्या अत्यन्त व्यस्त रहेको देखाउँदै आजको वैज्ञानिक कम्प्युटरको युगमा मानिसलाई हतार हुनु स्वाभाविक भएको भाव पनि प्रस्तुत गरेका छन् भने आज मोरङ मात्र होइन आजको विश्व नै यस्तै व्यस्ततामा रहेको उल्लेख गरेका छन् । यस्तो व्यस्ततालाई स्वाभाविक भएको भन्दै कविले न्यूटनले वैज्ञानिक अनुसन्धान गर्दागर्दै खानै बिर्सिएको प्रसङ्गसमेत औंल्याएका छन् । व्यस्त रहनु पनि मानिसको मानसिक, शारीरिक कसरत हो । कसरत गरिरहनु स्वस्थ रहनु हो भन्ने दृष्टिकोण प्रस्तुत गर्दै कविले जति हतार भए पनि धैर्य भएर काम गर्नुपर्छ भन्ने मूल सन्देश कवितामा प्रस्तुत गरेका छन् ।

(क्ष) रूपीहरू

बीच बाटोमा ब्युँझेर कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित कविता हो । रूपी चरालाई विषय बनाई रचिएको यस कवितामा रूपी चराका माध्यमबाट अहिलेका नेताहरूलाई व्यङ्ग्य गरिएको छ । रूपी भनेको ज्यादै झगडिया चरो हो । यसले न गीत नै गाउँछ न उसको स्वरमा मधुरता नै छ । जहिल्यै पनि साँझपख बाँसघारीमा बाझ्दै हल्ला मच्चाउने यो चरो कहिल्यै मिलेर बसेको देखिंदैन । आजका देशका नेताहरू पनि त्यस्तै देखिन्छन् । सानातिना कुरामा मतभिन्नता देखाउँदै देशको उन्नति प्रगतितिर कोही लाग्दैनन् भन्दै तिनलाई रूपीसँग दाँजिएको छ । यसरी रूपीलाई झगडियाको प्रतीक बनाएर हाम्रा नेताहरूको यस्तै अवस्था सधैं रहने हो भने मुलुक बर्बाद हुने कुरा कविले कवितामा व्यक्त गरेका छन् :

तर के गर्नु

विवश छु

आजकल म जतातत‌ै

रूपी नै रूपी देख्छु ।

(**बीच बाटोमा ब्यूँझेर**, पृ.१११)

४.२.४ प्रकृति चित्रण

कवि नवराज सुब्बाले आफ्ना कवितामा प्रकृतिलाई पनि मूल विषय बनाएका छन् । प्रकृति र मानवलाई एकअर्काका परिपूरक ठान्ने कवि सुब्बाले आफ्ना कवितामा प्रकृतिका विविध रूपका साथै राष्ट्रिय प्रकृतिको सुन्दर चित्र प्रस्तुत गरेका छन् । प्रकृतिसँग सम्बद्ध भएर आएका उनका कविताहरू निम्नानुसार रहेका छन् ।

(क) भीर र गोरेटाहरू

प्रस्तुत कविता कवि सुब्बाको **जीवन मेरो शब्दकोशमा** कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित छ । प्रकृतिलाई विषयवस्तु बनाएर रचित यस कविताले पहाडी परिवेशलाई कार्यपीठिका बनाएको छ । कविले यस कवितामा नेपालका तीन प्रदेश हिमाल, पहाड, तराईमध्ये पहाडी प्रदेशमा आफू जन्मेको स्मरण गर्दै त्यहाँका भीर, पाखा-पखेरामा कवि रमाएको भाव व्यक्त गरेका छन् । पहाडका भीर गोरेटाहरूमा साँच्चै नै विकटता र विविधता छ । हिंड्दा खुट्टा चिप्लने, उँभो हेर्दा टोपी खस्ने यस्तै भीर गोरेटाहरूलाई पछ्याएर पनि मानिस हिंड्न बाध्य भएको कुरा कवितामा व्यक्त गरिएको छ । प्राकृतिक सृजना नै त्यस्तो भइदिएकाले त्यहींको जीवनसँग आफू पनि मिल्न बाध्य भएको भनाइ कविको रहेको छ । यस्ता अनेकन दु:खकष्ट, पीरव्यथाहरूसँग सङ्घर्ष गर्दै मानिस परिपक्व हुन्छ भन्ने कविको भाव यहाँ व्यक्त भएको छ ।

(ख) दूबो

प्रस्तुत कविता कवि सुब्बाको **बीच बाटोमा ब्यूझेर** कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित कविता हो । यस कवितामा प्राकृतिक वस्तु दूबोलाई कविताको विषय बनाइएको छ । कवितामा कविले दूबो एउटा जतातत‌ै पाइने झार हो । यसलाई मानिसले लत्याउँछ, ढुङ्गाले थिच्छ,

उखेलेर फाल्छ, रुखो झार भनी टिपेर फ्याँक्छ तैपनि यसको पनि आफ्नै महत्व छ । प्राकृतिक वस्तु भएकाले मानवसँग यसको नाता रहेको छ । यसको महत्व नबुझ्नेले यसलाई पैतालाले कुल्चे, दबाए, उँधोतिर बगाए । तर आज समय बदलिएको छ । त्यही हेला गरिने दुबोलाई मानिसले घरको मूल ढोकामा राखेका छन् । यसको प्राकृतिक महत्व एकातिर छँदैछ साथै यसको धार्मिक महत्व पनि छ भन्ने कुरा कवि सुब्बाले कवितामा व्यक्त गरेका छन् :

आज समय बदलियो
उनीहरूले मलाई
साच्चै उँभोतिर भेटे
घरको मूल ढोकैमा देखे । (**बीच बाटोमा ब्युँझेर,** पृ. ३४)

(ग) **मौसम**

प्रस्तुत कविता **बीच बाटोमा ब्युँझेर** कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित कविता हो । यस कवितामा कवि सुब्बाले प्रकृतिलाई विषय बनाएका छन् । प्रकृतिमा देखा पर्ने हुरी, बतासजस्तै मानव जीवनमा पनि यस्ता उतारचढावहरू आउँछन् । चैतमा आएको हुरीले पात झर्छ, फेरि पलाउँछ । यो प्रकृतिको नियम नै हो । मानव जीवनमा पनि मन एक पटक निकै विचलित हुन्छ, हल्लिन्छ । एक पटकको वैंशले रङ भर्छ अनि सबैका सामु नयाँ अनुभव आउँछ । त्यसलाई स्वाभाविक रूपमा लिन सक्नुपर्छ । उमेरको सदुपयोग गर्न सक्नुपर्छ भन्ने भाव कवितामा छ । सदुपयोग गर्न जानिएन भने अप्ठ्यारोमा पनि पर्न सकिन्छ भन्ने सन्देश पनि उनले यस कवितामा प्रस्तुत गरेका छन् :

हो, एक युगमा एक दिन आउँछ
सडकमा घिसार्दै समयले मौसम ल्याउँछ ।
(**बीच बाटोमा ब्युँझेर**, पृ. ६३)

(घ) **सङ्गीत**

प्रस्तुत कविता **बीच बाटोमा ब्युँझेर** कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित कविता हो । यस कवितामा गीत सङ्गीतले प्रकृतिको गुणगान गाएको प्रसङ्गलाई विषय बनाइएको छ । कविले यस कवितामा साहित्यकारहरू मानवीय विषय मात्र नभई प्रकृतिसँग रमाउन चाहन्छन् ।

त्यहाँ उनीहरू आनन्द लिन्छन् । वनको चरीको आवाज, त्यहाँको हरियाली, सुन्दरताले सबैको मन तानेको हुन्छ । मानिसले जति प्रकृतिको गुणगान गरे पनि त्यहाँका फूल, लता, लहरा, वृक्ष त्यहीं हुन्छन् । तिनीहरू त्यहीं टुसाउँछन्, उम्रिन्छन्, बढ्छन् । मानिसले उपयोग नगरे तिनीहरू त्यहीं मर्छन् र सडेर गलेर जान्छन । त्यस्तै मानिसले पनि धैर्य लिनुपर्छ । हुर्किने बढ्ने कुरा एकातिर छ तर सङ्गीतको घन्काइ जस्तै एकै चोटी माथि जान खोज्नु हुँदैन भन्ने सन्देश कवितामा व्यक्त गरेका छन् । जसरी वन उपयोगी छ, त्यहाँ जडीबूटी छ । सबैलाई त्यसले काम दिन्छ । त्यस्तै कला, संगीत आदि पनि उपयोगी बन्नुपर्छ भन्ने सन्देश पनि कविले यहाँ प्रस्तुत गरेका छन् ।

(ङ) बिहानीसित

प्रस्तुत कविता **बीच बाटोमा ब्युँझेर** कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित कविता हो । यस कवितामा कवि सुब्बाले प्रकृतिका बिहानी, साँझ जस्ता कुरालाई कविताको विषय बनाएका छन् । कविले यहाँ बाटोमा कुनै यात्रीसँग भेट भएको प्रसङ्गबाट कविताको उठान गर्दै दुःख सुख, उकाली ओराली यात्रीसित पार गर्दै गन्तव्यमा पुगी बास बसेकोसम्मको प्रसङ्ग कवितामा उठाएका छन् । ती यात्रीको यात्राको क्रममा मानसिक उतारचढाव आयो होला तर उनी हिमाल झैं अटल छन् भन्दै कवि त्यसैकारण त मानिसलाई पनि प्रकृति झैं अटल र चोखो हुनुपर्छ भन्ने आग्रह गर्दै प्रकृतिले हामीलाई नित्य कर्मतिर अघि लैजाने कुरा यसरी व्यक्त गरेका छन् :

म त
हिमालसितै हाँस्ने भैसकेको छु
हरबिहान भालेसित बास्ने भैसकेको छु ।
(**बीच बाटोमा ब्यूँझेर**, पृ..९०)

(च) रङ्गमञ्चमा

प्रस्तुत कविता **बीच बाटोमा ब्युँझेर** कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित छ । यस कवितामा रङ्गमञ्चलाई प्राकृतिक प्रतीकको रूपमा उभ्याएर रङ्गमञ्चमा पात्रहरूले बोलेको कथावस्तु वा अभिव्यक्ति, ताल, चाल नमिलेको प्रसङ्ग उठाइएको छ । कवितामा रङ्गमञ्चमा तालमेल नमिलेजस्तै प्रकृतिमा पनि कहीं अग्लो, कहीं होचो, भीर, पहरा, सम्म मैदान, कतै खोला

खहरे त कतै नदी समुद्र पानी यी सबै किन उस्तै हुन सकेनन् ? यी सबै एकै हातका पाँच औंला जस्तै किन समान छैनन् ? प्रकृतिले नै यिनलाई यस्तै बनाइदिएको छ । संसारको सृष्टिक्रम नै यस्तै छ भने हामीले पनि यसलाई अनौठो मान्न हुँदैन भन्ने भाव यस कवितामा पोखिएको छ । जसरी रङ्गमञ्चमा धेरै पात्र हुन्छन् तर सबैको मत फरक फरक हुन्छ तापनि अन्ततः मिलेर कथावस्तुलाई श्रृङ्खलित पार्दै परिणतिमा टुङ्ग्याउँछन् त्यसै गरी यो प्रकृति नै अनौठो भएर पनि प्रकृतिका हरेक कुराहरूबीच परिपूरक सम्बन्ध रहेको हुन्छ भन्ने आशय कवितामा व्यक्त भएको छ ।

(छ) आकाशको सुगन्ध खोज्दा

यो कविता कवि सुब्बाको **बीच बाटोमा ब्युँझेर** कवितासंग्रहमै सङ्कलित छ । यस कवितामा मानव जीवनलाई प्रकृतिसँग तादात्म्यता स्थापित गरिएको छ । जसरी प्रकृतिले सजिएको बगैंचा र फूलबारीको फूलको बास्ना र स्वाद भेट्न सकिन्छ तर माथि उडेर आकाशतिर जाँदा रङ, स्वाद भेटिंदैन त्यसरी नै मानिसमा पनि उसको चारित्रिक गुणलाई व्याख्या र विश्लेषण गर्न सके गुण अवगुण भेट्न सकिन्छ तर आकाशमा कुनै रङ स्वाद पाइँदैन भन्ने भाव कवितामा व्यक्त भएको छ । कविले अबका मानवमा पनि कुनै स्वाद, रङ नभएको दुखेसो व्यक्त गर्दै कतै फूल, कतै बगैंचा अनि पुतली जस्ता प्राकृतिक सुन्दरताले जडित प्रकृतिको अपार स्वरूपको चित्रण गर्दै मानव समुदायलाई पनि त्यस्तै अमूल्य बन्ने सन्देश यस कवितामार्फत दिएका छन् ।

(ज) श्रद्धाञ्जली

'श्रद्धाञ्जली' शीर्षकको यो कविता कवि सुब्बाको **बीच बाटोमा ब्युँझेर** कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित कविता हो । यस कवितामा श्रद्धाञ्जली जस्तो वेदनापूर्ण र संवेदनशील कुरालाई कथ्य बनाइएको छ र यसको अस्तित्वका लागि प्रकृतिलाई दोषी ठानिएको छ । कवि सुब्बाले यस कवितामा हिमाल र पहाड परबाट हेर्दा सुन्दर, मनोरम, सधैं हाँसेजस्तो नाचेजस्तो देखिए पनि, त्यसलाई हेरेर सबै खुसी हुने भए पनि, त्यहाँ अमूल्य रत्नादि र जडीबूडीहरू पाइए पनि त्यही हिमाल चढ्न गएको मानिस पुरियो, पहाड हेर्न गएको मान्छे भीरबाट लडेर मर्‍यो भन्ने सुन्दा अत्यन्त दुःख लाग्दछ भन्दै त्यही जडीबूटी अनुसन्धान गर्न गएको २४ जना विद्वानहरूको टोली हेलिकप्टर दुर्घटनामा परेर मृत्यु

भएकोमा भावपूर्ण श्रद्धाञ्जली व्यक्त गरेका छन् । कवितामा यो प्रकृति विचित्र छ, अनौठो छ, नमिलेको छ । आजको विज्ञान अभिशाप भएको छ भनी दुःख व्यक्त गरिएको छ । पैदलै एक एक जना गरी गइदिएको भए पनि सबैले ज्यान गुमाउनुपर्ने त थिएन भन्दै कवितामा कविले त्यत्रा देशका होनहार व्यक्तित्वहरू एकैचोटि देशले गुमाउनुपरेकोमा शोक व्यक्त गरेका छन् ।

४.२.५ राष्ट्रवादी स्वर

राष्ट्र, राष्ट्रियता र जन्मभूमि भनेपछि मरिमेट्ने कवि सुब्बा जन्मभूमिप्रति निकै चिन्तित छन् । यहाँको माटो, यहाँको बाटो, पहाड, हिमाल, नदीनाला उनका कवितामा बातमार्ने साथी नै बनेका छन् । राष्ट्रवादी स्वर भएका उनका कविताहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

(क) मेरो हाङपाङ

यो कविता **जीवन मेरो शब्दकोशमा** कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित राष्ट्रप्रेमले भरिएको कविता हो । यो कविता कवि सुब्बाको आफ्नो जन्मभूमि, मातृभूमिको स्मरण गर्दै राष्ट्रियताको भावना पोखिएको सुन्दर कविता हो । कविको जन्मस्थल हाङपाङबाट देखिने विश्वकै तेस्रो हिमाल कञ्चनजङ्घा हिमाल र बाह्रै महिना हिउँ जमिरहने कुम्भकर्णको सम्झना गर्दै कवि सुब्बाले ती हिमालहरूले एकआपसमा हात समाई धान नाचेको र लिम्बू संस्कृतिको झलक दिएको अनुभूति व्यक्त गरेका छन् ।

(ख) मेरो पहाड

यो कविता **बीच बाटोमा ब्युँझेर** कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित छ । यस कवितामा पहाडलाई विषयवस्तु बनाइएको छ । कविको जन्मथलो पहाड भएकाले यहाँ पहाडको सम्झना गर्दै यो कविता सिर्जिएको छ । उकाली-ओराली, देउराली, खहरे, खोला, नदीहरू पहाडका अप्ठ्यारा ठाउँहरू हुन् । तिनै ठाउँमा जन्मिएका नेपाली दाजुभाइ आज विश्वमा पुगिसके, ठूला ठूला सहरमा मालिक भएर पनि बसेका छन् । आज त्यही ठाउँ लाहुरे दाइलाई परदेश भएको छ तर मेरो पहाड केही गुनासो गर्दैन भन्दै कविले पहाडको सम्झना गरेका छन् । अहिले कतिलाई त नागरिकताको जन्मस्थान र पासपोर्टको ठेगाना मात्र हुन

पुगेको छ पहाड । त्यसैले हामी कसैले पनि आफ्नो देश, मातृभूमिलाई बिर्सनु हुँदैन । गाउँ ठाउँ छोडेर कतै गए पनि फेरि कुनै दिन फर्किएर त्यही ठाउँ कर्मथलो पनि बन्न सक्छ भन्ने भाव प्रस्तुत गर्दै यस कवितामा आफ्नो जन्मस्थानप्रति माया ममता राख्न नभुलौं, जन्मभूमिलाई नबिर्सौं भन्ने आग्रह गरिएको छ ।

(ग) सडकमा जन्मने बुद्धलाई स्वागत

यो कविता **बीच बाटोमा ब्युँझेर** कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित लघु आयामको कविता हो । यस कवितामा सडकलाई धरतीको एक अङ्गका रूपमा वर्णन गरिएको छ । कवि सुब्बाले सडक आमाको छाती हो भनी सडकलाई प्रतीकात्मक अर्थ दिंदै सडकमा जति कुल्चिए पनि केही हुँदैन, हिंडाइको थर्काइले धरतीमा रक्तसञ्चार हुन्छ । त्यस्तो चाप पनि धरतीले सहन्छ भने आजको यो दुनियाँ किन धरती जस्तो हुन सकेन ? सडक जस्तो अटल अचल किन हुन सकेन ? अब फेरि सडकमा शान्तिको विगुल लिएर बुद्ध जन्मने छन्, सबैले स्वागत गरौं भन्ने भाव व्यक्त गरिएको छ :

जन्माउनु छ बुद्ध फेरि
र हुर्काउनु छ
हिंड्दा हिंड्दै
सडकको छातीमा ।

(**बीच बाटोमा ब्युँझेर**, पृ. ६६)

(घ) नियति

यो कविता **जीवन मेरो शब्दकोशमा** कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित छ । एक अनुच्छेदमा रचित यस कवितामा दीपक लिम्बूले गाएको अजम्मरी को छ र ? भन्ने गीतको स्मरण गर्दै मिलनपछि विछोड, जन्मपछि मृत्यु यी सबै नियतिको खेल हो भन्ने भाव व्यक्त गरिएको छ । नियतिलाई विषय बनाई मानिस नियतिको वशमा रहेको कुरालाई प्रस्तुत गर्दै मानिस मृत्युको वशमा सधैं रहेको कुरा यसमा उल्लेख गरिएको छ ।

(ङ) प्रस्ताव

जीवन मेरो शब्दकोशमा कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित कविता हो । यस कवितामा कविले मानिस एक्लै जन्मिन्छ, एक्लै मर्छ तर जिउन भने एक्लै सक्दैन भन्ने यथार्थलाई प्रस्तुत गर्दै जीवन बाँच्नलाई कसैको साथ आवश्यक हुन्छ भनेर कसैसँग त्यो साथका लागि प्रस्ताव राखेका छन् । त्यो क्षणिक होइन जीवनपर्यन्त हुनुपर्छ भन्ने कविको आशय छ । समग्रमा जीवन जिउने मुख्यआधार माया प्रेम नै हो । त्यो क्षणिक होइन अनन्तसम्म रहनुपर्ने विचार कवितामा प्रस्तुत छ ।

(च) प्रेमसम्बन्धी छोटा कविताहरू

जीवन मेरो शब्दकोशमा कवितासङ्ग्रहभित्र सङ्कलित छोटा छोटा विभिन्न शीर्षकका नौ वटा मुक्तकको संगालोका रूपमा यी प्रेमविषयक छोटा आकारका कविताहरू आएका छन् । यी लघु कविताहरूमा प्रेमलाई मुख्य विषय बनाई प्रेम भनेको प्रकृतिको नियम हो, यो प्रकृतिसङ्गत कुरा हो भन्ने भाव व्यक्त गरिएको छ । यी टुक्राहरूमा प्रेमलाई ताराको रूपमा चित्रण गरिएको छ । तारालाई प्रतीक बनाई प्रेम ताराजस्तै टाढा भए शीतल दिने नजिक भए गर्मी दिने हुन्छ । अथवा प्रेम देवता स्वर्ग जाँदा छोडिगएको नासो हो वा सुनको जलप लगाएको पित्तले औंठी । यो प्रेम फूल, देउराली हो कसैले टिप्छन्, कसैले टेक्छन् । यताबाट हेरे बादल, उताबाट हेरे इन्द्रेनी । यसरी विभिन्न उपमा दिएर प्रेमलाई चिनाउँदै यो उमेरगत कुरा हो, प्रेम भनेको घामपानीको खेल हो भन्दै प्रेमलाई एक अमूल्य वस्तुको रूपमा चित्रण गरिएको छ । प्रेम सबै कुरा हो र यथार्थमा मानव जीवनमा सबैलाई नभई नहुने वस्तु हो भन्ने कविताको आशय रहेको छ ।

(छ) अतीत

यो कविता **बीच बाटोमा ब्युँझेर** कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित तेह्र पंक्तिको लघु आयामको कविता हो । यस कवितामा अतीत भनेको अतीत नै हो, बितिसकेको समय हो, भूत हो, यो कहिल्यै फर्केर आउँदैन तैपनि त्यसको तिर्सना र सम्झना भने आइरहन्छ, त्यसले सताइरहन्छ भन्ने कुरालाई यस कवितामा प्रस्तुत गर्दै मायाको यादले त अझ चस् चस् डस्छ

पस्छ अनि बस्छ भन्ने प्रेमको प्रवृत्तिलाई मूलभावको रूपमा लिँदै अतीत अमूर्त वस्तु हो, तैपनि त्यसको प्रभाव अन्तर्आत्मालाई मात्र थाहा हुन्छ भन्ने आशय व्यक्त भएको छ ।

(ज) **चिरप्रतीक्षित यौवन**

बीच बाटोमा ब्युँझेर कवितासङ्ग्रहमा समेटिएको यो कविता कवि सुब्बाको प्रणयभावको राम्रो कविता हो । तीस पंक्तिको मध्यम आकारको यस कवितामा प्रेमलाई विषय बनाउँदै समय र परिस्थिति खुल्ला हुँदै गएको भाव व्यक्त गरिएको छ । विज्ञानको चमत्कारसँगै प्रत्येकका घरमा टी.भी., हरेक चोक, बजारमा चलचित्र, रङ्गमञ्च छन् । सबैलाई त्यही रङमा भुल्ने रमाउने इच्छा उत्कण्ठा छ । त्यस्तो रहर र उमङ्गले दिनप्रतिदिन विकृति पनि निम्त्याउँदै छ भन्ने भाव यसरी व्यक्त गरिएको छ :

यसरी आज सबै आतुर छन्
सम्साँझै खुल्लम खुल्ला
यौवनको स्वाद चाख्न
(**बीच बाटोमा ब्युँझेर,** पृ. ३०) :

४.२.६ शान्तिको चाहना

कवि सुब्बाले आफ्ना यी दुवै कवितासङ्ग्रहमा माथि चर्चा गरिएकाभन्दा भिन्न विविध भाव र विषय भएका कविता पनि समेटेका छन् । यस्ता विविध भाव र रसका कविता निम्नानुसार रहेका छन् :

(क) **बिर्खे**

सामाजिक यथार्थमा आधारित यो कविता **जीवन मेरो शब्दकोशमा** सङ्ग्रहमा सङ्कलित छोटो आकारको रचना हो । बाइस पंक्तिमा रचित यस कवितामा बिर्खे भन्ने व्यक्तिलाई विषय बनाई गरीब अवस्थाको बिर्खेले न्याय नपाएको कुरालाई विषय बनाइएको छ । दाजुभाइबाट घरनिकाला भएको, सुकुम्बासी बिर्खेले म कहाँ जाऊँ ? मेरो जाने ठाउँ कहाँ होला ? भनी सबैलाई सुनाउँदै हिंडेको तर उसको कुरा कसैले नसुनेको, उल्टै उसैलाई सामाजिक न्याय दिनुको साटो बौलाहा साइँलाको उपनाम दिएको कुरालाई अघि सार्दै

कवितामा यस्तो व्यवहार राम्रो होइन, उसले न्याय पाउनुपर्छ भन्ने धारणा कविताले अघि सारेको छ । निर्धा निमुखाले न्याय पाउनुपर्छ भन्ने आशय नै कविताको मूल भाव हो ।

(ख) आएँ गुरुजी आएँ

अतीतको सम्झना गर्दै लेखिएको यो कविता **बीच बाटोमा ब्युँझेर** कवितासङ्ग्रहको ४७ पंक्तिको मध्यम आकारको कविता हो । कवि सुब्बाको आफ्नो जन्मभूमि र त्यस वरिपरिको परिवेशलाई विषय बनाई लेखिएको यस कवितामा कविले आफ्नो त्यही जन्मभूमिको सम्झना गरेका छन् । कवि सुब्बा आफू जन्मेको ठाउँ हाङपाङलाई कार्यपीठिका बनाउँदै कविले गाउँको मुन्तिर बग्ने तमोर नदी बेगले उर्लिएर सप्तकोशीमा मिसिन पुगेको, त्यसकै छालझैं आफू पनि वेगिंदै यहाँ आइपुगेको तर कोसीमा आएर तमोरको झैं आफ्नो पनि वेग घटेको जस्ता कुरा सम्झँदै तैपनि एकदिन सम्झिएर अवश्य गाउँ हेर्न पुग्नेछु भन्ने भाव कवितामा व्यक्त गरेका छन् । यसैक्रममा कविले आफ्नो पुर्ख्यौली थलो वरिपरिका साँवागाउँ, तागेरा निमाफुङ आदिठाउँका साथै आफ्ना दौंतरीहरू कहाँ होलान्, के गर्दै होलान् भन्ने कुराको पनि सम्झना गरेका छन् ।

(ग) अगेनामा

यो कविता **बीच बाटोमा ब्युँझेर** कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित तेइस पंक्तिको मझौलो आकारकोकविता हो । यहाँ पहाडे चुलो-अगेनोलाई विषय बनाइएको छ । कविले यस कवितामा अगेना र आमाको एक अर्कामा नजिकको साइनो हुन्छ भन्दै उनी सानो हुँदा आगो बाल्न नसकेको र झोस्दा आमाले आगो फुक्न र तरुनी फकाउन उस्तै हुन्छ भनेको कुराको सम्झना गरेका छन् । साथै कविले यी दुवै कुरा सङ्घर्षपूर्ण छन्, जीवन चलाउन मुस्किल हुँदोरहेछ भन्ने भाव कवितामा व्यक्त गर्दै भनेका छन् :

खै कतिन्जेल चेपिनु
भोक र आगाबीच
म अझै त्यहीं छु
उही अगेनाको छेउमा

(**बीच बाटोमा ब्यूँझेर**, पृ..१२०)

(घ) **सतीढुङ्गानेर अरुण**

बीच बाटोमा ब्युँभ्केर कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित यस कवितामा चार अनुच्छेद छन् । तीस पंक्तिको आकारमा रचित यस कवितामा सतीप्रथाले महिला समुदायमा ल्याएको दयनीय अवस्थाको स्मरण गरिएको छ । कवि सुब्बाले आजभन्दा धेरै वर्ष पहिले महिलाले श्रीमान् मरेपछि सती जानुपर्ने प्रथा रहेको स्मरण गर्दै ती महिलालाई सर्वाङ्ग बनाएर, आँखा चिम्लेर मलामीहरू भ्कण्डा र डन्डा लिएर चितामा सती ढुङ्गाबाट हाम फाल्न लगाउँदै गरेको कुराको कल्पना गरेका छन् । कवितामा कविले सतीको चित्कार दबाउँदै जयजयकार गर्ने मलामीहरूमाथि घृणा र असन्तोष व्यक्त गर्दै अकालमै जीवन फाल्नुपर्ने बाध्यताको विरोध गरेका छन् ।

(ङ) **राउटेको मन**

बीच बाटोमा ब्युँभ्केर कविता संग्रहमा सङ्कलित यस कवितामा कवि सुब्बाले आफू कहिले पूर्वको पल्लो छेउ त कहिले पश्चिम नेपालको विकट हुम्ला जुम्लातिर पुगेको, त्यस क्रममा पश्चिम नेपालका राउटे जातिको दयनीय जङ्गली अवस्था देखेको र त्यो अवस्थाको स्मरण गर्दै उनीहरूलाई गाउँ घर फर्काउने र जङ्गली मानवबाट सच्चा मानव बनाउन आग्रह गरेका छन् । तर उनीहरू भने त्यही अवस्थामा रहन रमाउन चाहेको कुरा यसरी व्यक्त गरेका छन् :

मलाई छाडिदेऊ
जसरी म अहिलेसम्म बाँचें
बिन्ती मलाई त्यसरी नै
हाँस्न र बाँच्न देऊ

(**बीच बाटोमा ब्युँभ्केर,** पृ. ९५)

यो कविता चार अनुच्छेद भएको तेत्तीस पंक्तिमा रचित छ ।

(च) **एकलब्यको खुसी**

बीच बाटोमा ब्युँभ्केर भित्र समेटिएको अर्को कविता 'एकलब्यको खुसी' एक्लो हुँदाको खुसी फरक हुन्छ भन्ने विषयमा आधारित छ । चार अनुच्छेदमा रचित यस कवितामा कविले

आफू सधैं व्यस्त जीवन बिताइरहेका बेला कुनै बेला यस्तो महसुस गर्छन्, एक्लो जीवन, एक्लो खुसी कस्तो होला भन्ने कुरालाई प्रस्तुत गरेका छन् । यहाँ म हराऊँ, हावामा जाऊँ, माटोमा बिलाऊँ, पानीमा मिसिऊँ, शून्यतामा उनिऊँ भन्दै अनेकौं परिकल्पनामा कवि हराएका छन् । मूलतः कविले एक्लोपन, एक्लो संसार कस्तो हुँदोरहेछ त्यसको पनि अनुभव गर्न खोजेको कल्पना गरेका छन् ।

(छ) मूल्य

बीच बाटोमा ब्युँझेर कवितासङ्ग्रहमा रहेको यस कवितामा कवि सुब्बाले सामानको मूल्यलाई विषय बनाएका छन् । उनले तीन अनुच्छेदको यस कवितामा सबै सामानको मूल्य निर्धारण गरिएको छ, निश्चित मूल्यमा कारोबार हुन्छ तर मान्छेको मूल्य चाहिं कति हुने ? भन्ने जिज्ञासा सबैको रहेको चर्चा गर्दै आफैं पनि आफ्नो मूल्य खोजिरहेको कुरा व्यक्त गरेका छन् । मान्छेको पनि समय, अवस्था परिवर्तन हुन्छ । कवितामा बाल्यकाल यौवन अवस्था र बुढेसकाल के यिनीहरूको पनि फरक फरक मूल्य हुन्छ ? भन्दै समयले आज आफैं मूल्य खोजिरहेको आशय व्यक्त गर्दै मान्छेको मूल्य समयले आफैं निर्धारण गर्ने भनाइ अघि सारेका छन् ।

(ज) सडकबत्ती

बीच बाटोमा ब्युँझेर भित्रको 'सडकबत्ती' कविता तेह्र पंक्तिको छोटो आकारको छ । सडकबत्तीलाई उज्यालोको प्रतीक बनाएर कविको जीवन यस्तै उज्यालो छर्ने हुनुपर्छ भन्ने आशय यस कवितामा व्यक्त गरिएको छ । सडकमा बल्ने बत्ती अग्लो ठाउँमा हुन्छ । त्यसलाई न कसैले भेट्छ न कसैले छेक्छ । दिउँसै पनि लाजै नमानी नाङ्गै बलिरहन्छ भन्दै त्यस्तै महान् विचार लिएर अघि बढ्न सके उज्यालो छर्न सके सबैले देख्छन्, चिन्छन् र प्रशंसाको पात्र बन्न सकिन्छ भन्ने कविको आशय यस कवितामा रहेको छ ।

(झ) इतिहास हराएको सूचना

बीच बाटोमा ब्युँझेर कवितासङ्ग्रहमै सङ्कलित यस कवितामा इतिहास, धर्म, संस्कृति हाम्रा अमूल्य वस्तु हुन् तर आज विकासको नयाँ युगसँगै अल्पसंख्यक, अल्पजाति, आदिवासी, जनजातिहरूको इतिहास खोसिंदैछ, हराउँदैछ साथै विस्थापित अनि द्वन्द्वको

चपेटामा परेकाहरूको पनि इतिहासलाई राखिनुपर्छ भन्ने कविको विचार कवितामा प्रस्तुत भएको छ । यसरी नै इतिहास हराउने हो भने भविष्यमा मानव अस्तित्व नै हराएर जाने आशङ्का व्यक्त गर्दै इतिहासको जगेर्ना गर्नुपर्ने धारणा कवितामा अघि सारेका छन् ।

(ञ) **घाम**

बीच बाटोमा ब्युँझेर भित्र सङ्कलित यस कवितामा कवि सुब्बाले घामलाई उज्यालोको प्रतीक बनाएर घाम जस्तै उज्यालो र ताप दिन सक्नुपर्छ भन्ने आशय व्यक्त गरेका छन् । दुई अनुच्छेदको यस कवितामा बीस पंक्ति छन् । आकाशका जून तारा एक दिनमै हराउन सक्छन्, डाँडाकाँडाले छेकिदिन सक्छन्, तारा असङ्ख्य छन् तर तिनीहरूले उज्यालो छर्न सक्दैनन् । एउटा घाम सधैं अटल छ, अजर छ, ताप प्रकाश उत्तिकै छरिरहन्छ, त्यस्तै हामीले पनि धरतीमा जन्म लिइसकेपछि कुनै न कुनै एउटा महान् कार्य गरी जगत्लाई उज्यालो छर्न सक्नुपर्छ भन्ने भाव कविले यस कवितामा व्यक्त गरेका छन् । हामीले जून तारा जस्तो शून्यमा हराएर होइन धरतीमा देखिएर उज्यालो छर्न सकौं भन्ने आग्रह कवितामा छ ।

(ट) **मान्छे चाहिन्छ**

बीच बाटोमा ब्युँझेर भित्र सङ्कलित यो कविता छ पंक्तिको एक अनुच्छेदमा रचित लघु आयाम भएको कविता हो । यस कवितामा मान्छे मान्छेविना बाँच्न सक्दैन । मान्छे मान्छे नै हो जति रिसाए, गाली गरे, कुटे पिटे पनि मान्छेलाई मान्छे नै चाहिन्छ । त्यसैले घर, गाउँ, समाजदेखि सिङ्गो मुलुककै परिपाटी पनि त्यस्तै रहेको छ । आपत विपत होस् वा अन्य अथवा सुख शान्ति जुनै बेला पनि मान्छे नै चाहिन्छ भन्ने नै मूल आशय कविताको रहेको छ । यही आशय व्यक्त गर्दै कवितामा भनिएको छ :

चाहिन्छ मान्छे चाहिन्छ
दायाबायाँ सधैं मान्छे चाहिन्छ
रुँदा होस् हाँस्दा होस्
हो मान्छेलाई मान्छे चाहिन्छ ।

(**बीच बाटोमा ब्युँझेर,** पृ. १०५)

(ठ) **भ्रान्ति**

बीच बाटोमा ब्युँझेरमा सङ्कलित बाह्र पंक्ति भएको दुई अनुच्छेदको यो कवितामा यस समयकोक्रियाप्रतिक्रिया देख्दा सबै भ्रान्ति नै भ्रान्ति भएको विचार प्रस्तुत छ । हिजोआज सबै जान्ने, बाठो, कोभन्दा को कम भनिरहेका बेला कवि पनि आफूलाई नै जान्ने, राम्रो, ठीक भन्न थालेका छन् । सबै साहित्यकार, सबै गीतकार, सबै पत्रकार अब कसैको पनि ठीक होइन म नै ठीक हुँ भन्ने भ्रान्तिमा छन् । तर उनको यो विचार गलत हो भन्ने आशय कवितामा व्यक्त भएको छ । भ्रान्ति मौलाएको भाव कवि यसरी व्यक्त गर्दछन् :

केही भन्नु छ कि
मलाई त खै !
आफूबाहेक अरु कोही ठीक लाग्दैनन्
आफ्नाबाहेक अरु कोही मनै पर्दैनन् । (**बीच बाटोमा ब्युँझेर,** पृ. १०७)

(ड) **भगवानसँग**

प्रस्तुत कविता **बीच बाटोमा ब्युँझेर**मा सङ्कलित लघु आयामको रचना हो । तेह्र पंक्तिसम्म मात्र फैलिएको यस कवितामा कविले भगवान अदृश्य छन् । न देखिन्छ न छाम्दा भेटिन्छ । न बाल्यकाल न यौवनकाल, न बूढेसकाल तैपनि मानिसहरू भगवानको दर्शन गर्न मन्दिर जान्छन् । यस्तो खोक्रो आडम्बर लिएर हिंड्नु राम्रो होइन भन्ने धारणा यस कवितामा कविले राखेका छन् । कवितामा उनले भगवानको दर्शन गर्न र भेट गर्न हजारौं लाखौं खर्च गर्ने आस्तिकतावादीहरूलाई त्यसो नगर्न आग्रह गरेका छन् ।

(ढ) **प्रश्नहरू**

बीच बाटोमा ब्युँझेरमा समेटिएको यस कवितामा प्रश्नविनाको र लक्ष्यविनाको मान्छे हुँदैन भन्ने भाव प्रश्नमार्फत व्यक्त गरिएको छ । सत्र पंक्ति भएको लघु आकारको यस कवितामा कवि सुब्बाले युवा अवस्थामा केही गर्न सकिन्छ भने बृद्धावस्थामा सकिंदैन । अब कवि आफूलाई पनि पहिलेको युवा अवस्थाको जस्तो जोश आँट हराउँदै गएको दुःखेसो कवितामा पोख्दछन् । तैपनि मानिसका इच्छा र रहर कहिले पूरा हुन सक्दैन । जीवन छोटो छ लक्ष्य धेरै छ भन्दै कवितामा भन्छन् :

ओहोहो !

बाँकी थियो मनभित्रै

एउटा इच्छा

अहिलेसम्म

कहाँ खसेछ हँ ?

कसैले टिप्यो कि ?

(**बीच बाटोमा ब्युँझेर,** पृ. १०९)

(ण) **छटपटी**

बीच बाटोमा ब्युँझेरमा सङ्कलित यस लघुआयामको कवितामा समय र परिस्थितिले गर्दा मानिसको मनमा शान्ति छाउन नसकेको हुँदा रातमा पनि अनेक कुराहरूले छटपटी हुन थालेको कुरालाई विषय बनाइएको छ । कवि आफू अनेक संघसंस्था, साहित्यसाधना र राष्ट्रसेवक कर्मचारी भएकाले यस्ता अनेकौं कार्यले व्यस्त भइरहेको स्मरण गर्दै कहिले राम्रो वा नराम्रो काम हुनसक्छ भन्दै ती कार्य व्यस्तताले मनमा अनेक मानसिक छटपटी आउने, निन्द्रा नलाग्ने जस्ता अनुभवलाई कवितामा प्रस्तुत गरेका छन् ।

(त) **धूपी**

बीच बाटोमा ब्युँझेरमा यो कविता पनि सङ्कलित छ । यस कवितामा फलहीन, फूलहीन, रङ्गहीन विरुवा धूपीलाई फूलबारीमा राख्नु हुँदैन भन्ने विचार व्यक्त भएको छ । फूलबारीमा त फूलैफूलले सजावट भई बासनाले मगमग भए पो शोभायमान हुन्छ तर धूपी यस्तो विरुवा हो त्यसमा कुनै गुण छैन, नसुहाउदो मुस्कान अनि केवल ठाउँ ओगटेर अन्य फूलहरूलाई सेप मात्र दिने यस्तो असान्दर्भिक विरुवा फूलबारीमा राख्न हुँदैन भन्ने विचार कवितामा व्यक्त भएको छ ।

(थ) **दन्त्यकथा**

यो कविता एकचालीस पंक्तिमा रचित मझौला आकारको कविता हो । दन्त्यकथालाई विषयवस्तु बनाइएको यस कवितामा गधा र बाघलाई पात्र बनाइएको छ । गधा सोझो जन्तु हो भने बाघ अत्यन्त डरलाग्दो प्राणी । अहिलेको परिप्रेक्ष्यलाई लक्षित गर्दै

सोझा निर्धा जनतामाथि क्रान्तिकारीहरूले देखाएको डर, त्रास असह्य छ भनी त्यस्तो व्यवहारको कवितामा विरोध गरिएको छ । यसरी निर्धा निमुखा जनताको सुरक्षाको बाटो खोज्नुपर्छ र शान्तिपूर्वक बाँच्ने आधार बनाउनुपर्छ भन्ने आशय कविले यस कवितामा व्यक्त गरेका छन् ।

(द) **सपनामा**

बीच बाटोमा ब्युँझेर भित्र सङ्कलित 'सपनामा' शीर्षकको कविता दुई अनुच्छेद बाइस पंक्तिमा रचित लघु आयामको कविता हो । सपना सपनै हो विपना कहिल्यै हुन सक्दैन भन्ने कविको आशय यस कवितामा व्यक्त भएको छ । कवि सुब्बा आफ्नो जन्मथलो हाङपाङको बीचमा बग्ने चुङ्वा खोलाको छाँगा र छहराको स्मरण गर्दै आफूले पनि त्यस्ता छाँगा छहरा खोला धेरै पार गरेको तर वास्तविक छाँगामा चाहिं सपनामा तरे पनि विपनामा भने तर्न नसकिने धारणा कवितामा व्यक्त गर्दछन् । समग्रमा सपना र कल्पना उस्तै कुरा हुन् तर विपना भने फरक रहेछ भन्ने आशय यस कवितामा व्यक्त गर्दै बोली र व्यवहार कहिले काहीं नमिल्न सक्छ भन्ने धारणा पनि अघि सारेका छन् ।

४.३ निष्कर्ष

कवि नवराज सुब्बा आधुनिक नेपाली कविताको समसामयिक धाराका नव प्रतिभा हुन् । उनले आफ्ना दुवै कवितासङ्ग्रहमा समसामयिक परिवेश, केही ऐतिहासिकता, राष्ट्रियता, प्रकृति, विकृति विसङ्गति, मानवीय संवेदना सबै प्रकारका विषयवस्तुलाई समेटेका छन् । उनका दुवै कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित कविताहरूमा लघुतम आयामदेखि लघु, मझौला आयामसम्मका कविता समेटेका छन् । कविले मूलतः उनको जन्मथलो र कर्मथलोलाई कविताको परिवेश बनाएका छन् । कवि सुब्बाले उनका कविताहरूमा सामाजिक मनोवृत्तिका भावनाहरूदेखि लिएर जीवन र जगत्को यथार्थ चित्रण गर्दै आफ्ना वैचारिकतासमेत प्रस्तुत गरेका छन् । उनका धेरै कविताहरू सरल र सरस भाषाशैलीमा रचिएका छन् ।

केही कविता आलङ्कारिक सौन्दर्यले भरिएका पनि छन् । कृत्रिमताको अभाव भएका उनका कविता स्वाभाविक र मौलिकताले सम्पन्न छन् । यसर्थ कवि सुब्बा यस पुस्ताका एक सफल कवि हुन् ।

परिच्छेद पाँच
सारांश तथा निष्कर्ष

५.१ सारांश

नवराज सुब्बाको काव्यकारिता शीर्षकमा केन्द्रित यस शोधको परिच्छेद एकमा शोध परिचय अन्तर्गत विषयपरिचय, समस्याकथन, शोधको उद्देश्य, पूर्व कार्यको समीक्षा, शोधको औचित्य, शोधको सीमा, शोधविधि र शोधको रूपरेखा प्रस्तुत गरिएको छ ।

परिच्छेद दुईमा नवराज सुब्बाको परिचय तथा उनको कवितायात्रा र प्रवृत्ति अन्तर्गत लेखनको क्षेत्रमा प्राप्त प्रेरणा र प्रभाव, लेखन आरम्भ, काव्य सिर्जनाको चरण विभाजन, प्रथम चरण, द्वितीय चरण एवं सुब्बाका काव्यगत प्रवृत्तिहरू तथा अध्यायगत निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको छ ।

परिच्छेद तीनमा सुब्बाका काव्य कृतिको विधातत्त्वका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ । त्यस क्रममा कविता कृतिको परिचय, विषयवस्तु, पात्र, परिवेश, उद्देश्य, दृष्टिविन्दु र भाषशैलीका आधारमा उनका चारवटै कविताकृतिको संक्षिप्त चर्चा गरिएको छ ।

परिच्छेद चारमा प्रवृत्तिका आधारमा सुब्बाका कविताकृतिको विश्लेषण प्रस्तुत गरिएको छ । जस अन्तर्गत सुब्बाका कविताकृतिहरूमा प्रयुक्त कविताहरूलाई विभिन्न प्रवृत्ति अन्तर्गत राखेर विश्लेषण गरिएको छ ।

परिच्छेद पाँचमा सारांश तथा निष्कर्ष अर्न्तगत सारांश भागमा प्रत्येक अध्यायको अध्यायगत निष्कर्ष र निष्कर्ष भागमा शोधको समग्र निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको छ ।

५.२ निष्कर्ष

कवि नवराज सुब्बा नेपालको पूर्वाञ्चल विकासक्षेत्र अर्न्तगत ताप्लेजुङ जिल्लाको हाङपाङ भन्ने ठाँउमा वि.सं २०१८ साल आश्विन १६ गते जन्मिएका हुन् बाल्यकालदेखि नै उनको साहित्यप्रति गहिरो अभिरुचि थियो । बहुमुखी व्यक्तित्वको धनी सुब्बा सरल, सरस र यथार्थपरक साहित्य रचनाका विशिष्ट सर्जक हुन् । वि .सं २०३० देखि औपचारिक साहित्य

लेखनको यात्रा आरम्भ गरेका सुब्बाले हालसम्म करिब आधादर्जन साहित्य कृतिहरू प्रकाशन गराएका छन् । उनी विशेषत : काव्यकार व्यक्तित्व हुन् । उनको कविता लेखनको यात्रालाई प्रथम चरण र द्वितीय चरण गरी दुई भागमा विभाजन गरिएको छ । उनको कविता लेखनको पूवार्ध चरण आभ्यासिक चरण मानिन्छ भने उत्तरार्ध चरण विकसित चरण मान्न सकिन्छ ।

सुब्बाका कविताहरू विधातत्वका हिसावले उपयुक्त खालका छन् भने प्रवृत्तिका आधारमा पनि उत्तिकै प्रभावकारी रहेका छन् । सामाजिक यर्थाथता प्रेमको भावना, प्रेम र प्रणयको अनुराग, व्यङ्ग्य चेतना, सांस्कृतिक बिम्बको प्रयोग, जातीयताको चिनारी जस्ता प्रवृत्तिगत विशेषताहरू उनका कविता कृतिमा पाइन्छन् । यस शोधमा खासगरी कवि नवराज सुब्बाको काव्यप्रवृत्तिगत विशेषताहरूको आधारमा सुब्बाद्वारा लिखित **जीवन मेरो शब्दकोशमा** (२०६२), **बीच बाटोमा ब्यूझेर** (२०६५), **यात्रा आधा शताब्दीको** (२०६८), नामक कवितासङ्ग्रह तथा **चीत्कार** (२०६९) नामक मुक्तक सङ्ग्रह गरी चारवटा काव्य कृतिको संक्षिप्त रूपमा अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ । जसका आधारमा उनी एउटा सफल काव्यकार हुन् भन्ने निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको छ । यही नै यस शोधकार्यको प्रमुख उपलब्धि हो ।

सन्दर्भ सामग्री सूची

अवस्थी, महादेव (२०६४) **आधुनिक नेपाली महाकाव्य र खण्डकाव्यको विमर्श,** काठमाडौं : इन्टेलेक्ट्युयल बुक प्यालेस ।

उपाध्याय, केशवप्रसाद (२०४४), **साहित्य प्रकाश** (चौ.सं), काठमाडौं : क्षितिज प्रकाशन ।

खनाल, सुनिता (२०७२), **बमबहादुर थापा जितालीको काव्यकारिताको अध्ययन**, अप्रकाशित स्नातकोत्तर, शोधपत्र, .त्रि.वि कीर्तिपुर ।

गौतम, लक्ष्मणप्रसाद (२०६०), **समकालीन नेपाली कविताको बिम्बपरक विश्लेषण,** काठमाडौं : पैरवी प्रकाशन ।

.... (२०६६), **समकालीन नेपाली कविताका प्रवृत्ति,** काठमाडौं : पैरवी प्रकाशन ।

चापागाई, नरेन्द्र (२०५१), **केही सिद्धान्त केही विश्लेषण,** विराटनगर : पूर्वाञ्चल साहित्य

ढुङ्गाना, लावण्यप्रसाद र घनश्याम, दाहाल (२०५७), **खण्डकाव्य सिद्धान्त र नेपाली खण्डकाव्य**, काठमाडौं : भुडीपुराण प्रकाशन ।

दाहाल, कृष्णप्रसाद (२०६७), **अध्ययनको आलोकमा बीच बाटोमा ब्युझेर,** विराटनगर : वाणी प्रकाशन ।

न्यौपाने, टंकप्रसाद (२०४९), **साहित्यको रूपरेखा** (दो.सं), काठमाडौं : साझा प्रकाशन ।

पकुवाल, माया (२०६५), "साहित्यकाशमा कोशेढुङ्गा बीच बाटोमा ब्युँझेर", **फेवा साप्ताहिक,** चैत्र २६, वर्ष ३६, अंक १७, पृ. ५ ।

पोखरेल, भानुभक्त (२०५५), **नेपाली साहित्यको इतिहास लेखन र काल विभाजन**, काठमाडौँ : साझा प्रकाशन ।

बराईली, चूडामणि (२०६७), **नवराज सुब्बाको व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन,** विराटनगर : वाणी प्रकाशन ।

भट्टराई, तुलसी (२०६५), "येम्बुखेन नवराजको बीच बाटोमा ब्युँझेर सुम्भुङ", **फेवा साप्ताहिक,** पौष २३, वर्ष ३६, अङ्क ५, पृ. ३ ।

मधिकर्मी, ध्रुव (२०६६), "एकलव्यको नियति बाँचेका कवि सुब्बा", **पुनर्जागरण साप्ताहिक,** १२ जेठ, वर्ष २७, अङ्क ४२, पृ. ६ ।

लुइटेल, खगेन्द्रप्रसाद (२०६०), **कविता सिद्धान्त र नेपाली कविताको इतिहास**, काठमाडौँ : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान

लुइटेल, लीला (२०६७), "नवराज सुब्बाका कवितामा नारी सम्बन्धी दृष्टिकोण", **मोनालिसा पत्रिका**, वर्ष १, अङ्क २, पृ. १- १२ ।

शर्मा, मोहनराज र लुइटेल, खगेन्द्रप्रसाद (२०६१) **शोधविधि** (ते.सं) काठमाडौँ : साझा प्रकाशन ।

शर्मा, बेञ्जु (२०६५), "बीच बाटोमा ब्युँझेर भित्र", **फेवा साप्ताहिक,** १६ पौष, वर्ष ३६, अङ्क ४, पृ. ३ ।

साकार, शैलेन्द्र (२०६६), "बीच बाटोमा ब्युँझेरमा कवि नवराज सुब्बाको बिम्बचेत", **अन्नपूर्ण पोष्ट,** २३ माघ, वर्ष ८, अङ्क २७६, पृ. ६ ।

सुब्बा, इन्द्रावती (२०६८), **बीच बाटोमा ब्युँझेर काव्यको अध्ययन,** विराटनगर : वाणी प्रकाशन ।

सुब्बा, नवराज (२०६३), **जीवन मेरो शब्दकोशमा,** विराटनगर : बाणी प्रकाशन ।

.... (२०६५), **बीच बाटोमा ब्युँझेर**, काठमाडौं : मोर्डन बुक्स ।

.... (२०६८), **यात्रा आधा शताब्दीको**, विराटनगर : वाणी प्रकाशन ।

.... (२०६९), **चीत्कार**, विराटनगर : वाणी प्रकाशन ।

सुवेदी, दधिराज (२०६७), "कवि नवराज सुब्बा बीच बाटोमा ब्युँझेपछि, **पुष्पाञ्जली,** मंसिर ५, वर्ष २९, अङ्क ५, पृ. ७ ।